

Софія з Фредрів Шептицька

Молодість і покликання о. Романа Шептицького

Спогади

ЗМІСТ

Слово до третього видання.....	2
Слово до другого видання.....	3
ВСТУПНА СТАТТЯ, ПЕРЕКЛАД І ДОПОВНЕННЯ ДАМ'ЯНА ГОРНЯТКЕВИЧА	3
ПЕРША ЧАСТИНА.....	5
I. Розділ.....	6
II. Розділ	15
III. Розділ.....	19
IV. Розділ.....	30
ДРУГА ЧАСТИНА	40
I. Розділ.....	40
II. Розділ	50
III. Розділ.....	61
IV. Розділ.....	72
V. Розділ	78
СОФІЯ ШЕПТИЦЬКА.....	80

Слово до третього видання

Перечитавши спомини матері про молодість і духовне покликання її сина Романа, приходить на думку євангельський опис про подію з хлоп'ячих літ Ісуса з Назарету. Йосиф і Марія пішли з Ісусом на свято Пасхи до Єрусалиму. Після святкування дванадцятилітній Ісус незалежно й самостійно залишився у святині. Там запитував учителів закону та дивувався їх своїми відповідями.

На питання Марії: «Дитино, чому Ти це так зробив нам? Ось батько твій і я, болюючи, тебе шукали». Він же відповів їм: «Чого ж ви мене шукали? Хіба не знали, що я маю бути при справах Отця мого?» Але вони не зрозуміли слова, що він сказав їм. І він пішов з ними й повернувся в Назарет, і був їм слухняний. А мати його зберігала всі ці слова у своїм серці. Ісус же зростає мудрістю, літами й ласкою у Бога та людей» (Лк. 2:48-52).

За прикладом Божої Матері Софія Шептицька також зберігала в своєму серці слова молодого Романа. Не все вона відразу зрозуміла. А батькові Іванові ще важче було схопити та зрозуміти план відвічного Провидіння Божого для життя сина. Між батьком і сином почалося довге й болюче душевне змагання. Змагання це було тим огнем, що очистило, освятило та утвердило духовне покликання отця Андрея.

В ранній молодості Роман Шептицький відчув, що він «мусить бути у справах Отця». Його молодечі літа були позначені тим, що «він зростає мудрістю, літами й ласкою у Бога та людей». Подібно як Ісус, «був він слухняний» своїм батькам. Не міг він здійснити свого покликання – вступити до монастиря – поки не одержав згоди й благословення батька.

Син писав до батька: «Моя воля є в Твоїх, – Дорогий Отче, – руках і то з двох причин: правом Батька і правом Твоєї любови та страждань, які переносиш ради мене... Тату! Змилосердіться надо мною, розважте цю справу в щирій молитві і дайте мені свою відповідь. Я буду нетерпляче чекати на Ваше рішення-присуд, і прийму його в покорі. Все, що дістану від Вас, вважатиму за дар від Бога. Заявляю ще, що хочу мати Вашу доброзичливу згоду, та маю надію, що дістану її».

Три роки пізніше, коли родина Шептицьких була на аудієнції в Лева XIII, мама записала слова Папи: «А Вас усіх благословлю ще раз, зокрема для Вашого покликання передаю Вам моє спеціальне благословення!»

Опісля Роман мав довшу розмову з батьком. А мама таке записала: «Другої днини батько казав мені зі сльозами на очах: «Перший це раз проглянув наскрізь його душу й зрозумів, яким є його покликання. Ніколи не зможу Богу подякувати найбільш сердечно за цю розмову... бо якщо ми могли би тому хлопцеві дарувати й цілий світ, то це не вдовольняло би його, бо чого іншого він бажає».

Покликання Романа зазнало ще й інших важких випробувань. Два рази він важко захворів. Його видужання – неначе чудо, випрошене в Бога.

Відбувши сорокаденний піст в покуті й молитві перед розпочаттям свого прилюдного життя, Христос Спаситель зазнав випробування й спокуси від Злого Духа. «Знову бере його диявол на височенну гору й показує йому всі царства світу і їхню славу, кажучи: «Оце все дам тобі, як упадеш ниць і мені поклонишся». Тоді Ісус сказав до нього: «Геть, сатано! Написано бо: Господу, Богу твоєму поклонишся і йому єдиному будеш служити». І лишив тоді його диявол» (Мт. 4:8-11).

Перед вступом до новіціату Роман відбув підготовчі реколекції у найстаршому Бенедиктинському монастирі в Монте Касіно. Там пережив він важку покусу, як сам розказував. «Це була страшна хвилина, хоч вона тривала ледве декілька хвилин. Під час молитви заволоділо мною нараз таке глибоке пізнання-візія, такої могутності й величавости латинської Церкви, її краси й духовних скарбів, що мені здавалося, що я не зможу від неї відірватися і поза нею не зможу служити Богові. І все зачало хитатися і валитися в мені. Тоді я вчинив совершену постанову повної присвяти Господеві, цілковитого прийняття Його пресвятої волі й знова – все пішло – як блискавка, після блискавиці наступили по собі неначе три удари грому, а тоді я відзискав повну свідомість і зрозуміння, що Бог хоче мати мене серед Василіян, а після тієї свідомости вернувся повний, досконалий спокій...»

Спомини матері закінчуються описом першої Служби Божої отця Андрея в Прилбичах 11 вересня 1892. «...його голос дужий, звучний, спокійний, що передавав Всевишньому молитву з жертвою, бо вона: «Твоя от Твоїх Тебі приносим о всіх і за вся».

Сім років пізніше – у 1899 - прийняв отець Андрей єпископську хіротонію. І в своєму першому пастирському слові до рідного народу, прорік: «Отже нині враз із Апостолом кажу й заявляю – а Бог свідком, що з чистим сумлінням заявити можу: «Я сам бажав би бути відлученим від Христа за моїх братів, рідних мені по тілу» (Рим. 9:3). Нехай нині умру, – нехай у вічності не зазнаю щастя, нехай відлучений буду від Христа, – коби Ви, Браття мої по крові, були спасені».

†Михайло Гринчишин, ЧНІ, Єпископ.

Слово до другого видання

Спомини Софії з Фредрів Шептицької про її сина Романа в монашестві Андрея, що їх видав в українській мові Дмитро Микитюк в 1965 році, розійшлися дуже швидко і сьогодні нове покоління вже не може цього твору дістати. Спомини ці мають велике значення не тільки для історика чи біографа Митрополита Андрея, але й корисними вони є для виховних цілей. Це думки і почування християнської матері. Тому наше нове покоління повинно б стрінути з радістю це друге видання. Вчимося з досвіду минулого, з досвіду великих людей.

Однак великої таки ваги ці спомини є для популяризації особи Слуги Божого Митрополита Андрея, якого процес беатифікації зближається до свого кінця. Щоб наші молитви за прославу Слуги Божого були постійні і сильні перед Богом, треба нам особу цього нашого велетня ХХ-го сторіччя пізнати, ним захопитись. Спомини матері можуть в цім бути дуже корисними. Вона глибоко схоплює покликання свого сина до священства і вважає це благословенням для своєї родини: «З тих благословенств найдорожче – покликання нашої дитини до служби Господніх Престолів»... Митрополит Андрей був і благословенням для цілого нашого Народу і його беатифікація і канонізація буде видимим знаком цього благословення небесного для нас. Історія цього покликання в молодості Митрополита з уст його Матері є переконливим доказом його вибраності в Божих планах супроти нашого Народу.

Тому рішаємось дати в руки нашим читачам друге видання цього незвичайного твору. Дмитро Микитюк з ентузіазмом видав його тому двадцять років і радий був побачити його друге видання, радо погодився на це діло, хоч не діждався його здійснення. Ми певні цього, що нове видання, як і перше, сповнить цю саму свою виховну і благодатну роль.

Видавництво УКУ

ВСТУПНА СТАТТЯ, ПЕРЕКЛАД І ДОПОВНЕННЯ ДАМ'ЯНА ГОРНЯТКЕВИЧА

Представники нашого старшого покоління, зокрема ті, що мали щастя знати особисто Митрополита Шептицького, дивилися здавен-давна на Нього, як на даного нам від Бога Великого Владику. Ще змалку чули ми Його ім'я, змалку теж бачили й подивлялися Його великі вчинки та, згодом, докази Його найвищої самопосягати. А час приносив нам майже рік за роком Його великі діла, що мали навіть історичне значення. І так у 1899 р. постала Його перша наукова фундація – Єпархіяльна Бібліотека в Станиславові, згодом у Львові почалася будова Церкви св. Андрея Первозванного і за нею друга – на львівському передмісті Богданівці, далі побудова монастиря СС. Василян у Словіті, в 1908 р. постав Його заходами такий же монастир у Львові, в 1905 р. Український Національний Музей, в 1912 р. дівоча гімназія СС. Василян, відтак «Академічний Дім», «Народна Лічнина», «Дяківська Бурса» та оснування Богословської Академії у Львові 1928 р. Вслід за тими фундаціями прийшла інші вчинки Великого Митрополита, що свідчили вже проречисто про Його героїзм, як ув'язнення Його московськими окупантами в 1914 р., аж врешті пролунав Його останній апел до Риму в 1941 р, з проханням, щоб. Папа дозволив Йому піти на мученичу смерть за Христову Церкву й за Україну. Ішли події за подіями, – одні радісні, інші повні жаху і трагічні, – коли продовж 44 років княжив на львівському владичому престолі Великий Митрополит.

Ото-ж наш український загал був так перейнятий подивом і любов'ю до свого Володаря на Святоюрському Владичому Престолі, що навіть не пригадувався над родинним життям Кир Андрея, не уявляв собі, як це могло статися, що нащадок графського роду Шептицьких, з усіма

своїми найвищими фізичними, духовими й інтелектуальними прикметами пристав до нас цілим серцем і віддав Українській Нації всі безмежні цінності свого духа.

На це питання можуть дати відповідь лише наукові джерела про Митрополита Андрея.

Мало хто в нас звернув увагу на те, що ще в 1906 р. появилися в Кракові друком "Pisma Zofii z Fredrow Szeptyckiej" (у двох томах), в яких авторка тих «писань» начеркнула спогади зі свого родинного життя, а є тому присвятила чимало уваги і своєму синові Романові. Ці спогади тим цінніші для нас, що їх авторкою була рідна Мати Романа-Андрея, вони сповнені любов'ю до свого великого сина. Цей твір був першим, що попри «Пастирські Листи» самого Кир Андрея ввійшов у наукову літературу про нашого Владику. Черговою публікацією, – наскрізь мемуарного характеру, – була цінна книжка, видана у Львові 1917 р. п. з. «Царський Вязень», яка навітлювала лише відомі воєнні події рр. 1914-1917, зовсім не заторкуючи попередніх років життя Кир Андрея. Таким чином тогочасний читач не знав далі нічого про ранню добу життя Романа-Андрея, ні про родинні події прилбицької садиби. Першою науковою: працею, що відкрила нам у великій мірі духову сторінку того нащадка роду Шептицьких, була збірна праця п. з. «Чверть століття на Митрополичому Престолі», за редакцією о. проф. Йосифа Сліпого, видана 1926 р. у Львові. Подана в цій монографії бібліографія подавала деякі дуже рідкісні рукописні матеріали, які належали до архіву прилбицького двора, а в їх числі найбільшу увагу притягав другий рукопис гр. Софії Шептицької, у польській мові, п. з. «Молодість і покликання Отця Романа-Андрея Шептицького, Чина св. Василя Великого, переповіджене Його Матір'ю 1865-1892» Та хто чув про жахливі події рр. 1939--1941 у Прилбичах, той мусів побоюватися про долю саме того рукопису. Як відомо, большевицькі наїзники розстріляли тоді власника Прилбич, наймолодшого брата Митрополита гр. Льва Шептицького та його дружину Ядвигу зі Шембеків (Ядвиг Шептицька була авторкою цінної книжки п. з. "В костелі і церкві", опрацьованої в польській мові та виданої у Кракові накладнею Отців Ісусівців р. 1926. Є це порівняльна студія св. Літургії обох віровизнань) і пограбували тамошній архів та бібліотеку. Отже заіснувала велика небезпека, що цитований у книзі «Молодість і покликання о. Романа-Андрея Ч.С.В.В.» рукопис Софії Шептицької міг безслідно пропасти.

Та дякувати Божому Провідінню, один примірник того незвичайно цінного манускрипту щасливо зберігся. Рідний брат Митрополита Кир Андрея – ігумен о. Климентій Шептицький – який був власником одної копії того рукопису (Наймолодший брат Митрополита гр. Лев виготовив 5 копій рукопису своєї Матері, призначивши їх для кожного зі своїх братів), надхнений віщим духом грядучої загрози, передав рукопис о. К. Королевському, а цей перед своєю смертю той рукопис, разом з різними документами й письмами Митрополита Кир Андрея, передав для Постуляції беатифікаційного процесу Слуги Божого Андрея. Той рукопис не був переданий до Ватиканської бібліотеки чи архіву. Здається, що о. К. Королевський зложив той рукопис до актів процесу, коли він складав свої зізнання як свідок.

Вартість споминів матері Митрополита Кир Андрея графині Софії стає ще більшою під сучасну пору, коли зачався беатифікаційний процес Слуги Божого Андрея, бо відкриває перед нами всю велич Романа-Андрея і то від найраніших років Його життя. А далі – вже в 1965 р. будемо святкувати 100-річчя з дня народження того Велетня Духа. Багато завдань розгорнеться тоді перед нами, щоби відзначити достойно ці великі роковини, а одним із перших мусить бути видання якнайобширнішої монографії, присвяченої тій Світлій Людині. Найважливішим джерелом для виготовлення такого твору є власне спогади Його Матері, які появляються в нашому виданні українським перекладом. В підготові є теж переклад на англійську мову. Авторка цитує доволі часто оисти й окремі вислови Романа у французькій мові і ці тексти подаємо теж в українському перекладі, зазначаючи ноткою, якою мовою був писаний цитований документ.

Вартість рукопису пок. Софії Шептицької подвійна: він являється одним із найважливіших документарних джерел до біографії Митрополита Андрея, а попри те відзначається високими літературними прикметами. Авторка, яка була визначною артисткою-малюркою (в першому томі її "Писань" є зрепродуковані 4 портрети її кисти – її власний, своїх батьків, а також її брата Александра. На превеликий жаль немає там ні портрету її чоловіка, ані Романа, невідомо теж, чи вона виконала такі портрети), одідичила теж по своєму батькові, гр. Александрові Фредрі, заслуженому польському письменникові, непересічний літературний талант. Цей її письменницький хист виявився найбільш блискуче у спогадах про її сина. Вона вміла переповісти в найкращій поетичній формі важливі події з родинного життя і залежно від теми, представляє їх

нераз доволі широко, але вміє також бути дистинговано лаяконічною, коли опис якогось епізоду цього вимагає. Це одне певне, що вона приковує увагу читача від перших речень своїх споминів аж до кінцевого опису першої Служби Божої, яку відправив вересневого ранку 1892 р. її Великий Син. Аж врешті читач жалує, що рукопис уже скінчений...

Зокрема останні сторінки її рукопису переповнені любов'ю серця Матері до Великої Людини, справжнього Генія Добра. Це не тільки прегарно написані спогади визначної письменниці, але водночас глибока психологічна драма. В ній відчувається якнайвиразніше задум Божого Провидіння, що призначило Романа до сповнення найбільших завдань. Саме тоді, коли батько бунтувався проти постанови сина вступити до монастиря Василіян, Роман попадав у часті й важкі недуги, а навіть стояв під загрозою смерті. Щойно після повного віддання Його на службу Престолів, Божим Духом надхнений син здобуває свою здавна леліану мету – стає ієромонахом.

В реалізації постанови Романа виконав дуже шляхотну роль Ісусівець, о. Генрих Яцковський, що став Його справжнім духовим провідником ще перед вступленням до Добромильської обителі.

Вартість рукопису «Молодість і покликання О. Романа Андрея Шептицького» є для нас неоцінена. Цей манускрипт, – дармащо писаний польською і французькою мовами, – належить всеціло до української мемуаристичної літератури.

При цій нагоді складаю щире подяку Високоповажаним Паням: Ориси Карапінківній, Лярисі Качмарівній та Марті Савчаківній за їхню видатну поміч, за переклад текстів із французької мови, а далі Впр. Братові Альойсієві Фурчиківі ТІ й проф. Левові Гецові за присилку цінних джерельних матеріалів з архіву ОО. Ісусівців у Кракові для доповнення цього видання.

Дам'ян Горняткевич

ПЕРША ЧАСТИНА

В декілька років після мого вінчання, я зустрінула одного разу на львівському дворі численне світове товариство, що їхало на якусь прогулянку. Вони вітали мене, намовляли, щоб я їхала з ними, жалували, що я не могла цього вчинити, а відтак поїхали для розваги.

Я верталася від недужого батька до дому, до дітей і не завжди легких обов'язків. Тож із відчуттям деякого упокорення, яке іноді переживають молоді люди, коли світ пройде попри них і не забере їх із собою, дещо тужливим зором я поглянула за від'їжджаючим поїздом, з якого долітали до мене веселі розмови й сміх.

Зі залізничної станції я їхала сама до дому, відкритою повозкою. Було літо й напричуд гарний день, що на прощання розкидував цілі снопи багряних світел, поміж сафірові тіні й по мрячній далечині.

В полі люди працювали: одні кінчили роботи, а інші біля хат готовили для себе й худоби ночівлю. Вразила мене велика, поражаюча різниця поміж тим світом, який я щойно та майже з тугою прощала, а тим світом убогих, яких Господь все ж таки полюбив більш від інших.

В отій хвилині відзисканого почуття правди я неначе прийняла в обійми і до серця пригорнула моє власне життя, з усім, що в ньому здавалося мені важким і недостатнім і з повагою, а палко сказала: "Пошли мені, Господи, завжди не те, що я може без застанови вибрала б, але те, що у Твоїх очах цінне, що для Тебе буде миле й зволь це мені передати..." І сьогодні думаю, що Бог вислухав мою молитву.

Моє життя не було легке, ані світове, ані може веселе.

Але Господь Бог дав мені змогу пізнати науку й ласку хреста.

Господь дозволив мені оглянути Своє Царство, що розвивалося в моїх дітях.

Одного з них зволив прийняти до служби при Своїх Престолах.

Господь не допустив ніколи до згіршення в нашому родинному вогнищі, а дав вірних і мудрих приятелів.

Врешті нині, коли моє життя схиляється вже до заходу, дає мені в серці непохитну віру й надію, не ради того, чим ми є, але чим Він, наш Господь є, що скоріше чи пізніше, але завжди при допомозі хреста й ласки, дозволить Він нам усім віднайти себе колись у небі.

З тих благословенств найдорожче, – покликання нашої дитини до служби Господніх Престолів, – хочу тут, на вічний спомин і у вислові вдячності родини, описати.

Допоможи мені, Господи й Боже мій, завжди під святим знаменем Хреста, в покорі і правді, Тобі єдиному на хвалу це вчинити. Амінь.

Софія Шептицька

Я писала в Gries, 2 лютого 1894 р.

I.

Третій з черги наш син, Роман - Олександр - Марія, сьогодні в чині о. Андрей Шептицький, народився в Прилбичах дня 29 липня 1865 року, вісім місяців після смерті нашого найстаршого сина Степана.

Багато я перенесла втрат у житті, а все таки ще сьогодні мушу ствердити, що жакливішої депресії, як при смерті тої первородної дитини, я ніколи більш не переживала, може тільки тому, що як дитина, так і душевне терпіння були первородні.

Я любила його пристрасно й дико страждала. Через декілька тижнів вид і голос другого сина, тоді однорічного Ізя (Юрія), були для мене справжнім стражданням.

Очікуваною дитиною я ні не тішилася, ні задля неї не здержувалася в своїх жалях. До крайньої втоми я ходила по кімнатах, або по найдалших стежках городу й коли ніхто не міг мене бачити, ні чути та у приступах якоїсь тваринної туги я голосно стогнала. Як лошиця іржить за лошатком, так я стогнала й найрадіше хотіла б вирватися та втекти до моєї дитинки.

Пам'ятаю таке самотнє, аж до перевтоми ходження по останній стежці, з видом на став і такі голосні стогони напередодні народження Ромця. Другої днини вполудне, в третій день жнив, він прийшов на світ, обімлілий.

Я була дуже ослаблена й мені не дозволяли заснути, бо побоялися, що зімлію. Коли я врешті, заснула, увісні я виразно відчула Стефця, хоч і не бачила його, як станув біля мого ліжка й поклав на ньому новонароджену дитину; я зрозуміла це досконало й зрозуміла також, що давши її мені, відходить тепер у мирі. Прокинувшись, я казала подати собі дитину й без ніякої боротьби я відчула, що тамтой жакливий біль був віднятий від мене, що люблю дітей, яких Бог залишив і що тамте, моє кохання, може вже спочивати в мирі...

Може це все було природне, але мені здавалося воно чимсь просто від Бога даним, за посередництвом двох янголів і тому ніколи я не забула тих хвилин після народження Ромця. Зрештою у всьому, що хочу розказати, не можу, ані не хотіла б я інакше говорити, лиш так, як мені всі речі уявлялися; це ніяке резонування, але простий суд і оповідання матері про дитину.

Виношена у сльозах і жалю, може нераз такому, що ображував Бога, – бо хоч я ніколи не відчувала спокуси до бунту, то все ж таки допускала до себе терпіння, яке хотіло в мені робити спустошення, – отже виношена в турботах і смутку ця дитина засвітила дома як соняшний промінь, осяяла все, що хрест почав у мені творити. Ніхто ніколи не чув його плачу, воно завжди веселе, рум'яне, по своєму щебетливе.

До Стефця був подібний не тільки з лиця і сильної будови, але також, коли почав говорити, його перші слова були такі самі і так само по-дитинному перекинуті, як тамтой їх вимовляв, хоч нянька й бона були інші... і хоч, крім мене, дома вже напевне ніхто не пам'ятав тону тамтого, прогомнілого щебетання. Сам назвав себе "Ама", – дивно, а несвідомо зазначаючи тою назвою прикмету свого майбутнього життя.

Коли йому йшов четвертий, або п'ятий рік життя, одного разу після лекції катехизму з Ізьом, я почала розказувати йому про Ісуса Христа. Я навіть не згадала ще про Страсті й Розп'яття, коли запримітила в ньому таке зворушення, таке зусилля здержати великі сльози, якими наповнялися його очі, що я швидко здержала себе й перейшла на іншу тему, не бажаючи грати на тому, що могло бути лише переніжненням нервів; але ні, – славити Бога, – не нервові це були сльози.

Пізніше, коли підучився вже писати, скрізь я знаходила шматочки паперу зі записками, з уступами молитов, що їх він сам виготовив; це були розважання, проведені власним способом думання, зокрема тайн вервиці. Особи з його довкілля зовсім не відзначалися спеціальною набожністю, а я навіть не бачила, коли й де купив він собі першу вервицю і так довго допитувався,

нотував, учився, аж поки не опанував усіх тайн молитви. Вервицю мав завжди при собі, завивав її довкруги своєї ручки, заки засипляв.

Вервиця – це було його перше апостолування в родині; чи він намовляв своїх братів, чи навчав, чи може вони самі йшли за його прикладом, не знаю, але без будь-якого впливу з мого боку за деякий час я побачила, що кожний з них має завжди вервицю в кишені, що молиться на ній і що засипляє з нею, обмотаною довкола ручки. Пишу про це, що я бачила і як я цю річ зрозуміла.

І хоч як наглядно він милувався Божими речами, то все таки ніколи не приходило йому на думку, – як іншим дітям, – щоб бавитися в священника, у відправлювання Богослуження, для нього ці справи були відразу святі; без дрозі не доторкувала їх його душа, бо інтуїцією розумів їх правду, їхню велич. Коли служив до Служби Божої, міг бути прикладом для других: зложені руки, спущені очі, не щоб хтось так учив його, але тому, бо інакше не розумів служби при Божому престолі. Пам'ятаю, що цей вид був для мене такий дорогий, що я мусіла аж приневолювати себе, щоб не поринати в нього. (Те місце з мемуарів авторки найкраще доповнив і сам Митрополит своїми власними спогадами про свої юні літа, зокрема про молитовні настрої, які він переживав у найраншому дитинстві під час Богослуження в старенькій Прилбицькій церкві: "Ще заки я навчився читати й писати, ще дитиною, коли я не здавав собі справи з почувань, а серцем відчував красу старої нашої ікони. Я був відай дуже малим хлопчиком, коли в нашій старенькій дерев'яній церкві в Прилбичах, стоячи перед іконостасом, відчував я ту якусь непоняту емоцію, що я її нині назвав артистичною емоцією. Я мусів бути маленьким хлопчиком, бо наш старенький парох, якого я відтак на добру голову переріс, видавався мені великаном, як він у святих ризах виходив діяконськими дверми на великий вход. Гієратичні постаті в ікопостасі, на мене звернений зір Христа Спасителя і св. Його Матері, та якась містична темрява, в якій світили тільки свічки і їх відблиск на золотих тлах ікон, дим кадила, що вносився до неба разом зі звуками пісні, все те складалося на якесь вражіння таке глибоке, яке ледви коли в життю пам'ятаю. А глибоке вражіння було якраз тому, що поза тими зовнішніми проявами, відчувало серце якусь таємну глибину, що наче промінчик спливав на душу зпоза світа, неначе з неба". (Андрей Шептицький – "Мої спомини про предмет музейних збірок", стаття поміщена в альбомі п.з. "Двадцятьп'ятьліття Національного Музею у Львові". Львів 1930, ст.1-2)

В р. 1873, отже коли мав восьмий рік, я завважила, що продовж довшого часу він не їв при столі солодких страв. Побояючись, щоби це не була якась примха з- його боку, або перебірчивість у стравах, я спитала його про причину, бувши певною, що скаже мені всю правду. Без вагання, але червоніючи на личку аж до вух, відповів по-французьки: "Це тільки покута за мої прогріхи". Як сьогодні пригадую собі при кожній нагоді, я є переконана, що як тоді не з інстинкту, але принципово мав відразу до брехні, так само вже тоді, якщо не розумів, то відчував, що таке моральне страждання, що боротьба зі злом, що жертва зі себе з любови для інших.

Хлопці мали фльоберт, з якого під час проходів наперезміну стріляли. Було постановлене, що кожний з них діставав щоденно по п'ять набоїв. Ці стріли були кульмінаційною точкою розваги, а скільки розмов поплило кожної днини, при чому щастя бувало захмарене лише кожушками, які я казала брати зі собою на довші прогулянки; коли один мав стріляти, заки натрапили на «звірину», тоді другий мав нести його кожушок.

Отож у день св. Юрія – "Ама" босоніж підбіг до Ізя, кажучи до нього (по-французьки): "Слухай Юрку, я не міг Тобі нічого купити на Твої їм'янини, але ось маєш усі мої сьогоднішні набої, Ти зможеш стріляти під час цілісінької довгої прогулянки, бо знаєш, нині не буде лекції, а я нестиму Твій кожушок"!

В тому часі, менш-більш – зачинаючи дев'ятий рік життя, перший раз заявив мені, що хоче стати священником.

Їхали ми тоді верхи, він на малому конику, ледви шапчиною досягаючи мого сідла. Так мало здивувала мене в його устах ця заява, що я сказала тільки, що не можна в'язатися тією думкою, бо вона може залишитися його дитячою мрією та – як він сам мені це недавно пригадав: "Мама добула аж цей аргумент, що ставши священником, не міг би я вже на маленькому конику їздити".

Я знала, що той аргумент сильний і що вдарить у слабу сторону, бо бачила, як кожної днини все більше росте в ньому безмежний нахил до коня, збруї, полювання; як риба у воді, так він почувався в тому всьому.

Щоб згодом уже не вертатися до тієї теми, забігаючи наперед далеко в майбутнє, мушу тут відзначити, що вже в його дитячому віці розвивався в ньому дивно чарівний контраст, яким він напевне з'єднував собі людську любов. Це проявлялося головню в його пізніших роках, коли він здобував вплив на своїх молодих товаришів. В ньому неначе зрослися – та в нічому не перешкоджаючи собі, а навпаки, – окріплюючись з кожним роком: з одного боку справжня ангельська доброта, солодкість, побожність, а з другого справжня лицарськість, що проявляла себе у відвазі, в сміливості, а далі в любові, в повсякчасній готовості обороняти слабих і врешті в досконалому розумінні куртуазії, за якою він пізніше шукав в інших, бажав її, але часто не знаходив такої, якою, як він розумів, вона повинна бути.

Щодо відваги, то мушу сказати, що вже від колиски я не бачила в ньому почуття страху. Те саме завважив учитель, колишній папський гвардист, під проводом якого він був від п'яти до шіснадцяти років; той часто говорив: "Ах, цей матиме відвагу лева, ніколи я не бачив його наляканим там, де інша дитина плакала б зі страху". Мій брат Олександр, такий з крови, кости й традиції військовик, коли Ромцьо став підростати, дораджував, що ми повинні намовляти його до військової кар'єри, бо ще ніколи не довелося йому спостерегти у хлопця в його віці стільки холодної безстрашної рішучості.

Одного разу малошо не переплатив за те життям. Ще був малим хлоп'ятком, коли вперше дали йому замість куцика – великого, але не в'їждженого коня. Той, не відчуючи на собі ні тягару, ні сильної руки, нагло зноровився і зачав ржати зі злості та бити ногами, кидаючися довкола. Самозрозуміло, що вже при другому звороті хлопець лежав на землі, але віжок не пустив з рук; кінь потягнув його за собою, та він зумів все таки стати на ноги, затримати коня і "вскочити в сідло, ніби сідав у крісло", – як розказував про це розрадуваний француз.

Старий візник не міг вийти з дива, коли цей хлопець, що ледви міг досягнути до кінського жолоба, приніс йому преспокійно живого шура, якого схопив за карк, коли той виїдав коневі обрік.

Прикмета сили, відваги, спокою, вражала згодом тих, що менше знали його змалку. Пам'ятаю в р. 1880, коли ми після смерті Ізя виїхали з Ромцем і Олесем за кордон, ще в Блянкенбергу при готелевому столі Роман сідав продовж кількох тижнів поруч гонорованого військового старшини й на своєрідний лад говорив з ним. Одної днини цей військовик, бажаючи перед своїм від'їздом попрощатися зі мною, присунувся до мене і сказав: "Ви, пані, маєте сина, який зайде далеко, яку кар'єру він не вибрав би. В його думках, його поглядах проявляється така прецизія, така чіткість, така сила – в парі зі спокійною розвагою, а це з кожного його слова відчувається, що він повинен би стати військовиком, з нього був би справді добрий генерал".

Але тимчасом вертаюся до його дитячих років, щоб розказати про перше св. Причастя того, якому добряга старий француз бажав генеральства.

Це було в 1876 р. Як звичайно, ми приїхали на Великодні свята до моїх батьків, це мав бути останній Великдень перед смертю мого батька, отже й останній з'їзд, "наїзд" на хутір на Хоружчині (вулиця у Львові, де стояв родинний дім Фредрів), на цей хутірець, де при таких з'їздах ніхто не міг би сказати, хто був щасливіший: чи внучата? чи діти? чи може бабуня? може дідуньо, може стара Маздуня? Бо всі однаково раділи цим приїздом і всі однаково з жалем прощалися при виїзді.

У Страстний Четвер ми цілою громадою вибралися до сповіди. Отже йшла всіма нами улюблена "Маздуня" (моя перша та єдина вчителька Аделя Дефорель, родом зі Швейцарії, ангел доброти й простоти, що приїхала до дому моїх батьків 1843 р., а ті її щиро полюбили, як другу дочку, мій брат як сестру, а я як маму; в тому домі вона ціле своє життя провела й серце йому присвятила, померла 1886 р.). Отже йшли діти мого брата Андрій і Марія, пізніша дружина Петра Шембека і врешті зі мною Ізьо та Ромцьо, останній лише до сповіди, бо до Господньої Трапези ще не приступав. Вернувшись після Богослуження з легкою совістю до дому, засіли ми до снідання, а мій брат, – як звичайно шуткуючи з дітьми, – закликав: "Ось усі святі п'ють каву, тільки цей один, – показуючи на Ромця, – ще єретик". Хлопець почервонів, продовж хвилини хотів приховати свій жаль, аж врешті розплакався і втік з кімнати. Я не чула слів брата, отже зовсім не розуміла, що сталося, тому вийшла за ним і серед важкого плачу моє хлоп'я призналося мені, що так дуже боліє над тим, що я його ще не допустила до Ісуса Христа, що так дуже... дуже бажав би прийняти перше св. Причастя. Очевидно, що всі мої сумніви, які випливали лише з його ще дитячої вдачі, а яку я в ньому (всеж таки з радістю) відчувала, – ото ж всі ті думки відразу розвіялися і ми за порадою о. Самуїла Пясецького, Чина св. Франца, який був також моїм першим сповідником, визначили на

перше св. Причастя Ромця половину травня, коли ми вибиралися знову до Львова на ім'янини моєї мами й мої.

Самозрозуміло, що я не могла знати, що діялося в душі дитини продовж тих кількох тижнів підготовки до прийняття Господа, знаю лише, що дуже ясніло його лице, коли згадувано про подорож до Львова і про великий день, який жде його там. Але пам'ятаю докладно лист, який він у надвечер'я того дня писав до свого вчителя, що залишився на селі.

Бачу кімнату, в якій я сиділа, коли "Ама" приніс мені лист, кажучи: "Я хочу написати пану Арнетові, щоб мама бачила, чи немає там яких помилок".

І бачу дитяче письмо, що бігло кривими рядками по нелінійованому папері й читаю його, наче я мала б його перед очима: "Дорогий Пане! Вже завтра 17 травня відбудеться моє перше св. Причастя. О, молись пане, молись, молись, щоб було багато 17-их травнів у моєму житті... і щоби я був завжди дороговказом для моїх братів і щоб одного дня я відчинив їм двері до неба. Я Вас, Дорогий Пане, обнімаю з цілого серця".

Коли я за своїм поворотом на село говорила про той лист з учителем, що був холодною, замкненою в собі людиною, пам'ятаю, він сказав мені: "Так запевняю Вас, Пані, що цей лист від Мітона так мене зворушив, що я аж розплакався" (Так кликав по-французьки Романа його домашній учитель Юлій Арнет).

Отже прийняв мій хлопчик Господа, якого приходу так щиро бажав, – дня 17 травня 1876 р., на тому самому місці й з тих самих рук, що я його теж прийняла перший раз 19 квітня 1849 р. Навіть на тому самому ступні ми клячали перед престолом Розп'ятого Христа в костелі ОО. Бернардинів (перший мабуть престіл від входу на право), коли під час Служби Божої о. Самуїл дав нам св. Причастя. (Про те перше св. Причастя писала теж Софія Шептицька в листі до своєї приятельки Ванди гр. Островської ось що: "Вже другий мій хлопець, Роман, прийняв перше св. Причастя. Гарно й – можу сказати, – свято. Серце мені росте, коли подумаю, що вже двох дозволив мені Бог допровадити до Своєї Трапези, а оскільки розум і серце людське можуть збагнути, зовсім у Його ласці чистих, ревних, об'єднаних духом. Та якщо можна уявити собі янгола в повному блиску непорочності й святости, який приступав до свого Господа, – то це хлоп'я, яке Бог запалив особливішою любов'ю до Себе, а мені по-земськи, коли я найбільш дякувала, так серце краялося, наче я мала б вирвати його зі своїх грудей і тепер пишучи – сльози стають мені в очах, чому? Бо чую, що ту дитину Бог хоче мати Своєю, – в який спосіб, не знаю, – а стільки земського ще є в моїй душі". ("Чверть століття на Митрополичому Престолі" ст. 13))

Після тієї днини "Ама" ставав своєю власною поведінкою у нашому тихому, монотонному житті представником Божої думки.

Завжди веселий, завжди охочий до забав, але також він перший пригадував усім Бога.

Не довелося мені зауважити деінде такої ніжності, як його, яку він виявляв при найменшому доказі пам'яті; нераз, коли хтось зі служби, – бо всі вже тоді любили його, – зробив йому якусь приємність, чи приніс зі села, або містечка будь-яку дрібничку, то чим менший був дарунок, тим більше він хотів доказати, який він йому милий, який потрібний і як не може ним натішитися. Тому теж линули до нього серця і людська любов схилялася до тої благословенної дитини, як колосся на лані, в одну сторону вітром похилене... А мені, в наслідді після Степанка вже любий, був такий дорогий, такий потрібний до життя і щастя ставав, що мене опановував аж переляк, щоб я його не любила більш від тамтих. Тож тоді вже й через ціле дитинство та його першу молодість, коли йшло про поділ, який я визначувала йому між іншими синами, саме йому я приділювала найгіршу частину – лише ради умиротворення.

Був такий люблений усіма, що міг був легко користати з полекш з боку своїх учителів, а все таки ніколи не зменшував своєї пильності, чи солідності. Одного разу під час великої спеки вліті, зайшовши несподівано до його кімнати, я застала його навколішки при столі, на якому лежала відкрита книжка. Нагло встав, коли мене побачив, але коли годину пізніше я щераз прийшла туди й застала його в тій самій позиції, тоді вже майже нетерпляче спитала я його, що це значить? "Це ніщо", – відповів сміючися, – "лише так неймовірно гарячо, що засипляю над книжкою, сидячи, а тому вчуся навколішки".

Восени 1879 р. ми відвезли його до краківських шкіл. Разом з Ізьом і Олесем (молодшим братом Романа) мешкав у проф. Затея, під наглядом учителя-француза й почав ходити до гімназії св. Анни (Найстарша і найкраща гімназія з Кракові, класичного типу). Тоді вже, при його високому рості і майже дитинному й негарному обличчі, якби не велика солодкість усміху й чогось, що

сяяло з його очей і чола, –коли говорив, не робив враження, щоб будь-коли міг мати якийсь вплив – чи в родині, чи поза нею.

Пізніша пориваюча вимова проявлялася в його способі говорення, який був ще невироблений, непоправний, в ньому переважала сила поглядів, речень, деяка байдужість до думки інших про нього самого, яку легко можна було вважати легковаженням для справ, що про них говорено при ньому.

З цілого його дитинства й молодих літ, з часів перебування у світі, в численних особистих зв'язках, які йому Господь разом із людською любов'ю наче під ноги кидав, не пам'ятаю ніодного якогось випадку, щоб виступала в нього якась риска, яку можна б назвати гордовитістю. Всюди і з усіма завжди той самий, завжди однаковий, бо про себе ніколи не думав.

Головною його тодішньою хвилюючою – хвилюючою, – а можна назвати її вродженою, була не тільки живучість, але вибуховість у гніві, в осуді, але й при забаві виступала та сама елементарна енергія, іноді нервова.

Та у всьому дитяча вдача заступала ще молодця, крім питань, що зв'язані були з Богом, – у них він був завжди зрілий понад свій вік.

Душа розвивалася, дозрівала з кожним днем, раніше як розум, а так завжди простий, ясний та високий був його погляд на душевні справи, що я не запам'ятала такого випадку, щоб мене здержувала в наших розмовах думка: "він того ще не розуміє". Одного разу я мала написати дуже трудний лист, бо хотіла намовити невіруючого старця, щоб поєднався з Богом, отож я радилася його – чотирнадцятирічного юнака, як це найкраще зробити. Він скритикував деякі мої аргументи, дещо виправив, а мусів добре поправити й щиро молитися, бо ми дочекалися дуже гарної, праведної смерті.

Мало хто здавав собі справу з великої сили, що окривалася в тій душі; мені одній здавалася вона все яснішою. Мусить бути між моїми паперами один лист до Ізя з тої осені 1879 р., в якому я впоминала його щоб він молодшого брата не вважав за дитину, а закінчила тими словами: "Цей хлопець колись великий буде своєю душею, як перед Богом, так і перед людьми". З тої першої доби перебування поза домом, його листи є тільки одним висловом любови до нашого дому, а зокрема до мене. Думаю, що досі – після Бога й Чина – я займаю в тому серці перше місце. Майже всі листи писав короткими реченнями, часто, що кілька днів. Завжди, всюди, під час кожного зайняття ми мали нагоду перекинутися бодай словом; так він писав ще дитиною і так часто ще сьогодні пише. І спершу для вправи, а пізніше з привички майже завжди писали ми французькою мовою. Може краще було б перекласти ці листи, але волю залишити їх так, як він їх писав і як я їх зі сльозами в очах читала; а чейже не пишу книжки, призначеної до друку...

В кожную вільну хвилину вітало якесь слівце; ледве встав ранком: "Є шоста година, я щойно встав, добрий день, Мамо! Починаю вчитися" – а далі про все декількома словами: яка лекція, яку оцінку дістав за домашню задачу, а яку за шкільну, що завдане на завтра, що пророблене, який прохід зробив і все тим самим – що його досі зберіг, – дрібним, рівним, біжучим письмом і заєдно згадка про мої зайняття, заєдно про спільне життя з родинним домом. – "І під цю пору, що Ви робите, моя дорога Мамо, де Ви є, Ви й Маздуна? Біля Бабуні? Чи може біля недужого Леоса? А мабуть біля них обоїх. А Стась і Казьо (Два молодші брати Романа: Станислав, пізніший польський генерал, і Казимир Климентій, що пішов згодом слідами Андрея і вступив до Чина оо. Студитів)? Я не можу їх бачити, вони будуть десь дома з о. ігуменом Вишневським, чи вони багато читають? Чи вчаться?"

"В останньому часі Ізьо писав до п. Затея (Під цю пору Юрій залишився в Прилбичах із-за недуги), що не міг приїхати до Кракова через простуду, а тужить за школою. Який зразковий учень!.. Признаюся щиро, без почуття сорому, що якби я залишався навіть цілі століття у Прилбичах, я не зітхав би за нічим і не бажав би нічого більше". Після того слова прийшла перерва, бо покликали його до спільної молитви з братами і, – як звичайно, – він навіть про це не хотів згадати, а з цього виходило, що після слів: "я не жалуватиму за нічим" – дописав: "молитва"; самозрозуміло, це маловажний припадок, але відчитуючи тепер ці старі, кохані листи – вразило мене, що тільки за молитвою дома міг тужити й тому він цей дім полюбив і ради неї покинув його.

І знову після молитви, заки піти до ліжка, піднімає ту саму думку й речення: "Можливе це тому, що він не має дома таких щасливих хвилин, як ми у Прилбичах, але чому я мав би давати їх цілому Кракову, щоб ділитися з Вашими коклюшами й турботами, які однак не є приємні. Добра ніч цілим Прилбичам... Чи Ви чуєте, як тикає мій будильник?"

Другої днини вранці він навів у листі продовження розмови від слів, якими, – за давніх часів, коли ще всі діти були дома, – починався день: "Можна?" – (5 голосів) "Добрий день Мамо!" – "Добрий день, мої діти, чи добре спали?" – "Дуже добре, дякую Мамо! А Мама?" – "Добре, я сподіюся". – "Чи Леось сильно кашляв?"

Невже тільки мені особисто так здається, що такий був дивний чар того молодого життя, яке передавалося що хвилини в руки й серце матері?

Внедовзі після того дня, 18 лютого 1880 р., Господь Бог забрав до Себе Ізя. Пам'ятаю, що в тому страшому стражданні я линула до нього, як до помічі; та не його слова мені помагали, бо мовчазний був, а в мові, як і рухах незугарний, як кожний чотирнадцятилітній юнак. Але була в тому якась незнищима пригадка того, що згинуті й шезнуті не може – життя душі в Бозі й Бога в душі. До сили того життя в ньому линула моя душа.

А з другого боку вражав мене його спокій, лякала відсутність сліз, при чому я знала, як важко він переносить оце горе. Я думала, що ради мене їх здержує й другої днини після смерті Ізя, коли він стояв непорушно з блідим обличчям біля мого ліжка, я сказала до нього: "Чому ти не плачеш – чи ради мене? Ти може хворий? Це недобре здержувати сльози!" – "Ні, я не можу плакати, для Ізя я навіть радію, що вже відійшов до неба". А коли кільканадцять днів пізніше я ще раз у листі заторкнула цю тему, він так відписав мені: "Моє страждання не є фальшиве (фальшивим називаю лише таке терпіння, яке не впливало б з волі Бога). Милосердний Господь просвітив би мене. Мама пише: "Він був майже скінченим твором". Правда, а тепер? Бог Сам його тепер ще більше завершив, а коли він був майже завершений, то тепер став не лише завершений, але зовсім досконалий. Був ще людиною, а тепер є непорочним духом у небі, перед лицем Бога, Бог той твір не знищив, але його викінчив, завершив; відібрав його нам, зате дав нам у небі " при Собі посла, янгола, який буде просити Його за нас. Відобрав Ізюві земське тіло, а дав йому безсмертність і безсмертне щастя, невже ж це недобра зміна?... Біля себе я не відчуваю порожнечі, я мав раніше брата, товариша, опікуна, тепер він не покинув мене, тепер я відчуваю його тут при собі, відчуваю його – мого другого янгола-Хоронителя... Він здержує мене від гріха, наvertsає до доброго, одним словом чую два рази більше, – як спершу, – що мене береже незримий дух і пильнує мене й за це я дякую Всевишньому".

"Коли раніше я покидав Краків, а він тут залишався, – пам'ятаю; я тепер болію над втратою, але в цій хвилині, так як і тоді годі терпіти – дарма, – одне й друге це лише хвилева розлука. А тепер ще одна думка кріпить мене: "Він щасливий, йому там краще в небі, як тут у Кракові, і краще з Богом, як з людьми". Що тільки жаль переважає, завжди опісля приходить зворот до вічного щастя: "Такий прекрасний прохід ми сьогодні відбули, як би це було, коли б Ізьо був з нами, наче він десь далеко за нами йшов би!" А іншої днини: "Це вже 15'днів, як Юрій щасливий – цього вже доволі. Той час минає для нас поволі, а для нього – я вірю, що ні. Якби Тато й Мама приїхали, ми могли б разом уже висповідатися і запричащатися, це було б добре: Юрій запричащався б з нами, але він на Горі, а ми тут, маємо цей самий небесний хліб".

Все розбуджувалося в тому молодому серці, все разом оживало, росло, іноді боролось. В квітні тогож 1880 року, вернувшись з Великодніх ферій, пише: "Який світ думок відкрився і прокинувся в мені вчора, коли я проходив перед великим Розп'яттям у церкві св. Марка, від смерті Юрія я рідко проходив туди. Я ще раз згадав цю середу, коли ми обидва з Олесем прийшли пішки до саксонського готелю на візвання батька й тоді вечером у повозці з ланом Арнетом і Олесем я почув вістку, що "він помер", і не маючи відваги ставити більше питань, та не треба повторювати тих сумних речей мамі, краще зайнятися своїми обов'язками..."

"Як праця додає відваги; ще годину тому я боявся думати про ці перші місяці навчання в школі, що залишаються передо мною. І я присвятив одну годину на підготову до лекції греки й став знову бадьорий і відважний".

Пам'ятаю, як кілька місяців пізніш батько розмовляв з Ромком про померлого брата, про світлі надії, які він давав, про відзначення, які здобував від своїх професорів і признання від співтоваришів, про їх любов до нього, про його вищість над ними; батько хотів, щоб хлопець засвоїв собі перш за все блискучий розум тамтого. Роман слухав поважно, мовчки, майже зі смутком, знаю, що відчував, що мені краялося серце за кожним словом батька, що цього, що втратив у тамтому, у ньому вже не знайде... Але що знайде, я може більш відчувала, та він з певністю не здогадувався, не думав про те.

Певно, що він хотів батькові заступити Ізя, з певністю бажав, як нічого іншого, потішити його, але навіть тому ні на хвилину не перебрав чогось, що не було б його власне; ні на один день не переставав бути самим собою, ішов прямою дорогою, в любові до Бога й у вірній службі Йому, виконував свої обов'язки якнайкраще, не тому, щоб бути першим, а тому, що, так наказувала йому совість. Людей дуже любив, скільки лише міг, робив їм добро, але зло картав може надто гостро; не тому, щоб зважали на його осуд, а хвалили добрі діла, але виключно тому, що любив добро, а зло ненавидів з глибини своєї душі.

Ішов окремою власною дорогою, з повною відвагою висловлював свої погляди, а придержувався своїх принципів із відкритим серцем, об якого хрустальну чистоту розбивалося все, що мутне; і не тому, щоб вивищувати себе над других, але головню тому, що був вищий від них, а попри це був так по-Божому добрий і сильний. Заки перший рік минувся, був уже першуном своєї кляси, вже міг – як казав мені один з його товаришів, – "кожному з нас усе відкрити".

Дивлячись на велетенські кроки, якими ця душа прямувала дорогою добра, я дійшла до висновку, що Бог попереджує його Своєю ласкою й відзначає, не тільки, щоб був Йому всеціло відданий, але щоб забрати його до себе, як Стефця і Ізя...

Оце почування – проба, чи спокуса, – прибрало в мені такі розміри, що я не раз переживала справжні страждання, як у сні, так на яві і тому взимі 1881 р., прибувши до Кракова, я дала о. Яцковському на Службу Божу з проханням, щоб відправив її в наміренні "пожертвування Ромтуха Ісусові від мене..." Пам'ятаю, що коли цей священник вийшов з тією Службою Божою і я бачила білий фелон, гаптований у виноград і колосся, я запитала саму себе: "Чи це жалоба, чи янгольська Богослужба?" – і покуса, чи сумніви розвіялися...

Тієї зими, отже коли йому минало п'ятнадцять років, прийшов раз до мене, – я бачила вже від порога, що з якимсь проханням. Отже підійшов близько й з тим дитячим, зарум'яненим личком поцілував мене в руку... "Хотів я Мама про щось просити... одного разу Мама мені сказала, що не маю доволі сили – сам проти себе... щойно тепер розумію – наскільки Мама мала рацію. Отож я хотів би навчитися перемагати себе й послуху хотів би я навчитися, а забуваюся завжди... Мама так знає мене, так знаменито знає, що мені любе, а що ні, якже Мама відчує, що щось може бути неміле для мене, знаєте Мамо, в таких малих речах, коли наприклад сяду з книжкою – казати мені чогось шукати – ключиків, або чогось подібного. Мама розуміє, про що мені йде... і Мама це зробить, правда? Обіцяєте мені, Мамочко?..

Нехай же перед Богом свідчать ті слова, як пізніше й діла моєї дитини. Коли тепер у секреті перед ним, шість років після його вступу до монастиря пишу ці спомини, дивує мене, що родина аж так недоцінювала його покликання, як майбутню можливість; я відчувала її, але ніколи про це ще не говорила під ту пору з ніким, навпаки, – пам'ятаю, що я розмовляла з Дунею, яка це була б дібрана пара, якби він одружився з Манею Міхаловською, що пізніше віддалася за Дембінського. А все таки те, що Бог хоче його мати, декому вже раніше кидалося у вічі. Пам'ятаю, що після смерті Ізя Дуня (Згадувана часто Дуня – це скорочене ім'я графині Ванди зі Скшинських Володиславової Островської, народженої 1833 р., що померла 1884 р. Вона була найкращою приятелькою Софії Шептицької, якій авторка присвятила цілий другий том своїх спогадів) приїхала за нами до Прилбич, щоб приготувати мою матір на цей найважчий удар її останніх років, а вернувшись з похоронів, сказала мені: "Бог дав тобі ласку не жалувати Йому Ізя, нехай же допоможе тобі, коли в інший спосіб зажадає Ромця, теж Йому не жалкувати..."

В першому шкільному півроці 1881, коли крім звичайної совісності в своїй праці, вносив до неї ще гаряче бажання потішити нас, зустрівся з несправедливістю з боку професора Рипля, філолога, якого поважав і любив. Я побачила, як під час малих ферій, що їх умів використовувати для розваги, на цей раз сидів від ранку до пізніх годин ночі над книжками. Даремно я пробувала його відірвати від них, намовити на прохід; аж врешті, коли я ще більше намовляла, відповів мені з тією своєю коханою, ясною усмішкою: "Ні, Мамо, краще ні, нічого мені не пошкодить, що трохи більше підучуся; а коли нічого не роблю, думаю про Р. й такий жаль мене опановує, що майже бажання пімсти розбуджується в мені, а того не хочу, краще вже вчитися, нічого мені не станеться!"

Тоді, коли здавалося, що поза шкільними справами під час сходин на тому другому поверсі при вул. св. Івана, ішли розмови з Олесем про забави, шермування, перегони, то якось раз, коли запитав Антін Попель у доволі численному товаристві: "Котрий із вас буде єпископом?" – Роман відповів: "Я, якщо стану священником, то тільки уніяцьким". Тоді Івани Гурскі аж скрикнули, а

отець Яцковський, сміючись, спитав його: "Як то Ромтуху? й оженишся?" – "А нехай же Бог боронить!" – відповів, так само сміючись. Але в декілька днів пізніше, вертаючись до тієї самої теми зі своїм приятелем Ярошинським, заявив рішуче: "Я скінчу Василями". Та про Василян, про можливу реформу того Чину ніхто не думав, ані не говорив, а ледве хтось пам'ятав, що в поруйнованих монастирях існують ще – теж руїни колишнього славного Чину.

Прізвище Ярошинського нагадує мені один гарний епізод з приязни, яка тих двох хлопців в'язала від шкільної лавки спільними поглядами і стремліннями. Мабуть вони оба почали ходити до гімназії св. Анни й як тоді розумілися, так само й тепер розуміються. Щоденно двічі, а то й більше разів прибігав Едвардик на другий поверх при вул. св. Івана, щоденно теж видумував нові розваги; – що не мали кінця, – нераз двері й вікна звеніли від біганини по галерії й кожної днини стару куховарку тривожили їх маски. Дармащо закінчили вже "штубу" (Іронічна назва учнів народної школи), то все таки здорово й сердечно вміли бавитися і сміятися. Багато років пізніше, коли вже була актуальна справа вступлення до монастиря Романа, розказував мені о. Станислав Заленський, Ісусівець, в який спосіб він познайомився з обидвома хлопцями; було це – імовірно в рр. 1880-81. Його словами переловім цю подію, що мусіла бути приємна для Бога.

"Дивлюся, одного разу приходять до мене два хлопчики, гарно, чистенько одягнені, очевидно, з солідного дому. "Чого ви хочете, мої діти?" – питаюся, а вищий на те: "Хотіли б ми, щоб Отець відправив Службу Божу". – "Добре, діти, а в якому наміренні?" – "Прошу Отця в наміренні, щоб у нашій клясі закінчилися ті погані, огидні мови й слова; тут є один ринський (давня австрійська валюта: один ринський рівнявся двом коронам або 100 сотикам-центам) на ту Службу Божу, але то лише 50 центів від мене, а 50 центів від Едзя". – Так? – добре, – а хто ви, мої хлопці?" – "Едвард Ярошинський і Роман Шептицький"...

В 1882 р., коли моя мати вмирала після сімнадцяти днів конання (в день всіх Святих, коли латинська Церква починає вечірню перед поминками за померлих), Роман мав уже вісімнадцятий рік життя і був в осьмій клясі. Всі наші чотири сини були вже гімназійними учениками; тому і я з Аделею та Леосем (Лев, "Леось", наймолодший брат Романа, пізніший дідич Прилбич, розстріляний разом зі своєю дружиною – большевиками) вибралася на цілу зиму до Кракова, а мій чоловік відвідував нас час до часу.

Пам'ятаю, як у той час Ромцьо ходив щоденно по кілька разів до бідного, недужого колеги й не лише журився, але й переймався його станом. Нарешті сказав мені: "Треба гарячо молитися, бо хлопець вмирає, а мати й сестра не погоджуються, щоби спровадити до нього священика. Кілька днів пізніше вернувся до дому у веселішому настрої, навіть зворушений. "Славити Бога, висповідався, сам зажадав священика так широко й такий він тепер щасливий, завтра ще раз прийде до нього священик!" – "Як це? Яким чином?" – допитувала я. "О, це вже неважливе, був хтось, що намовив його й спровадив священика, Богу дякувати". І я повторила "Богу дякувати" й сьогодні повторюю; та не трудно було здогадатися, хто допоміг біднязі доступити неба...

Перші листи з весни, коли я виїхала з Кракова, стають наглядним доказом, як у ньому більше і глибше розвивалася Божа думка. Здається мені, що на якусь мою посилку я не одержала від нього відповіді; напевно я не робила йому за це докорів, але мусіла запитувати його, чи дістав вислане йому. На те він відповів мені: "Я не потребую Вам казати, що Ваша посилка зробила мені приємність, Ви, Мамо, мене занадто добре знаєте, щоб не здогадатися, що я Вас зрозумів. Коли я не написав, щоб подякувати Вам, Мамо, це брак застанови – коли ж і написав, може лист залишився в моїй кишені – у всякому разі я перепрошую Вас тисячу разів. У цій маленькій події я бачу волю Божу, я приймаю від Нього біль, який я спричинив, – дякуючи Йому. Це навчить мене думати й не покладатися на свою пам'ять, ані на мої сили. Дякувати Богу".

"У своїх молитвах я говорив: "Мій Боже, якщо Твоя ласка, дай мені мудрість! І з тої пори я розумію, чим я є, та чим повинен бути. Крім цього я зрозумів догму спільноти Всіх Святих і знайшов у ній безцінний скарб. Ніколи я не просив, щоб молитва була для мене приємна, а тільки, щоб була легка й добра, бо про це, вірю, можна просити".

Про батьків, яким Бог забрав сина, залишаючи ще двох, він писав: "Вони щасливі! То ласка Господня, яка шле їм Своє благословення. Це будуть одного дня дуже добрі хлопці ті, що залишилися. Та не Дарма, що їхні батьки так терплять". Уже починало діяти зло, з яким він нераз мусів зустрічатися; але воно не мало ніякого впливу на нього, навпаки – зроджувало в ньому якусь безоглядну відпорність та закріпило його в принципах і поглядах, він не признавав у них ніяких

компромісів. Що добре, мусить дійти до досконалости, а що недосконале – є зле; хреста, нещастя – крім гріху – немає. Злий католик не може бути чесною людиною, а доброму – щож більше потрібне до щастя? Це було виявом його віри; напрямні, які він прийняв за основу свого життя. Але в інших він не шукав того ідеалу, якщо вони були далеко – мовчав про те, але якщо близько – то піддержував, любив це в них. Кілька років пізніше вже виправдував їх.

І знову після деякого часу, коли я якось раз обурювалася, осуджуючи людину, що занедбувала найсвятіші обов'язки, він тихо відповів мені: "Але щоби Ви, Мамо подумали, як дуже любить його Ісус Христос, Ви не говорили б того".

Та хоч і була в його характері риска гостроти, – то в часі, про який згадую, пам'ятаю все таки, що коли мені хтось поважно думаючий сказав у розмові про успіхи одного недовареного типа: "Ромцьо мусів теж здвигнути раменами" – я глянула на нього здивована, – така неймовірна, просто неможлива виглядала мені думка, щоб він погорджував кимсь, хоч би й порухом своїх рамен.

І люди про це знали; різкість його поглядів нікого не знеохочувала; як собаки, так і люди відчують, хто їх любить.

До вогнища любови, що горіло в його серці, тиснулися все більш слабії, малі, бідні, недарма він говорив мені нераз: "Ох, Мамо, ви не маєте поняття, яке мені дороге все, що бідне, старе, мале!" Пануючого князя не приймають так, як він приймав бідного товариша з відкритими раменами, – без огляду на те, чи прийшов у властиву, чи в невідповідну пору, він міг завжди думати, що нікого краще від нього Роман був би не прийняв. Не задержував у себе, не намовляв до довшої розмови, але пізніш до самих сходів відправляв біднягу, дякуючи, що пам'ятав про нього... "Мусіли його використовувати" – сказав би дехто, читаючи мої спогади, але ніколи він не піддавався проханню про грошову позичку: Якщо міг, – давав і радо дарував, скільки міг, щедро й охоче, але – "ніколи нікому не позичу, бо не хочу наражувати когось на спокусу не віддати, на небезпеку забути, я вчив би його таким чином крадежі".

Чи здає собі хтось справу з того, як гарно було, коли з його уст пили слова радості, любови, щастя, з уст, яких суворости я ніколи не любила. Я мала ще перед своїми очима вираз його лиця, коли він говорив рішуче й суворо про позичування грошей, а тепер відкриваю лист, писаний на селі, від Йорданіє, з датою 14 травня 1883 р.: "Збираючися написати листа до коханої Мами на галерії у Венцковичах, застановляюся над тим, як сказати, що хочу... Якось мені так добре на світі й дружно й гамірно, а сонце так ясно світить, а пташки так гарно співають і люди такі добрі й Бог є над нами! І добре нам разом іти цією спільною дорогою, кохана моя Мамо! І так нам добре разом і разом, так любо, так гарно! Стільки там святих і ангеликів і старців, чистих, як діти. А з ними і дідуно, і Ізю, і так їм добре, так гарно... а вони сьогодні думають про нас, як ми про них моляться до Бога за нами."

"Який гарний цей світ, коли Божя воля є в ньому, який коханий! Бо всюди думка й чин: вперед до Бога! Якось усе йде і добре й по бажанні, коли з волею Божою й ніщо не страшне нам. І які ж побажання переслати Вам, Мамо, коли ми завжди так разом? Хіба те одне: завжди разом з волею Божою! Це нехай буде нашим желанням, а молитва – "З Тобою Боже вперед, вперед, аж там, де гарно і любо й по-Божому!" Це нехай буде нашим проханням, нашою спільною молитвою і нехай виеднає нам ті ласки через Ісуса Христа".

Надходив час матури; вчився багато, з його ініціативи шістьох молодих абітурієнтів разом із ним написали прохання, щоб всупереч звичаєві, вони могли здавати при maturі спершу релігію, бо вважають цей предмет найважливішим. Директор гімназії звернувся в цій справі до Шкільної Ради, Шкільна Рада до Міністерства Освіти, а ця інституція в католицькій державі дала негативну відповідь, мотивуючи її тим, що "релігія повинна бути в серці, а не в умі".

Міжтим у Ромця "воля підчинена розумові" спокійно всім кермувала. Вчився багато, дуже багато; хотів бути відзначаючим (першуном), але на два дні перед матурою замкнув до шафи всі книжки, скрипти тощо, кажучи: "Скільки міг – я вчився, тепер уже не доторкну книжки, бо мушу дати відпочити думкам і нервам" – та цілі два дні провів на проходах по околицях Кракова.

Іспит зрілості склав знаменито, наче "бавився б" – казали інші, але все таки був такий втомлений, що пам'ятаю, – як під час вечері заснув на кріслі.

Опісля – ледве за кілька місяців і – навіть не стільки місяця свободи... і коли кінчив вісімнадцятий рік – вибрав королівську дорогу Хреста.

Заки ще зовсім прогомонять дитячі літа й слова, якими крізь уста й думки Ромця проявлялася над ним майбутня Божя воля, мушу ще вернутися далеко в минуле, щоб переповісти особлившу розмову, яку ми мали, мій чоловік і я, кілька місяців після нашого вінчання, виняткову з уваги на покликання Романа й опозиції, яка розгорнулася з боку його батька.

Це було взимі 1862 р.: ми верталися саньми присмерком з далекого проходу та говорили про сподівану нашу першу дитину. Пам'ятаю, як у віддалі блимали Прилбицькі світла, а коли ми перелітали через Чолгинські луки, тоді мій чоловік сказав: "Якщо я матиму кількох синів, я хотів би, щоб один з них став уніятським священиком".

На цю його заяву я скрикнула, ніби переді мною відкрилася якась пропасть, а він говорив далі: "А це тому, щоб міг стати єпископом і зреформувати руське духовенство". Я не заглиблювалася над тим питанням, не розуміла й не думала, яка почесна й важка, але й заслужена буває праця єпископа, небагато я тоді думала про ці речі; владицтво, в моїх очах, було тільки почесно, титулом. Я зрозуміла, що мою дитину може хтось схоче колись намовляти й сама вона може забажати стати священиком, щоб згодом дійти до гідности єпископа і на цю думку закипіла в мені кров та вже здавленим від сліз голосом я відповіла: "А я власне так довго забороняла б йому стати священиком, аж поки не бачила б, що готов бути спершу монахом, щоб мати цілковиту певність, що ніяка надія на достоїнства не має на нього впливу."

Двадцять років пізніше я пригадала своєму чоловікові цю розмову, він пам'ятав її так добре, як і я, а може і Господь Бог по Свому занотував її також.

II.

З весною тогож 1883 р., ми дістали запрошення приїхати до дорогого, старого Коростенка, на вінчання наймолодшої дочки Ксаверів Сксинських, Марії, що віддавалася за Казимира Орпішевського.

Ми мали ще жалобу після смерти моєї матері, але після сумної зими яку хлопці провели дуже працювито і після матури Ромця, – як його так мене й Олеса манив цей родинний з'їзд. Батько не мав ніяких застережень, щоб хлопці розважилися і зі Щавниці, де перебував, прийшов від нього не лише дозвіл, але й заохота до цієї прогулянки, досить, що ми виїхали з дому при кінці червня з виразним почуттям радості, – Ромтух і я, – Олег же, після зразкових своїх студій, мав чекати на нас у Перемишлі, щоб як "підліток" бути співучасником у весільних святкуваннях.

Пам'ятаю веселий виїзд з Прилбич і всю подорож, наче я вчора пережила її; пташки співали в лісі й у серцях, під час коли чвірка коней пробігала по добре відомій дорозі до Судової Вишні на пополудневий поїзд.

Як звичайно, коли ми були разом, тем до розмови назбиралося чимало, аж врешті ми заговорили й про майбутнє Романа. "Не знаю, чи не залишиться мені що інше, як господарство, бо я хотів би бути тільки уніятським священиком, а на це батько ніколи не погодиться".

Говорив це таким здавленим голосом, а на його обличчі малювалася така журба, що хоч з моїх уст вирвався оклик на згадку про східній обряд, я сказала після короткої перерви: "Здається мені, що не потребуєш уважати себе невільником землі, як птиця на галузі ти є вільний щодо вибору, звання!" Та гей би сам Бог хотів дати знак, що з тими словами почалася боротьба про Його справи, бо зірвалася страшна буря і припинила дальшу розмову.

Тож небавом потоки дощу сплинули на наші голови й сполоскали наші слова, ми промокли, але їхали далі у веселому настрої, говорили вже тільки про зустріч з Олесем і про можливі приємності або перепони в дальшій дорозі. Олег чекав на двірці: нічліг у старому перемиському готелі – добрий, рано Служба Божя в оо. Реформатів, а далі через Добромиль, Хирів, Загір'я до Коростенка.

В Добромилі Ромтух звернувся до мене: "Мамо, Добромиль – новіціят зреформованих Василян" – і довго дивився, вихиляючись з вікна, поки видно було вежу монастиря, що виринала зпід верховіття гори, опоясана чорним лісом... Чи в тій хвилині він думав також про нашу прогулянку? Хіба радніше – як леліану мрію – вітав і працював вежу в лісі...

Він розважувався і всі гуляли, як лише на селі й серед родини гуляти можна. Він уже юнак, коли склав іспит зрілости й у фрак та білій краватці мав право виступати поміж молодими

людьми; цей молодець зі своїми розмовами, ніжністю, незрівняним тактом у поведінці й дотепом. А всеж таки він ще дитина, з тим дорогим сяючим обличчям, усмішкою, такою милою пустотою, що мусіла кожного розважити й полонити. Дивлючись на нього, кожний думав, що він усміхається до світу, як світ до нього. І я так само думала й раділа його виглядом, його веселістю, дотепом, любов'ю, яку з'єднував собі в інших.

Після тижневого перебування на весіллі пригадав мені, що приїхавши після матури до дому, прохав батька про дозвіл відбути духовні вправи, на що батько погодився, та що тепер трапляється найкраща для цього нагода, бо Старе Село (відпустова місцевість, віддалена на 2 кілометри від Романова, з великим бароковим костелом і монастирем Ісусівців, де міститься чудотворна ікона Пречистої Діви) віддалене ледве дві години від Коростенка, а до Старого Села приїхав саме о. Яцковський.

Я не була зовсім певна, чи після гучного весільного з'їзду реколекції будуть такі, які вони повинні бути, але я знала, що він Божої справи не злегковажить, а також, що залишиться під добрим проводом. Дуня і я – ми мали також намір помолитися перед чудотворною іконою Матері Божої; отже він поїхав вперед, а пляни, переговори, проекти, що перехрещувалися, були притокою до шуток, сміхів, жартів з тетою Дунею. Коли верталися коні, що відвезли його до Старого Села, він написав до неї листівку по-англійськи, запрошуючи у веселому тоні туди й нас.

Коли ми справді два дні пізніше виїхали до Старого Села, ми – очевидно, – вже не бачилися з ним, але зі слів о. Яцковського я довідалася, що "хлопець солідно поводиться", а прощаючись з отцем, щоб дещо пошуткувати з ним, дала йому ось яке доручення: "А могли б Ви, Отче, сказати Ромтухові, щоб колись став добрим Ісусівцем"? "О що то, то ні", – відповів, сміючись.

Другої днини, після нашого повороту зі Старого Села, ми вибралися знову разом: Дуня, я і Олесь до Братівки до Станиславів Старовейських, де після докінчення духовних вправ Роман мав зустрітися з нами.

Подаю може забагато деталей, ведена ниткою власних і дорогих споминів; ті, що колись будуть їх читати, спогадів не знайдуть, може не зрозуміють їх, це можуть бути для них дрібні речі, байдужі, мало-вартні... Але мені, що пишу про ті хвилини, одна одну викликає і вони сплітаються разом, як у вінець, довкола тієї одної, великої справи, яку Господь доручив моїй дитині, щоби стала слугою Його Престолів.

Тут... весільний хорівід, – стільки різних, знатних і люблячих сердець, для мене останні відблиски родинного дому в тому старому, дорогому Коростенському дворі, стільки згоди, веселости, жартів, стільки коханих молодих та дорогих старших осіб, а над усіх дорога для мене ця кохана Дуня, що своєю покорою, смиренністю, святістю ставила сама себе нижче других, ця сестра дитячих літ і молодости й дасть Бог – дозрілих років (її слова з останнього, – перед її смертю, – листа до мене), що сама терпіла, зате хотіла приносити другим щастя, свободу й веселість, – всюди стільки сонця і квітів..., а в серці, – не зважаючи на недавню жалобу, ще так молодо... Як увісні все те пересувається перед моїми очима, мерехтить, живе, говорить; ще чую ті сміхи, які я так любила, як сонце й повітря.

А там... у тиші монастирських мурів, під покровом Пречистої Діви, беручи за свідка об'явлену йому Божу волю, провідника своєї душі, – що й була свідком його чистої юности, – моє хлоп'я в покорі питається Господа: "Боже! Що хочеш, щоб я вчинив?" А Господь відповідає йому в душі, тим голосом без слів, якого не чує людське вухо, але серце розуміє: "Покинеш батька й матір, братів і свій дім, покинеш обряд, який виховав тебе для Мене й який ти від дитинства полюбив, покинеш звичаї, які вросли у твоє серце й підеш до нового життя, до чужих людей, може нерадих... і візьмеш Мій Хрест на свої рамена та зазнаєш посуджень, підозрінь у тому, що для тебе найсвятіше й від Мене передане... зазнаєш може й людської погорди... твої найближчі будуть здвигати раменами й називати тебе безумним, а мати над тобою плакати буде і в її плачу покинеш її, але підеш, бо Я тебе кличу й служитимеш Мені аж до смерті, може навіть мученичої..."

Згодом, коли я хотіла прослідити, нераз я верталася до тієї теми, якою дорогою Бог дав йому пізнати, що цього від нього жадає, він завжди однаково відповідав мені: "Я відправляв реколекції звичайним порядком. Отець Яцковський подав мені звичайні точки й пояснював, щоб я над ними розважав; одного разу – коли він вийшов, я зачав розважання і почув виразно внутрішній голос: "Маєш бути Василянцем!"

Отже з тим голосом у душі він виїхав зі Старого Села і ввечері приїхав до Братківки; дуже радісна була зустріч, а відтак у куточку запит: "Що ж, вдалося? Добре? Ти вдоволений?" – "Так", – і з дещо таємничою усмішкою, – "завтра Mamі скажу". Другої днини ми мали бути на Службі Божій в Устробній, в о. Генриха Скшинського; молода пара пішла вперед, я остання залишилася, щоб іти з Романом, який чекав на мене перед домом. Вийшовши на тополеву вулицю, що веде до Устробної, я взяла його під рамя і так ішли ми то в тіні, то на сонці, громадка осіб голосно розмовляла перед нами. В Устробній дзвонили на Службу Божу, коли, – прямо говорю, – наче громом вразили мене його слова: "Отже, Мамо, – я вже постановив: буду Василянцем. напишу до тата й вступлю до новіціату".

Чи і що я сказала, чи молилася під час Служби Божої, не знаю; все замрячилось в моїй голові, як у людини, що втрачає свідомість після сильного удару... були лише моменти, коли свідомість верталася і з тих пам'яток, що заторкувало мене; але коли я почула ті слова (нині благословенними каже мені серце з кончності їх назвати), ціла Братківка, родина, гості – все потапає, як у шумі гурагану, в настирливій, буревійній думці: "Ромтук іншого, як я обряду", це значило тоді для мене "іншого віровизнання". Після свого повороту з Устробної я розказала про все Дуні, вона вважала це за дитинство Романа і ще більше моє, що я так без застережень вірю в те, що може бути лише – от поривом хлопця. Але побачивши, як мене пригнобила ця справа, навіть як думка, ото ж щоб я опритомніла – радила, щоб я вибалакалася перед о. Генрихом Скшинським.

"Отець Генрих" (Станислав Генрих Скшинський, нар. 1822 р., висвячений 1847 р., був парохом. а згодом почесним крилошанином м. Устробна. В 1901 р. перенісся до Величан, помер біля 1905р.) – хто ж не любив його в родині, не довір'яв йому? З дитячих літ я трактувала його як брата. Як батьків моїх, як мене, так я знала, що моїх дітей любить. Пішла я до нього, до досвідченого ума, гарячого серця, до його голубиної душі, сподіваючись, що він своїм словом розвіє цю нічну примару, яка нагло станула передо мною, що скаже, що мені щось сниться, що це тільки незрозуміння Божої волі, або радше, що це не Божа воля... Я застала його на галерії, сіла біля нього і як на сповіді – відкрила йому своє серце... Слухав без будь якого здивування, наче йшлося про речі, йому здавна вже відомі, а відтак спокійно відповів: "Знаючи Ромця, мене це зовсім не дивує, можна було з певністю сказати, що він піде не звичайною, а високою дорогою... це покликання можна назвати вищим, почеснішим, ніж мав би стати лише священиком... Не можна дивуватися, не можна дивуватися..." – повторяв поважно.

Того дня увечері, а радше в ночі, коли вже всі спали, я лежала в ліжку горілиць і без хлипань два потоки сліз пили безперервно обабіч моїми щокми. Дуня сиділа біля мене й ці сльози раз-у-раз обтирала. Я говорила: "Ти була при смерті Ізя, – добре, що Ти тепер є при смерті Ромця!"... О, мій Боже, мій Боже, як болюче ще сьогодні відчуваю богохульство тих слів... і Ти, Господи, не відвернув Свого Лиця ані від мене, ні від моїх дітей...

Врешті вона встала й так святочно, наче благословила мене, поклала руку на мою голову та сказала: "Якщо того Бог справді від тебе вимагає, не може бути, щоб не дав тобі у Своїй ласці зрозуміння цієї жертви"... і Бог дав його! – мірою милосердя, а не справедливості, – як завжди...

Як пам'ятаю цю хвилину з тамтих років, так теж ніколи-ніколи не забуду розмови з Ромцем, що відбулася слідуючої днини. Здавалося мені, що говорю після застанови, бо я цілу ніч роздумувала, перетерпіла.

Я говорила, як відчувала; перш усього, що батькові не можна навіть згадувати про ті наміри, поки Роман не закінчить своїх студій, бо ніколи не дозволить тепер, а відтак... цілий біль, розрив серця я відкривала перед ним так, наче він не любив мене більше від нас усіх і наче не він цей біль мені завдав; усі спогади дитинства, що так тісно нас єднали, все те, впливало зі серця до уст; а немилосердна я мусіла бути, бо нарешті він похилив голову взад, спираючи її на спинку фотелю і я завважила сльози під спущеними повіками та голос, що вперше задрожав, коли мені сказав: "Так! Я це знаю, це буде розрив з усім минулим" Мій Боже, мій Боже! І я не пригорнула його голови до свого серця і не зрозуміла, що моїм терпінням завдаю йому перший, справжній біль... і я не обняла його і не сказала йому, я – що вчила його пізнавати Бога, що Він перший, що Він самотній, що в Ньому завжди і більше ще одним будемо!..

Але ж бо й мені було важко. Ще від дитинства я вичікувала, не зі спокоєм, але з радістю, на ту хвилину, коли він скаже мені, що вступає у Божу службу; отже тепер – це не було в дійсності відкидання того, що я леліяла у своїх мріях, – ні. Це й не була відмова, – здається мене, – самому Богові того, чого вимагав, а тільки – і то в завершеному розумінні, що власне цього вимагає, – таке

страшне роздратування душі, може в її тогочасних найсвятіших глибинах і цю жертву я прийняла зразу, хоч вона була така дуже, дуже важка... Ромтух іншого, як я, обряду...

Від найдавніших часів я чула, як про руське духовенство говорено з погордою, на що воно заслуговувало своїми хибами й бездонною темнотою, захланністю й обичаями. Обряду я не знала зовсім, я бачила тільки його представників у найнижчому відразливому суспільному шарі, що в тій верстві викликували згіршення, знеохочували і відштовхували простацтвом, а те, що не було темне й дике, від кільканадцяти літ виступало як ворог латинської Церкви й польської національності.

Тож нічого дивного, що сьогодні все, – все, чого я навіть не усвідомлювала собі, що пам'ятаю, – якісь промови в соймі, якісь політичні дискусії, змішані з брудними, обурливими анекдотами про руських священиків, всі згрідливі вислови й жарти, які будь коли я чула, все те сичало довкола мене, як гадюки, та підносило голови... хотіло мені видерти дитину й втопити в безодні свого бруду.

Зав'язок зреформованих Василіян був для мене до тієї пори лише паперовим декретом Святішого Отця й початком праці отця Яцковського (Отець Генрих Яцковський нар. 8. 8. 1834 р. в м. Яблоново на Помор'ї. Висвячений 8. 4. 1860 р. в Пелпліні єпископом Марвіцом, вступив до Чина Ісусівців 31. 12. 1861 р., помер 6. 3. 1905 р. в Хирові. Саме він перевів з доручення Апостольської Столиці реформу Чина оо. Василіян. Був ректором монастиря в Старому Селі, визначним церковним діячем і автором численних теологічних праць, проповідей і листів. Про його унійну акцію на Підляшші гл. додаток у цій книжці).

Страхіття грядучої схизми, мільйони людей, що потапали в темноті, загрожена Унія, навернення сходу, віднова східної Церкви, все це просто не мало для мене ніякого значення, що ж воно мене могло обходити? Я одне розуміла, одне я бачила перед собою – якийсь величезний, невлесний хрест простягав наді мною свої рамена, а в тому хресті Ромтух, мій Ромтух, мій Ама, що покидає обряд, в якому я виховала його, покидає все, що об'єднувало нас, покидає латинський костел, після Бога над усе мені дорогий...

Я залишила хлопців у родини, а сама втекла до дому, до самоти, знала, що мій чоловік ще не вернувся зі Щавниці. Тільки з дороги писала до отця Яцковського, щоби ради Божої любови приїхав, бо зійду з глузду.

Пам'ятаю, як гірко я заплакала дома, коли глянула на дикий виноград, який ми, – Роман і я, – обтяли перед нашим виїздом до Коростенка, як усе, що ми робили весело, сердечно, справді "співаючи"; і пам'ятаю вибух сліз і жалю, яким я привітала о. Яцковського; все разам, наче гаряча лява, – виливалося зі серця й злилося врешті в те одне слово: "Ох, Отче, Отче! І так ми з ним були досі одне, а тепер усе скінчилося!

"Дитинство!" сказав майже з гнівом. "Одним ви були й будете далі – в Бозі, не в обряді!"

А коли я заломлювала руки й сказала: "Отче між ними він схлопіє!", – отець відповів: "Ніколи! Може стати лише мучеником, а чого ж кращого я міг би бажати і йому і вам!"

Опісля спитав мене, чи я приступала до св. Причастя від тієї пори, коли довідалася про постанову Романа, я відповіла: "Ні, не могла". "Ах, то тому!" – сказав наче сам до себе.

Чергової днини я висповідалася й у Службі Божій, – як тоді, коли думала, що йому судилося вмирати, – я просила отця, щоб ще раз "пожертвував Ромтуха Ісусові Христові" і втретє – як жаль після смерті Стефця після його народження, – як тривога в 1881 р., що Бог забере його від мене, так і тепер мій біль пропав безслідно; залишилося тільки болюче питання в душі, як мій чоловік прийме цю вістку, як буде страждати, що це терпіння зробить з моєю дитиною?.. І залишалася тільки ясна постанова, що ще тепер не треба йому про ніщо говорити.

Мій хрест зняв Господь Бог, але кілька днів пізніше розвинулася в мене якась малярія, чи початок тифу, а серед того почалася з Божої волі низка змагань і болів, які важко і навіть неможливо тут приводити, чи передати словами; лише думкою вертаючись до тих хвилин, вони здаються мені жахливою, кількарічною бурею, під час якої наш Господь спав у човні.

А згодом, коли протягалася недуга й розвивалася в горячковому стані, але без сну, апетиту, сил, а в парі з тим розгорталося в мені у хворобливий спосіб побоювання "що далі?", я відчувала, яким стражданням буде для батька постанова Романа; я нервово лякалася вибухів того терпіння, болю. Я знала, що Роман витриває в своїй постанові, і як іноді в гарячці мучать нас, якісь арифметичні проблеми, так замучувало мене питання, як сказати тому батькові, що йому Бог забрав уже двічі старших синів і що тепер третього жадає? Як підійти до цього? Де? Коли? Чи доцільно мовчати? Чи може впливати на Романа? Хто зможе допомогти, порятувати? В день і в ночі ті самі

питання без відповіді, сумніви, побоювання – одним словом непосильна журба дратувала мене, відбирала сили й заганяла в дальшу недугу. Для мене тоді нічого не існувало, крім цього хреста, який я "чула, що йде", а якого я боялася з тремтінням тіла й душі.

Настирлива думка не давала себе придавити; ото ж як тільки мій чоловік приїхав зі Щавниці, серед буцим то байдужої розмови я натякнула, що на основі заобсервованих познак думаю, що "з певністю Роман схоче стати священиком"; я лежала на галерії, обтулена шаллями, серце валило в грудях молотом і я чекала на відповідь, наче на присуд. Чоловік переглядав папери і, навіть не перериваючи своєї роботи, відповів спокійно: "Га, що ж! Якщо він має справжнє покликання, не можна б його зупиняти". Я навмисне нотую ці слова і самий факт, щоб ми всі пам'ятали, що такий був вияв його волі, а ціла пізніша пристрастна опозиція могла бути лише ділом злого духа. Попри цю розмову, до якої більше я не поверталася, я була певна, що поки сам Господь Бог не відкриє дороги, не можна згадувати батькові про наміри Романа, бо покищо – крім дратування, нічого більше досягти не вдасться. І так, як у Братківці, так і тепер я дораджувала Романові мовчанку й терпеливість. Але інші бувають Божі задуми а зовсім інші наші.

На початку серпня, коли я все слабувала, о. Яцковський приїхав до нас у відвідини. Перші мої слова, які я сказала до нього, були скороченим виразом того дивного переляку, якого нині я вже не зрозуміла б, а який тоді мене замучував. "Отче, Ясєві (ім'я чоловіка Софії Шептицької) ще нічого, нічого, нічого говорити не можна". Чергової днини подано біля мого ліжка снідання, коли ж усі відійшли і залишилися тільки мій чоловік та о. Яцковський, я нагло сказала: "Отже що Ви, Отче, думаєте про покликання Романа до Василян?" Чи я була аж така немічна, що не знала, що говорю, чи в несвідомості, чи просто така вже була воля Божа, щоб я сама знівечила власну постанову – й досі не знаю... Але ледви я вимовила ці слова, я зрозуміла, що сталося. Чоловік цілий стрепенувся, а отець поглянув на мене здивовано, але спокійно сказав: "Думаю, що це покликання правдиве й що для Романа вистане час проби, рік військової служби, яку тепер має відбутися". Як від удару грому, як від укушення гадина відскочив мій чоловік, кличучи: "Ніколи". Мене обілляв зимний малярійний піт і я важко віддихала, наче в агонії.

III.

В 1879 р. кілька днів після відвезення до краківських шкіл Ромця і Олеся, моя мати, що мала тоді вже 81 років, упала на сходах з галерії до городу і зламала ногу в бедрі. Спершу виглядало, що не проживе довше, як декілька днів, але після хвилевої полекші прийшло запалення легенів; досить, що від вересня до грудня вона була між життям а смертю.

Крім побоювань за її життя, був це незвичайно важкий час і то з різних причин, зокрема для мене. Я проводила дні й ночі "на подвір'ї", – як говорила Дуня між новим домом, де ми мешкали, та старим, де моя бідна мати проживала з Аделею. Дуже багато осіб приїздило, – по найгірших осінніх дорогах, щоб відвідати мою матір, як кожний думав – уже востаннє. Дім був переповнений, важко було знайти приміщення для всіх, важко було теж обслужити всіх кінями, стільки осіб прибувало і стільки лікарів то приїздили, то від'їздили серед довгої й зтяжної недуги.

Між моїм чоловіком і братом виринали часті невзгоди, викликані напруженими нервами в одного й другого, виринали теж труднощі зі зле дібраними людьми, з учителями молодших дітей, з Кракова приходили щораз нові жалі від учителя-француза на Ізя, що впливали з його згіркнулої вдачі і всі ті жалі мій чоловік брав собі до серця, до чого долучувалися ще й господарські клопоти нераз від нестачі готівки, отже важко було з усім дати собі раду. Все те по суті може й не було надто важне, але одне валилося за одним, без ніяких релігійних потіх, бо не лише, що я не могла вийти з дому, щоб поїхати до костела, але часто навіть не могла знайти тихого кутка, щоб помолитися й зосередити сили; те все створювало врешті, як я сказала, незвичайно важку атмосферу.

Бог не зіслав нещастя, бо мати відзискала трохи здоров'я ще на три роки, які вона, – не зважаючи на смерть Ізя, – називала найщасливішими роками свого життя. Та мене мучила загальна депресія, а загніздилася вона як у серці, так і в душі й силах; я бажала помочі не тільки самозбережним інстинктом, але й пізнавала розумом, що мені потрібний якийсь вищий порятунок, бо на тій дорозі, на якій я станула, сама не зможу нічого вчинити. Я дуже терпіла. Вже від смерті Стефця я горнулася все більше до Бога; я відчитувала з книжки довгі молитви и відчувала після того полекшу; за кожним виїздом до Львова я сповідалася у шановного отця Самуїла та любила все більше Божі речі. Щойно в 1869 чи 1870 р. прокинулася насправді моя душа, коли я двічі

прочитала, – раз за разом, – життєпис святої Шанталь (Св. Жанета Франческа Шанталь, французька аристократка, нар. 1573 р., померла 1641 р., співосновниця Чина СС. Візиток. В 30-ому р. життя вступила до монастиря як духовна дочка св. Франца Салезієго. Канонізована 1767 р.). Пам'ятаю, що коли після цього я приїхала до Львова й, приступивши до сповіді, та сказала про цю книжку о.Самуїлові, він розрадуваний сказав: "Власне я хотів поручити Тобі цю книжку, щоби Ти її прочитала... О, дитино, дитино! Я так чекав на ту хвилину в Тебе!" Але незабаром старець перейшов у вічність, а ми далі залишалися на селі, отож нелегко було дійти до цього, що захоплювало й виповнювало думку й серце. Я почала спрваджувати твори з релігійним змістом, а діставала їх цілими масами, замовляючи їх лише за симпатичними мені заголовками. Я пробувала умертвлювати себе, сама послуговувала собі, бо читала, що святі так робили; дітей я вчила катехизму, не притримуючися книжки, але йшла за голосом серця; все це діялося без підготовки, відрухово, без зусиль, щоб це мало завжди так тривати; я відчувала й недостачі цього, жалкувала, коли труднощі множилися, але як було протидіяти цьому, я не знала та й не було нікого, хто поміг би мені спасенними радами.

Я виросла у світовому розумінні девоції та її практик; мені чомусь здавалося, що це не годиться, не слід частіше сповідатися і тепер, коли я не проживала в місті, – перед моїм вінчанням я кожного місяця приступала до св. Тайн, – мені навіть на думку не приходило, що так само можу дістати розгрішення й на селі, а в святому Причастю можуть знайти властиву дорогу ці, що шукають правди. Того я ще не розуміла, про це з ніким не говорила; проте я знала й відчувала, що існує внутрішнє життя, сповнене правдою й розрадами, я бажала його цілою душею й, витривало шукаючи за ним, я блукала по бездоріжжях і не доходила до правильних вислідів.

Коли я відвозила моїх хлопців до Кракова, кілька разів я сповідалася в костелі св. Варвари в о. Ісусівця Лясоцького (о. Володислав Лясоцький нар. 8. IX. 1824 р., рукоположений 1872 р., помер 7. II. 1882 р.). Ото ж серед важких переживань з осені 1879 р., які я вгорі описала, постановила я знайти сповідника для своєї душі й скинути перед ним увесь свій життєвий тягар, хотіла з'ясувати всі свої сумніви, недостачі, потреби й бажання й тоді рішилася, що за своїм найближчим приїздом до Кракова піду висповідатися до о. Лясоцького, попрошу про хвилину розмови з ним уже поза сповідальницею та розкрию перед ним стан моєї душі, яка щораз зупиняється на своєму шляху. Хто ж не знає почування такого зупинювання, може навіть гіршого від припинювання життя, той не знає, наскільки більш потрібна нам інша поміч від тієї, яку може принести зі собою людська любов, або людський розум.

Після недуги моєї Матері надійшло це веселе Різдво, яке я описала на пам'ятку своїм дітям, але негайно після свят вибухнув отой жажливий коклюш, який спричинив небезпечну хворобу в Леося і забрав нам Ізя.

29 січня 1880 р. я виїхала до Кракова. Я застала Ізя в ненайгіршому стані і тривожна думка, що я можу його втратити, не відразу прокинулася в мені, але вже під самим гнітом нової небезпеки, нових труднощів, я відчувала все сильніше потребу духовного провідництва; мені здавалося, що моє найважливіше завдання, яке мушу виконати, це подбати про душевну поміч і забезпечити її собі.

Ото ж дня 2 лютого (у латинників на цей день припадає Стрітєння Господнє) раненько я пішла з тремтінням серця до костела св. Варвари й спиталася в захристії про о. Лясоцького – "Його немає", сьогодні відбувається його підвищення в чині й він негайно виїздить як ігумен до Ланьцута. Це було насправді тільки дрібне розчарування, але я була така пригноблена своїми сумнівами і стурбована серцем, а надівсь почувалася зовсім сама в Кракові, що в безсиллі думала – мені вже нікуди далі йти. Пам'ятаю, як після відповіді братчика про виїзд о. Лясоцького я втратила охоту, та навіть відвагу для дальшого шукання і, – прости мені Господи, – у крайньому знесиллі я втратила волю пригорнутися ближче, – як досі, – до Бога... Бо куди-ж я піду? Тут не знаю нікого, кому я маю сказати, що я голодна й спрагнена Божих дарів... Інших людей, зокрема з духовних кол, знаю лише поверховно, з нагоди випадкових зустріч і розмов.

Я прилякнула в лавці, близько останньої сповідальниці, окружена цілою громадою людей зі сіл, що чекали теж на священника. Я закрила лице рукою, схилила свою знеможену важку голову й заплакала. За хвилину, з тремтінням серця, яке сильніше виступає в мене, коли переживаю більшу прикрість, я сказала до себе: Відмовлю тут свої ранні молитви, а молитися буду якнайповільніше, коли ж скінчу й прийде якийсь священник, тоді висповідуюся перед ним і більше шукати не буду. І так нехай буде далі, аж поки не трапиться якийсь виїздячий сповідник. Та

якщо сповідальниця буде все ще зайнята, тоді поїду до костела на Веселу (Весела – дільниця Кракова, де є монастир і костел оо. Ісусівців) й попрохаю про сповідь оо. Гожака, або Яцковського. Ані одного, ні другого я особисто не знала. Про першого я чула багато від моїх хлопців, які познайомилися з ним у Щавниці, а про другого довідалася дещо від Дуні. Я знала тільки, що він недавно вернувся з московської неволі за апостолування на Підляшші й дещо боялася його, як священика, що міг би бути в моді.

Признаюся, що знову серце билось у грудях, коли я, скінчивши свої молитви, звернулася до сповідальниці, яка була далі зайнята, – біля двадцять осіб чекали обабіч неї. Я перехрестилася й поїхала на Веселу, до монастиря, якого я досі не знала. Там застала я акт підвищення в чині о. Лясоцького, зі соборною Службою Божою. Отці Гожак і Яцковський були в асистії й там я довідалася, що ще довго треба буде чекати, поки священики будуть вільні. Пам'ятаю, що коли я про це почула, то хоч ця вістка не мала для мене більшого значення, – але вона пригнобила мене ще сильніше й вичікування обезсилило мене зовсім. Я вийшла з захристії, ввійшла між людей, там приклякнула наче закам'яніла і щораз вимовляла слова молитви, які до сьогодні пам'ятаю: Ісусе, Господи, знаєш мої недостачі, поможи мені, дай мені в допомогу одного з Твоїх синів" (слова св. Ігнатія Лойолі).

Врешті церемонія закінчилася; всі священики вернулися до захристії і люди почали метушитися біля виходу, а я, поштовхувана направо й ліво, скорше як сподівалася, опинилася знову на порозі захристії, де було багато священиків і питомців, свій зір спрямувала я на одного з них і, не знаючи, хто це, підійшла до нього, не уявляючи собі навіть, що це був якраз о. Яцковський. Я просила його про сповідь, та, приклякнувши в другій захристії при оскленій сповідальниці, почала так гірко ридати, що довго не могла добути зі себе слів. Думаю, що людина, яка потапає й бореться за власне життя серед хвиль, мусить мати таке саме почуття полекші, коли її витягають на берег, яке і я відчула після цієї сповіді.

Другого дня, під час приватної розмови, яку я мала з о. Яцковським я попросила його, щоб він заопікувався моєю душею, на що радо погодився.

А шіснадцять днів пізніше помер мій син Ізьо. Під тим новим хрестом, який долучився до попередніх, Господь Бог пригортав мене все ближче до Себе. Та навчав якнайбільше про Себе. В тому часі я мала багато доказів людської любови, багато щирої підтримки з боку Дуні і всі малі, хоч і тяжкі хрести об'єдналися тепер із тим новим в один загальний, великий. Я зрозуміла, що на землі залишається не лише біль, але й любов, бо стільки доказів її давав милосердний Бог. Вже те саме піднімало мене у світ ширших і вищих думок, а керівництво о. Яцковського, що ніколи не попереджувало ласки, до нічого не змушувало, що могло б спихати мене зі звичайних доріг та обмежувалося головним чином до цього, щоб краще навчити мене правд віри, а попри це закріплювати в любові у стіп хреста та заохочувати в поборюванні труднощів, щоб – як він казав, – "не роздряпувати того, що болить", мале, чи велике та щоб не мені з іншими, але іншим зі мною було добре і врешті, щоб "веселим серцем, веселими очима прояснювати, а любов'ю ogrівати, ogrівати й ще раз ogrівати домашнє огнище"...

І так мусіло бути, що коли я перейшла врешті під такий світлий провід, – наче від самого Бога зісланий, – я відчула, що станула на дорозі правди, осяяна світлом і ласками, які приносять зі собою хрест та оживляє все життя, щоб я мала змогу звернутися зовсім до Бога й всевіддано служити Йому.

Мої ранкові й вечірні молитви ставали все довші, не тільки з роздумування, але і з потреби, нераз проти волі, під впливом солодких потіх і ласк, якими Бог благословив мене. Щоденно я ходила на Службу Божу, до чого я звикла ще в Кракові, і тепер виконувала цю постанову на селі, що правда, я була необережна, бо часто не звертала уваги ні на зимно, ані на слоту, щоб тільки дістатися до костела (ця подробиця має своє окреме значення. Авторка ходила навіть серед поганої погоди до найближчого римо-католицького костела тоді, коли в Прилбичах була наша католицька церква. До неї власне заходив її син Роман і то ще в ранніх дитячих роках (Гляди нотку ч. 4). Був це справді непомільний знак його покликання). І це лежало в моїй щирій натурі, а зрештою я не розуміла, чому я мала б скриватися з моїм прив'язанням до о. Яцковського, або з тим почуттям, якою великою Божою ласкою я вважала його духовний провід для себе та, пізніше, і для моїх дітей. Може бути, що я робила й говорила те саме, що роблять і говорять так звані девотки, але все таки не так само. З повноти серця я говорила про те, що являлося щастям для мене, що давав мені

Господь Бог, я передавала це й своїм дітям, неначе молоко з материнної груди; та це не було хвилиною екзальтацією, а вже в ніякому разі не можна б назвати цього фанатизмом.

Та в моїй поведінці мусів проявлятися нераз брак розваги, бо вневдовзі гидка назва "девотки" почала долітати до моїх вух, іноді лише в шутках, та нераз і поважно, – ще перед смертю моєї матері домішувалося неодне зернятко гіркості до повноти Божих ласк і потіх. Отже так склалося, що коли я в оцей серпневий день 1883 р. сама виявила, – з Божої волі, бо чейже того не можна вважати звичайним випадком, – постанову Романа й коли пам'ятні слова о. Яцковського визначували цій постанові гейби близький реченець, в голові мого чоловіка, що вже частіше був поіритований моєю "девоцією", – постав відразу цілий законспірований плян, який загрожував йому відібранням сина. Перша частина цього пляну вже завершилася: це сфанатизування матері "єзуїтськими інтригами", а останньою дією мало бути посвячення їм дитини.

Я бачила нераз у своєму житті, що маркантною рисою чортівських затій є чіткість правди, яка пробивається з зовнішніх познач: як фальшиві перли є рівніші від справжніх, як ших блистять ясніше від щирого золота, так теж більш переконливими є ці докази, що сяють мерехтливим світлом і здаються нам ефектнішими, якими обманює злий дух, щоб фальш закривав правду.

Так було й зі справою покликання Романа, може тому, що вона була милою Богу. Це, на що ми були підготовлені ще з часів його дитинства і чого ми сподівалися, коли воно мало статися дійсністю, прибрало нагло в розумінні батька такі розміри, що в його уяві виглядало на загрозу для дружини, сина й цілої родини і проти цього він вважав своїм обов'язком боронитися і то всіма можливими засобами боронитися до останку.

І справді трагічна була ця боротьба; ми заплатили незвичайними стражданнями за щастя нашої дитини.

Не можна було дивуватися переживанням батька, з його журбою, а навіть переляком, коли покликання сина, – про яке об'єктивно він говорив ще перед кількома днями, як про справу далекого майбутнього, здавалося йому тепер уже як невідклична постанова майже найближчого часу. Він лякався його рішення вступити до Чину, який щойно підносився з довгого занепаду, де Роман мав залишатись у непевності щодо можливостей дальшого існування того Чину, цей син, зі своїм незвичайним характером, незвичайними здібностями, якими батько щойно починав тішитися. Та найбільш хвилювала його думка, що ця страшна, несподівана постанова виринала перед ним уже, як неминуча, близька, реальна дійсність.

Не можна було дивуватися батькові, коли здавалося йому, що смерть знову вибирала йому, вже в інший спосіб, третього з черги сина. Не можна дивуватися, що як крик незвичайного болю в серці, так у його голові поставали питання за питаннями: звідкіля, чому у вісімнадцятилітнього хлопця розвинулося таке покликання, чому власне таке, а не інше? Чому, якщо він такий побожний, чому він хоче йти до тих, про яких побожність ще нічого не знає?.. Якщо від дитинства любить свій обряд, якже він може думати, щоб його покинути?.. А у відповідь на ці питання, які насуває людська думка, Бог допустив до голосу спокуси і виринали сумніви, чи те все походить від Бога, а не від людей? Отець Яцковський став душпастирем матері, сповідником дітей, а хто провів у Римі рік тому реформу Василян?.. Отець Яцковський! Отже від довгих років він мусів мати її на увазі й підготовляти все для тієї акції; що ж простіше, що вибрав і від років підготовляв хлопця, який своїм прізвиськом, здібностями, побожністю може цій ідеї віддано служити? Саме він вибрав його і при допомозі матері й власними зусиллями та стараннями, це не діло Боже, Господь уже не промовляє до людей! Він вибрав його за згодою матері, а й сам спричинився до цього, він оплутав молодий ум інтригами й компліментами та посвятив його, щастя й майбутнє цілої родини власній меті для того, що у своєму фанатизмі уважає Божою славою, а що може виявитися тільки невдалою спробою гуртка людей, які кидають нову жертву в пащу мільйонного ворога.

І що далі, то грізніше роздирали його серце гарячкові, пекольні примари. І він прийшов до висновку, що перш за все мені треба було відкрити очі; саме мій фанатизм запровадив хлопця на ту дорогу, яка веде до пропасті; ото ж я одна, якщо залишу цю дорогу, якщо зійду з неї, зможу ще врятувати хлопця та потягнути його за собою. Та якщо я того не зроблю, тоді й він змарнується, а я буду виновницею за фальшивий напрямок, який я сама визначала в його вихованні, отож ця провина буде гірша від смерті. Я буду відповідати перед Богом за нього, коли він змарнується в монастирі, а також за чоловіка, що у своєму фанатизмі схильний відректися й самого Бога...

Під час цього, коли мій бідний чоловік переживав оці жахливі страждання, я була знесилена недугою й ще гіршим від неї перестрахом; я не сподівалася такого звороту, який взяли всі справи й

спричинили такі наслідки, як докори, гнів і розпука: погрози чоловіка могли довести мене до безумства, він не здавав собі з цього справи, а я лише мовчала, побоюючись, щоб він не вважав мого переляку за доказ визнання вини... Та якої?..

Дуня нездужала після важкого залалення легенів. Моя дорога, вірна Аделя Дефорель поїхала на ціле літо до Швейцарії і нікого не було біля мене, перед ким я могла б відкрити своє горе та розвіяти хоч трохи жажливий переляк, який мучив мене, та міг заспокоїти нас. Нікого не було, хто міг би дружньо стати між нас і протидіяти, щоби біль одного серця не викликавав переляку другої душі, а страх одного з нас не дратував дошкульно другої особи. Я була сама, з моєю недугою, переляком, з фізично наболілими нервами – супроти цього бідного батька, якого терпіння не знало меж.

Я вірила в святість покликання Романа вже від тої хвилі, коли він, – будучи осьмилітнім хлопчиком, – говорив мені про це і з тим може я завжди надто сміливо висловлювалася. А проте я знала, що нічого не поможу в цій справі, але такою я була завжди, надто щирою, а замало розважною. Відраза до зміни обряду, як я згадувала вище, вже розвіялася в мені, думаю, що це сталося з любови до Ісуса Христа. Все це було моєю жертвою в жертві Романа, а той Бог, що його кликав, бачив і знав, що більшої, всецілої жертви від моєї, ніхто не принесе, я маю сьогодні ту свідомість, але тоді, – коли розгравалося не тільки туземне щастя нашої дитини, – я не могла ще цього вповні усвідомити собі.

Хвилини сумнівів я не мала, бо знала, що якщо я впливала на його постанову, то хіба під час його навчання Божої любови, я знала, що мій вплив не міг би довести його до зміни обряду, до Чину, який щойно поставав із довголітнього захитання.

Отця Яцковського я дуже поважала, може ще більше, ніж його милувала колись, так ще й сьогодні милую і шаную. Я знала, що він був би радше дозволив собі видерти язик, ніж хоч би одним словом, людськими засобами намовляти когось до служби Богу, до служби престолів, хто не мав би такого покликання. Не знаю, скільки разів він висловлював поважно, навіть у байдушких для мене справах, такий глибокий погляд: "Господь є завеликим Паном, щоб до Його служби треба було аж намовляти когось". Власне в дусі такого його аксіоматного погляду я жартувала з ним ще в Старому Селі, щоб він намовляв Романа стати "порядним Ісусівцем". Отож щодо справжності його покликання, я не мала навіть тіні сумніву, – але ті страждання, страждання безперервного переляку, – що буде далі з тим покликанням? Що з дитиною, коли виявиться, що там немає Божої волі, або це все заломиться? Я мала почування, що стою перед страшним закидом, якщо не тільки в очах чоловіка, то не менше в очах усіх розумних людей. Якщо мій чоловік хоче рятувати Романа в почуванні батьківської любови, тоді всі, що його люблять, прокленуть мене, що якраз я погубила його й, рятуючи його перед тим призначенням, якого сам Бог домагається, заберуть його від мене й кинуть у пропасть зіпсуття, щоб тільки він не став Божим слугою... і тоді остаточно, може й справді я буду винувницею у всьому... а врешті – чи може іноді вся мудрість світу, що кипить у гніві чоловіка, неже ж лише вона одна правдива? Чи може тамте прив'язання, завжди таке дороге, яке я виплекала за Божою ласкою, чим я жила й чим кормила своїх дітей, у чому ми з Романом були так тісно зв'язані з собою, творили разом одне, нежеж це могло б виявитися лише фанатизмом, обманом, що в Божому розумінні ще осоружніше, як у людей?

Сьогодні, коли від давна Бог переміг на цілій лінії й коли я описую наші переживання в затишному кутку... ще тепер на їх згадку вміває моє серце...

Після цієї розмови з отцем Яцковським, мій чоловік зажадав від нього, щоб він, – як сповідник Романа, – намагався впливати на нього й доказувати все безглуздя його постанови. Зразу він обіцяв, що буде ще просліджувати хлопця і випробовувати його, але в короткому часі після цього надійшов лист від нього; мій чоловік зберіг його, а я подаю його цілістю; хотіла б я, щоб мої діти завжди пам'ятали, яким щирим приятелем був цей душпастир для нашої родини.

"Ласкавий Пане Графе!

Після довгих розважань і не без вагання, я постановив врешті написати цей нинішній лист до Вас Ласкавий Пане.

В міру того, як думаю про Романа і про все, що він сам говорив про себе, або що я сам знаю від посторонніх людей, приходжу до чимраз глибшого висновку, що думка, якою він є наскрізь проиятий, вступити до Чину, походить дійсно від Бога.

Хоча я впевнений у тому, що ніколи не мав я наміру, щоб його до того намовляти, бо таке почесне, але водночас і трудне покликання, якщо воно не має бути збезчещене, повинно мати свій початок не в людях, а в Бозі, – то все таки тепер, коли я прийшов, – може й до хибного, – але в кожному разі до щирого переконання про це покликання, то з Романом – поскільки я був би далі у контакті, я не міг би інакше поступати, а тільки підтримувати й плекати оте покликання.

Може хтось назвав би навіть браком розваги мою щирість і простоту, з якою до Вас, Пане Графе, пишу, але це було б для мене чимсь осоружним, якби я скривався з моїми думками до Вас і про Вас, яких я пізнав у тяжкій для Вас хвилині ще краще й навчився цінити, а пізніше, – признаюся щиро, – я пристав цілим своїм серцем до Вас і до Ваших дітей.

Жадав Ти, Пане Графе, щоб я, – наскільки мені дозволить моя совість, – не підтримував Романа в його постанові щодо Чину, а радше щоби я відмовляв його, перестерігав перед таким рішенням. Я обіцяв тоді, коли не мав ще виробленого погляду про правдивість його покликання. Тепер, я не міг би вже дотримуватися такої обітниці. За ніщо в світі я не хотів би в будь якій християнській родині стати причиною незгоди, тим більш я не хотів би вживати свого впливу, щоб ослаблювати Ваш вплив, бо Ваші діти знайдуть легко іншого, якщо не в рівній мірі прихильного, то принаймні рівно совісного сповідника, але батька можуть мати тільки одного. Не маю права нікому, хто лише зажадає від мене сповіді, відмовити йому тієї прислуги; а проте, щоб не давати до цього притоки, не бачу в цьому випадку ніякого іншого виходу, лиш щоб від дому Ласкавих Панства – не серцем, ані молитвою, але своєю особою, поскільки на це дозволяють світові товариські форми, – відійти на так довго, аж поки справа Романа зовсім не виясниться. Я буду доручувати Господу Богу цю справу й то тим більше, чим менше матиму докладних відомостей про її дальший розвиток.

За ласкавих Панства теж не перестану молитися, щоб Ви вірно й совісно досліджували покликання Романа, але так, щоб Ви не відмовлялися від тієї пожертви, якої, – я впевнений у цьому – Бог вимагає від Вас і не схотіли вивихнути покликання Вашого сина.

Зі щирим проханням, щоб Ви, Ласкаві Панство зберегли й надалі для мене у Ваших серцях і пам'яті хоч трохи місця, остаю Ласкавого Пана Графа найнижчим слугою

о. Генрих Яцковський ТІ."

Краків, 25 серпня 1883 р.

Божі справи не покриваються з людськими задумами, ні намірами. Романова справа ледве почала вирощуватися, а вже кріпшала й пробивалася на зверх; вже раніше о. Яцковський говорив про неї «Всяке покликання походить від Бога, але в тому, – думаю, – в особливіший спосіб проявляється Божа воля». Коли тепер згадую цю справу з повним спокоєм і розважую її аж до найдрібніших подробиць у своїй пам'яті та неначе ще раз переживаю, вона видається мені завжди такою самою.

Міжтим Роман перебував того літа багато поза родинним домом, батько не хотів з ним взагалі говорити про його наміри, "щоб не втілювати справу, про яку нехай знає, що взагалі говорити не варта". Я не поспішала розказувати йому про все, що мене турбувало й лякало, проте я намагалася підтримати його радісний настрій і спокій у Бозі, щоб не затьмити його сподівань. В своєму хворобливому переляку я повитинала з його тогочасних листів усе, що заторкувало справу його покликання; та – на жаль, – всі ті сліди пропали, які були б сьогодні доказом, що він не потребував нічиєї помочі, щоб іти далі до висот. Всі розмови на цю тему кінчилися завжди словами: "Тільки нехай Мама буде спокійною, все буде добре, бо мусить бути добре..."

Під кінець серпня, чи в перших днях вересня, лікарі виправили мене до Венеції й Мерану, я їхала туди лежачи, бо не могла ще втриматися на ногах. Мій чоловік відвіз мене до Відня, а далі я мала їхати з Леосем і служницею, під опікою Романа.

Щойно у Відні Роман усвідомив собі, які терпіння переживаємо обоє – батько і я. Роман знав, що батько не бажає собі, щоб він говорив із ним, а мені сказав: "Нехай Мама перекаже татові, що я не вступлю до монастиря раніш, аж поки він на це радо погодиться", а мені заявив: "Я переконаний, що Бог дасть мені уже вневдовзі оцей дозвіл". – Та даремне було б повторювати й повторювати його заяву, батько нічого не чув, нічого не розумів, нічому не вірив, бажав тільки одного неможливого: щоби не було того, що було...

Дуня Островська ледве видужала після запалення легенів, вона була також у Відні, їдучи до Райхенгалю та з милосердя до мене обіцяла приїхати до Мерану на початок жовтня. "Дорога,

дорога, в якому ти жалюгідному стані! – глядячи мене по голові, наче малу дитину, говорила вона, а хвилину потім знову той самий зимний, клейкий піт обливав мене від стіп до голови, коли я чула в другій кімнаті, як мій чоловік говорив з нею про Романа. Я чула – такий знаний мені, – його дрижачий голос, чула його слова: "Щастя, що почнеться тепер рік його військової служби... Відітхну, коли побачу його в однострої... Тоді йому ваші сзуїти вже нічого не зроблять..."

А пізніше, вже при мені від ранку до вечора про ніщо інше не говорилося: "Чому я так борюся? Так терплю? Бо чую, що це неминуче, що так буде, як він хоче, що я не переможу, не врятую його".

Сьогодні розумію добре, хоч тоді я не розуміла всего, що його дратувало; розумію, що він терпів куди гірше, як я, хоч це діялося поневолі; розумію і те, що він підозрівав мене в німому опорі фанатизму й це мусіло доводити його до люті, що говорив речі, про які не думав і з яких не здавав собі оправи. Але тоді я все сприймала за гнів на Романа, за слова, що, – на його думку, – були загрозою для його душі. Якщо я трактувала б ці справи лекше, не зважаючи ні на мою недугу, ні на переляк, нам обидвоім було б відрадніше, але так уже хотів Ісус Христос, щоб ми обоє перейшли вогневу пробу, щоб це покликання, коли наша дитина за ним піде, не залишило за собою ні тіні сумніву, щоб ми згодом завжди пам'ятали, що щонебудь станеться з тією коханою дитиною, вже не люди, але сам Бог відповідатиме за неї.

Пригадую собі одну хвилину в Мірцушляг (Місто в південній Австрії, в Стирії, купелева місцевість, лежить на головному залізничному шляху до Італії), коли бідний батько, супроводжуючи нас аж до цієї місцевості, стояв на пероні залізничного двірця і при прощанні мав повні очі сліз, він з невисловленою любов'ю глядів на нас та передавав нам рукою свій останній поцілунок.

Так щиро ми любили себе і так дуже взаємно дошкулювали собі...

Ясно й соняшно було, як на небі, так і у наших серцях, попри всі турботи, які пригнічували душу, продовж тих трьох тижнів перебування з Романом у Венеції, а пізніше продовж кількох дальших з Дунею у Мерані.

У Венеції, заки я ще вставала вранці, Роман ішов на Службу Божу й ходив усе частіше до св. Причастя. Відтак, як нянька малу дитину, так він провадив мене до собору св. Марка, відвозив на Лідо, розважав, заохочував, щоб я по змозі щось оглядала, а сам використовував кожную вільну хвилину, коли міг відійти від мене, щоб вивчати твори мистецтва й насолоджуватися ними (Про свої мистецькі тогочасні переживання сам Митрополит писав ось що: "Пам'ятаю, в 1883 р. я з хворою матір'ю був у Венеції і Падуї. Одної днини, чи то задля моїх внутрішніх переживань (я носився тоді з думкою вступати до монастиря), чи задля хвороби матері, чи тому, що я сам мусів оглядати пребагаті збірки Венеції, досить, що я чув у собі сум і самоту, був у "спліні". У цьому настрою духа зайшов я до церкви св. Спасителя на Джудечі. В захристії є там дві чудові Мадонни, приписувані Беллінію. Коли паламар відсунув занавіску перед образом, дрозці перейняли мене – і я в одну мить був вилічений з усякого "спліну" й песимізму. Я вертався до дому до недужої матері, коли не підскакуючи з радості, то лише тому, що був у гондолі. Мій ентузіазм, що його рідко я відчував аж у такій мірі, відразу уділився був і моїй бідній, коханій матері, яка була справжньою маляркою і ентузіясткою всего прекрасного". Андрей Шептицький: "Мої спомини про предмет музейних збірок" в альбомі п. з. "Двадцять'ятьліття Національного Музею у Львові". Львів 1930. ст. 2-3. Джованні Белліні 1430 - 1516, визначний італійський маляр доби Ренесансу, представник венеційської школи). З кожним днем розбуджувалося в ньому все сильніше розуміння мистецтва, все горячіше він любив красу, його душа зростала з нею, в будь якому виді ця краса проявлялася б і запалювалася як полуміння від полумені.

У тому теж часі його вигляд змінився – з пересічної і радше негарної та невиробленої зовнішності він перетворився: його поява стала принадною і робила величне враження. З круглого, ще донедавна дитячого лиця нагло виступили риси, гей би їх хтось викував у камені, під широким клясичним чолом і густими бровами дивилися очі глибоко і спокійно, їх погляд часто мінявся, залежно від думок і почувань; попелястого кольору волосся завивалося у великі кучері, – а усмішка, завжди та сама дорога усмішка «Ами», завжди солодка й ясна, хоч і з-під молодого вусика. Ото-ж коли на Лідо я віддавала йому Леося й дивилася, як він з ним на рамени, цілий залитий сонцем, входив у зелене море, щораз долітали до мене шепоти послугачів купалень, що відпочивали й дармували: "який це гарний юнак"! і "яка гарна дитина"..., а я й сама думала, що

справді гарний цей Божий твір, отой молодець, на якого «Господь поглянувши, полюбив його», а який за Його радою, постановив іти за Ним...

В останніх днях вересня ми виїхали з Венеції, прямуючи на Падую, де ми хотіли затриматися, їдучи до Мерану. В дорозі я занедужала на малярію і чергової днини я ледви могла встати, щоб з Романом поїхати на Службу Божу та піти до св. Причастя в церкві св. Антонія.

Моя мати вимолила собі раз у тій святині чудесну ласку; а я вважала св. Антона з Падуї за свого опікуна, якого вона сама призначила мені; якже ж я не мала б скинути на його гробі свого тягару, що день і ніч пригнічував моє серце... З великим зусиллям я встала від Господньої трапези, дійшла до лавки й там побачила – наче крізь мряку, – як Роман підійшов до престолу й опер голову об мармор намогильника. І там стояв він непорушно, дуже довго, а був гарний – як статуя.

Вже в полудне ми мали їхати далі, бо першого жовтня він починав у Кракові однорічну військову службу, а перед тим мав примістити мене в Мерані. Я почувалася доволі погано, не могла ні спати, ні розмовляти у вагоні. Роман, – на переміну, – то подавав мені в уста виноград, то розважав Леося, а відтак говорив: "Знаєте, мамо, чому я сьогодні вранці ходив сперти голову об гріб св. Антонія? Отож під час Богослуження вперше прийшло мені на думку, що я міг би не стати Василянцем і тоді перейняв мене такий страх, як іноді раніше бувало перед іспитом, коли я думав, що можу його не здати – перед тими першими іспитами, на які треба було їздити ще до Львова. Тоді я пішов сперти голову та доторкнувшись своїм молитовником "Animaе Christianae" об намогильник і так всеціло я піддався Божій волі й себе та все, чого Бог хоче мене навчити молитвою і щойно тоді відразу обгорнув мене спокій і я впевнився, що все буде добре, що мусить бути добре".

В Мерані він вишукав для мене мешкання і від'їхав на дві години раніше, заки Дуня змогла приїхати з Райхенгалю, бо вже минав останній реченець його повороту до Кракова, та ще з дороги прислав мені на малій карточці ціле своє серце.

"З Відня зателеграфую; Мамо! Будьте за мене цілком спокійні; все піде добре й Краків не буде для мене аж такий осоружний. Коли я виїздив із Мерану, через дорогу, якою ми вчора переїздили повозкою, щось здавило мені горло, але думаю, що це тільки зі зворушення, з вдячності до Бога, що нас так єднає, так мудро нами кермує, так любить, відкриває нам твори своєї премудрости й краси та підносить до Своєї любови".

Відтак з дальшої дороги і з Відня писав бодай пару слів: "Будьте, Мамочко, зовсім спокійні, веселі, за все нехай буде подяка Господеві!.. Був я сьогодні в Бельведері (Один із віденських музеїв); є там чуда краси, просидів зо дві години, та навіть десятої частини речей не бачив; ото завтра буду вже в Кракові; дяка Господеві, що той рік уже зачинається, не буде він ні прикий, ані страшний; зрештою – все буде добре. Радію думкою, що Мамі там добре буде, серед діл, що сам Бог створив і які всі подивляють... Цей Меран для мене... як чудотворна ікона, перед якою треба молитися..."

Вже пізніше, на початку військової служби, яка з Божої волі мала тривати лише три місяці – його листи виявляли пригноблений настрій, такою була і його душа: з одного боку осоружні для нього мусіли бути вся атмосфера й довкілля, в які він попав, а з другого відчувалося його намагання, щоб не показувати на зверх свого пригноблення та все представити мені в якнайкращому світлі.

Ранком касарня, увечорі пиво в ресторані Венцля зі старшинами. Згодом він розказував мені, що намагався щоденно, виходячи з дому в п'ятій годині вранці, бути на Службі Божій, по дорозі на Підгір'я (Передмістя Кракова). "Бували такі дні, – згадував, що я вислухував ціле Богослуження навколішки, бо не спромагався на іншу молитву, як тільки словами: "Господи, бачиш, що я тут є, бо хочу тут бути"... Але про такі хвилини його листи не згадували нічого більше.

"Я сказав би, що ці вправи є навіть забавні: здоровити на вулицях всіх старшин, а навіть капралів, що їх зустрічаємо..."

Наш підпоручник – це справді дуже порядна людина і насправді все є добре, все буде добре. А передовсім не сміємо забувати, що Бог пам'ятає про нас, отже й ми спрямовуємо всі наші думки до Нього, отся свідомість завжди душевно підтримує мене.

Щоб тільки Мама швидко видужала – бо я є зовсім спокійний щодо моєї майбутності й то з кожного погляду".

Та рідко прозвучала нотка суму: "От і промине той рік... і що він принесе зі собою... Мое теперішнє життя одноманітне й сухе, але – Мамо! Будьте зовсім спокійні за мене і то з кожного погляду".

"Ваше життя в Мерані є для мене немов маленький скарб, добре вбережений і забезпечений, він лежить у коробці, яку непокликаний не зможе відкрити. Я такий радий, що Ви тепер разом із тетою Дунею. Тішуся теж, що Бабуня, Дідусь, Юрій і Степан є в небі, де так багато янголів і де стільки краси! Коли Ви думаєте про мене, не забувайте, що я промошую свій шлях саме тими мріями й мені так легко на душі. Цей маленький кутик землі поміж горами, осяяний Богом, цей гомін дзвонів, що я його аж тут чую, все – все – й Ваші розмови з тетою, Ваші думки, і молитви, – те все облегує і осолоджує мою дорогу! Я такий радий, одержавши Вашого листа, ми тепер далеко від себе, а всеж об'єднані тими самими думками, – наближаємося до себе".

З початком грудня я, – вернувшись до Кракова, застала все по-давнішому так, як при виїзді, лише Роман був більш пригноблений, йому важко було піддатися волі батька, щоб він частіше бував у товариствах, що вже при його військовій службі нелегко було виконувати; зате я сама фізично краще почувалася, я була здоровіша.

Чергової днини після мого приїзду я дістала ще й нагороду (одержуючи її нераз і пізніше): старий листоноша, що приніс листи, затримався, а я думала, що він чекає на якусь заплату, та він похилився до моїх ніг, обняв мої коліна і сказав: "Нехай Господь Бог заплатить Пані Графині за те, що так виховала свого сина. Щоденно вранці в 5-й год. бачу його на Службі Божій і аж душа радується, коли бачу молоду, та ще й військову людину, яка так молиться!.."

Він любив бідних і вони його розуміли та подавали кубок води, який важко було деінде дістати.

Бували такі хвилини, коли я бачила виразно, що цей хлопець відкриває мені цілу свою душу, зокрема тоді, коли говорив: "Я так всеціло віддався Господеві, що на ділі мені вже однаково, що Він зробить зі мною: схоче, щоб я був кухарем, то стану й кухарем", – але це були тільки ясні проблиски, бо його лице було поважне, сумне й мало втомлений вигляд.

Восьмого січня вранці (Ця подія має особливе значення, коли зважимо, що те сталося на саме наше Різдво) Роман висповідався; а в 11-й год. перед полуднем привезли його з касарень важко недужого, так, що я лише з трудом пізнала його крізь скляні двері від сходів, бліде лице зі запалими очима.

Годину пізніше втратив притомність і розвинулася в нього шкарлятина у грізній формі, із зараженням крові й запаленням суглобів.

Я негайно зателеграфувала до свого чоловіка, а той добряга, коли чергової днини в 5-й год. вранці приїхав та довідався, що в нас діється, казав з двірця завезти себе спершу на Службу Божу.

Пригадуючи собі ті давні часи, завжди приходять мені на думку, що хоч мій чоловік не піддавався зразу покірно й всевіддано Божій волі, дармащо спричинював і собі і нам багато терпінь і то з власної вини, то все таки можна сподіватися, що Бог простив йому, а що було гріхом, те вже давно завершилося не лише прощенням, але й відплатою.

Недуга ставала все грізніша; після двох днів лікарі не скривали трагічної правди, що вже прийшла боротьба між життям і смертю, а вигляди були однакові. Бували такі хвилини, що Роман втрачував притомність зі страшними привидами: йому здавалося, що ціла кімната валиться на нього, опісля знову опритомнював і мій Ама з давніх літ говорив до мене: «Мамо сідайте!.. Бачите, Мамочко, як Господь Бог мудро й добре всім покермував. І той світ, в якому Тато хотів, щоб я бував і те військо, все нараз перетяв та замкнув нас обоє – маму й мене, – в тих чотирьох стінах..."

Він часто просив, щоб я голосно молилася, а тоді вже за хвилину я бачила, як він поринав у власній молитві, його лице ставало ясне й осяяне щастям, він навіть не знав, що сльози текли струмочком з його очей. Раз запитав мене, чи до його недуги не долучилося ще й запалення легенів, а коли я відповіла, що ні, тоді він сказав: "Шкода, бо якби я знав, що зі мною вже зовсім зле, тоді сказав би Татові, щоби мене пожертвував Богові..."

Тоді отець Яцковський приходив уже щоденно, молився біля ліжка, а коли хотів мене потішати й додавати відваги, сльози переривали його слова. Походом тиснулися до нього його приятелі, знайомі, студенти, військовики, його зверхники й то в кожній порі; навіть чужі особи затримували на вулиці лікарів, щоб довідатися про те дороге здоров'я пацієнта, що висіло на волоску...

Страшні дні настали. Одного ранку, на чверть години перед приходом лікарів, я завважала, що Роман починає нервово м'яти й скубати ковдру, а я вже знала, що це значить і коли я почула голос доктора в слідуючій кімнаті, вийшла до нього й сказала, що побачила.. Він аж скрикнув: "Як то, вже!..." Тої самої днини після обіду служба поклалася з перевтоми спати; а ми обоє з чоловіком чували при ньому, я біля ліжка, а бідний, такий безмежно бідний батько в другій кімнаті. Роман час до часу маячив, то знову дрімав. Було вже темно, бо сніг падав великими платами і як біле покривало висів перед вікнами, – крім голосного віддиху хворого нічого не було чути. Нараз долетів з вулиці жалібний спів, оце проходив похорон. Не знаю, чи саме це вразило мене, як сподівання можливого нещастя, чи я боялася, щоб Роман не почув того співу, бо його він міг ще глибше вразити й аж віддих застиг у моїх грудях... Я станула біля ліжка, а з-поза занавіси вихилилося лице батька, було смертельно бліде. Ромтук відкрив свої втомлені й напівживі очі та поглянув на мене. Я гладила волосся на його дорогій голові, думаючи, що тим притуплю його слух і увагу, та почала голосно і все голосніше молитися, а щоб ближче похорон підходив під наші вікна, – я ще голосніше відмовляла молитву "Под Твою милість", дрижачими устами батько повторював її, врешті Роман заснув.

І Господь Бог зберіг нам його. Ще сьогодні ввижається мені оця картина.

Як у кожній потребі, приїхала Дуня й замешкала в нас, а під кінець лютого небезпека проминула зовсім і почалися дні мезатьмареного щастя й веселости під час тої благословенної реконвалесценції. Ці дні не могли довго тривати й власне ми були свідомі цього, якою безмежною вдячністю були переповнені наші серця до Бога, що зволив нам зберегти нашу дитину, ми щиро раділи теперішністю, кожною хвилиною, кожною усмішкою тогочасного щастя, що так рідко траплялося.

Роман був як відроджений; справа його майбутності й покликання виглядала йому на все перерішена; призабув про дотеперішні труднощі, які колодою валилися на нього, залишалася тільки свідомість, що коли Господь Бог врятував його, він встане тепер і піде Йому служити. Таке почуття вщерть виповнювало його серце, а радість пливла широкою струєю, як із переповненої чаші та розливалася довкола. Погодою і веселістю були сповнені всі розмови зі мною, Дунею, або дитинними жартами котилися з кожним відвідувачем, з лікарями, з прислугою. Дотеп прискав з його уст, а при його блідому лиці, в очах – немов побільшених, з довгим волоссям, що завивалося в кучері, він був такий гарний, що кожний, що приходив відвідати "хворого", відходив очарований красою й оновлений – наче весняним подихом – в любові, силі й світлі, які зоряним блеском виповнювали цілу кімнату.

Якось Дуня спитала Романа в одній із тих розмов, які ніколи не кінчилися між ними, як це могло статися, що він уже від 5-ої гімназійної кляси думав про Василян? "Що, – щойно від п'ятої кляси? Ах це було куди раніше! Наскільки пам'ятаю, я не мав ніяких інших мрій, лише стати уніятським священиком! Що правда тільки один раз, коли я застрелив першого зайця, тоді я задумував продовж трьох тижнів поставити собі хатку в лісі й стати Німродом (Біблійний син Хуса, основник асирійсько-вавилонського царства, визначний ловець), але крім тих трьох тижнів я не думав ні про що інше, про ніщо інше не мріяв". Пам'ятаю, як після тих слів Романа Дуня, – знаючи, скільки сліз уже спричинила оця справа, а водночас усвідомлюючи собі, скільки журби вона ще принесе зі собою, наче з пересердя, – кинула свою ручну роботу на стіл та сказала: "Неймовірно!" На це Роман підніс пляшечку з ліком, яка впала на платок та спокійно відповів: "О, за це не можна б тету похвалити!"

Молодші діти, яких ми примістили з приводу загрози шкарлятини в іншому приміщенні, приходили відвідувати Романа та представлялися, заявляючи: "Панство з городської вулиці", а вслід за тим прокочувалися жарти, вигадки, шутки з чоколядою, яблуками, коржиками, а й врешті прозвучали останні слова Романа до Дуні: "Дуже, дуже надокучили ви мені сьогодні, моя, теточко, але я не хотів би, щоб сонце заходило за обрій при моєму гніві, тому я вибачаю вам, дарма що не міг би я нині похвалити вас, за вашу поведінку, та маю надію, що за мене не прийдуть мучити Вас якісь чорні жаби, як бідного пароха з Ар (якого біографію ми саме тоді читали)" (Жан Балтіст М. Віянней нар. 8 травня 1786 р. в Дарділлі, помер 4 серпня 1859 р., Гренобль, призначений парохом м. Ар 1818 р., помер 4 серпня 1859 р., канонізований 1925 р.). Врешті Дуня мусіла від'їхати від нас і не могла розлучитися з нами; ще від сходів верталася, щоб ще і ще раз обіймати й поблагословити ту кохану голову на подушці, тепер уже без шуток, без сміху, наче вони обоє відчували, що більш не зустрінуться в житті й так вона не могла виїхати від нас; ще в осени того ж року, коли я останній

раз бачила її, сказала мені, що коли вийшла на вулицю, мала охоту відіслати з-перед дому повозку й вернутися нагору, ще зі залізничного двірця думала про поворот на вул. св. Івана. Та все проминуло в житті, одне після одного...

Недуга Романа, його реконвалесценція, відвідини Дуні, – все минулося. Зате вернулись щоденні турботи й труднощі життя. Кожний знає, яка реакція приходить, коли наші сподівання сприймаємо продовж якогось часу наче реальну дійсність. Саме так було в Романа: його життя після недуги здавалося йому тяжчим, як перед нею. Під час великодніх свят, які ми провели в панства Павлів Поп'єлів (Павло Попель нар. 1807 р., помер 1892 р. Посол до Галицького сойму, політик, належав до партії консервантів, якої органом був щоденник «Час» у Кракові. Автор "Писань» у двох томах, член консервативної комісії Академії Наук, тонкий знавець мистецтв, Влаштовував у себе товариські зібрання в четверги кожного тижня, на які сходилися представники краківської еліти), всі приявні в їхньому домі вітали його з подвоєною сердечністю, гей би воскресшого, а він після короткого перебування в їх товаристві втік від них і опісля виправдувався передо мною: "Я не міг, я не міг довше бути там... Мамо! Мені не залишається нічого іншого, як утекти з дому", – говорив, а його очі вкрилися рясними сльозами.

Лікарі станули на становищі, що він не повинен навіть пробувати продовжувати військової служби, не лиш тепер, коли почувався ще такий знесилений, але навіть за декілька років, бо виринала конечність спершу вилікувати і скріпити його кволий організм і тому треба було його зовсім звільнити з війська. І так Господь ламав безпощадно зброю в руках бідного батька, яку він задумав звернути проти Бога, щоб тільки визволити сина з під солодкого Христового ярма.

Звільнення від військової служби не можна було так легко добитись, воно вимагало багатьох заходів. І стараючись про те звільнення, мій чоловік відчував, що проти власної волі наближує сина до цілі, якої рішуче не бажав собі; а тоді наново відживали в ньому всі давні жалі, підозріння, гніви; він робив здогади, що навіть лікарські посвідки були здобуті при допомозі єзуїтських інтриг, щоб Романа звільнити від спроби військової небезпеки, а якщо Ісусівці вважали її взагалі за небезпечну, тоді може й справді вона могла б урятувати Романа?

Аж урешті батько погодився з цим фактом і ми дістали бажаний документ. В другій половині травня ми вернулись до Прилбич, щоб згодом вибратися до Криниці, головним чином ради Романа.

Важко навіть сказати, яка прикра та напружена була ситуація дома. Коли ми були разом розмова йшла про байдужі справи, при чому всі силкувалися втримувати свободний тон, дармащо цієї свободи ніхто з нас не мав у своєму серці. Зате коли я залишалася сама з чоловіком, щораз виступали підозри, закиди, давно вже перемелені, коротко сказавши – затяжна боротьба проти Божої волі далі не вгавала, з наставленням протидіяти тій святій волі.

А коли я сама залишалася з Романом, він говорив мені про свій безмежний смуток, який залягав на його душі, хоч він не попадав у зневіру; зате ще глибше аналізував свої почування і переживання; він доходив навіть до такого драматичного висновку, що його покликання вже захиталося і що Бог може йому це відібрати, бо він не виявив себе достойним іти вказаним шляхом. "Мені треба було втекти з дому", – згадував раз-у-раз у цих наших розмовах; а коли я пригадувала йому, з яким довір'ям він говорив ще рік тому, що не піде раніше до монастиря, аж поки батько добровільно на це погодиться, тоді він відповідав з виразом глибокого жалю: "Поки сонце зійде, роса очі виїсть, а поки я дістану цей дозвіл, не буду вже в силі ним користуватися. Божя ласка не чекає... Ви, Мамо не в силі зрозуміти, як усе ломиться і рветься в мені, як уже нічого не залишилося з того, що колись було. Я чую, що коли теперішній стан довше потриває, тоді вже не стане у мене сил для дальших студій. Ради всього, ради всіх, ради себе самого, ради вас, мамо, я повинен був утекти з дому, а так стаюся тут лише спричинником суму й турбот!"

Ми мали виїхати на другий день після св. Трійці. Того ж дня був празник у Брухналі (Найближче містечко біля Прилбич, де був римо-католицький парохіяльний костел), ми поїхали туди, як звичайно, на співану Службу Божу й зайняли місця звичайною чергою в коляторській лавці – я найближче до головного престолу, біля мене сів мій чоловік, далі Роман, Олесь і Леось.

Найсвятіші Тайни були виставлені й ясніли в соняшному світлі наче сніг, а мені здавалося, що моє серце близько Спасителя почало тану у глибокій вірі і з найбільшим жаром та судорогами з болю я благала й благала, я молилася до Ісуса Христа, бо Він єдиний може розв'язати пута, в які ми попали, ото ж щоб Він, Володар Сердце, зволив розв'язати, а то й усунути пристрасть батька, яка роздирає його серце, що противиться покликанню сина.

Так проминула перша частина Служби Божої і після євангелії священник, – як звичайно, – поставив заслону перед Найсвятіші Тайни та почав говорити проповідь.

Зі свого місця в лавці я бачила дарохранильницю з-поза заслони й Найсвятіші Тайни ввижалися мені, наче горіючі небесним світлом, хоч я не дивилася безпосередньо на них, а похилила низько голову в почуванні приявности Бога. І в тій хвилині мій чоловік, – як це іноді бувало, – поклав свою руку на мою.

Цю його руку я перейняла з виразною настановою, що хочу його завести до Ісуса Христа, прохаючи про оздоровлення його душі і серця. Я здавлювала його руку з такою силою, яку щойно пізніше усвідомила собі, коли його сціпенілі пальці випустили мої, а я зісунулася навколішки і вся моя душа, ціле моє існування, свідомість моєї волі, слова проповіді, взагалі всі мої почування розпливлися в екстазі, в свідомості приявности й всемогучости Бога, Його любови до нас, розтоплювалися в жарі й – мені здавалося, немов слова моєї молитви, яку сам Бог вкладав у моє серце й в мої уста, не залишалися невислухані: "Тим, чим Ти є, Господи й Боже мій, в Тобі вся моя надія!" Я повторювала тисячу разів ту коротку молитву з настановою, що могла б й хотіла б так до кінця світу клячати, просити і в молитві звеличувати Творця. Проповідь і Служба Божа скінчилися, а я ще й ще навколішки тривала та повторювала ті слова і так само непорушно тримала руку свого чоловіка навіть під час благословення Найсвятішими Тайнами. Нараз ціла лавка задрижала, мов би нею струснув обіруч якийсь велетень. Лавка була дубова, тяжка, нова; я поглянула на приявних, що сиділи біля мене, та вони не виявили ніякого здивування.

Півтора, чи два роки пізніше я читала в житті св. Ігната з Лойолі, що траплялися іноді після вислуханої молитви і зокрема після прогнання злого духа такі випадки, який я сама пережила, зрозуміла й повірила, як це я ще й сьогодні розумію і вірю, що це був доказ, що моя молитва полинула до неба. Бо ж вона одна, навіть найбільш недостойним виєднує чудесні ласки.

Щойно тепер, пишучи свої спогади, я завважила, що в той самий день св. Трійці чотири роки пізніше, ми виїздили увечері з Прилбич, щоб відвезти Романа до Добромільської обителі. І бідний, на цей раз уже щасливий батько бив чолом у Добромільській капличці перед Найсвятішими Тайнами, коли з власної волі й у виявленню своєї подяки віддавав Господеві на власність те, що мав найкраще.

IV.

Очевидно, що тоді ні мені, ні тим менш Романові і на думку не приходило, щоб його справа поступила хоч на один крок уперед. У Криниці він був далі пригноблений, хоч мав біля себе мене, Олеся й дуже миле товариство та хоч пробував своїх сил у різьбі для розваги, все таки не знаходив спокою навіть у щоденній Службі Божій і все частіше припиняв св. Причастя.

Але нелегке було його становище. Він не мав там ніякого душевного провідника, за вказівками якого міг би йти, ото ж ішов сам намання й зустрічав на своєму шляху дві крайності, яких боявся: беззмістовний мир, що «межував з байдужістю й дорогою, яка вела до нього, та недосконалий спокій, що не заспокоював його туги до Бога.

Роман ще не зумів під ту пору стати вище себе, щоб ради Божої любови сприймати спокійно навіть те, що здержувало його всевіддано перед жертвою в службі Богові, він був ще замолодий, брав усе занадто гаряче і вважав нераз Божі справи – наче вони були б кермовані людським порядком. Він надто по-людськи розцінював перешкоди, які ставив йому батько, він думав, що вони протидіють Божим задумам, що саме Бог посилає їх тим природним шляхом, отже не йдеться про перемагання їх, але про витривання в них, та хоч гартував свою душу у беззастережній вірності, то все таки не міг зрозуміти, що його батько був лише інструментом у Божих руках, отже, одним з чинників, який мав удосконалити його покликання. З усіх тих розважувань і узагальнень поставало в його душі неодне застереження проти волі батька, а в парі з тим і почування, що він сам поганий син і це все пригнічувало його та знесилювало. В самій глибині його серця, наче у святилищі його душі йшла боротьба, а крім мене одної він не мав ні свідка, ні ніякого близького дорадника у своєму важкому змагу.

Одного разу, коли я завважила, що Роман був більш, як звичайно, пригноблений, я радила йому, щоб він поговорив про свої переживання з одним шанованим священником, з яким ми познайомилися у Криниці, та він відповів: "Пощо, він мені скаже, зберігай заповіді, шануй батька й

матір, якщо я того не виконував би, пощо питати про вищу дорогу?" А все ж таки тоді, коли Роман сам себе осуджував, навіть сторонні люди пізнавали в ньому велич Ісуса Христа. Про його покликання, крім найближчої родини, тоді ще ніхто нічого не знав, а тих кілька осіб, що знали про все, були в той час уже далеко.

Дня 9 серпня були його ім'янини. Після Служби Божої і сніданку ми всі розійшлися до своїх кімнат і зайнять, коли хтось застукав до моїх дверей. Це була куховарка двох пань із Варшави, що мешкали біля нас та яких ми навіть особисто не знали. Ото ж ця жінка – вже немолода, але дивно шляхетна й симпатична з вигляду, – ввійшла несміливо в кімнату, тримаючи в руці малий образок, а підійшовши ближче, поцілувала мене в руку та промовила: "Нехай Пані Графиня не гніваються за мою сміливість але я довідалася від вашого слуги, що нині є ім'янини пана Романа, а я як бачу, як він чудово молиться під час Служби Божої та до неї служить, щоденно прошу Ісуса Христа, щоб йому дозволив стати священиком, бо гідний того... та бажаю, щоб він став великою потіхою Пані Графині... Ото ж і принесла я цей образочок з побажаннями, а не знаю, де він був би тепер..." – кінчила може навіть засоромлена свою довгу промову. Як на шию рідної матері, так я кинулася на шию тої простої жінки й серед плачу просила її, щоб так далі молилася за мою дитину... Цей образочок мусить десь бути серед пам'яток Романа. Як від листоноші у Кракові, так тепер через цю жінку я мала докази, що Господь Бог є з нами й заохочує до витривалості.

Важким тягарем для Романа була мовчанка батька, саме тому він задумав її проломити і написати листа до нього. Писав цілий день і майже цілу ніч, та цього листа я не хотіла тоді читати. Коли закінчив і запечатав, бажаючи його негайно занести на пошту, ввійшов до нас отець Маріян Моравський ТІ (О. Маріян Моравський ТІ, професор Богословії на Краківському університеті, ініціатор місійної подорожі на Підляшшя, яку зреалізував о. Г. Яцковський. Помер 1904 р. О. Маріян Моравський нар. 15.8.1845 р. в Гrefенберзі на Шлезьку, вступив до Чина оо. Ісусівців 5.12.1863 р., висвячений 14.8.1870 р., помер у Кракові 6.5.1901 р. Продовж 7-ох років був професором філософії в Старому Селі, а відтак ректором монастиря в Тернополі. Останніх 18 років свого життя провів у Кракові як професор догматики на Ягйлонському університеті, далі був редактором "Суспільного Огляду", а від р. 1896 р. став головою Дому Письменників. о. Моравський виявляв багато співчуття для долі уніятів на Підляшші, переслідуваних російським царатом і був ініціатором місійної подорожі на тамошній терен о. Г.Яцковського.), що годину раніше приїхав до Криниці. Мене вразило, що Роман на цей раз менше втішився ним, як це звичайно бувало, а коли я пізніше спиталася про причину такого холоду в його відношенні до гостя, він відповів: "Як то, ви, Мамо, не розумієте? Бо ж я вже не можу того листа вислати!" – "Чому?" – "Бо коли тато довідається, що отець Маріян тут з'явився, ані мені, ні вам, Мамо, не повірить, в яких умовах цей лист був написаний, зате скаже: от, ледве той єзуїт прийшов до дому, зразу намовив Романа, щоб він виступив з отим листом, про який спершу навіть і не думав". Згадую про цю подробицю, щоб дати доказ, які уросні думки оплутували нас і як кожний сміливіший крок Романа Божий ворог утруднював та внеможлиблював реалізацію його почину.

Роман довго потім молився і пішов з листом на пошту. Оце подаю повний текст листа, який я щойно сьогодні вперше сама прочитала.

"Найдорожчий Тату!

Здавна пригнічувала мене мовчанка, яку я застосовував супроти Вас у справі мого покликання. Сьогодні пишу, бо вважаю, що таку важливу проблему необхідно глибше розважити й їй треба більш часу присвятити, як це можливе в особистій розмові. Тому я не прошу Вас, Тату, про негайну відповідь, – а навпаки, прошу глибше застановитися над цілою справою, над моїм минулим та над моєю вдачею. Я хочу відкрити перед Вами моє серце й сказати все, що всеціло полонює мої думки.

Ідея, про яку я згадував Вам, Тату серйозно ще перед роком і то перший раз, не є й не була новою. Ще будучи в шостій гімназійній класі, отже на два роки перед Добромільською реформою, я говорив про неї (а властиве про монастир Василіян для мене) колезі; є ним Едвард Ярошинський. Ця думка поставала в мені на ґрунті нашої родинної любови до Унії, яка відзивалася голоснішим гомоном у мене, як в інших, – я цього ніколи не затаював.

Вона назрівала поволі, бо думка про обряд сягає ще далі – аж до моїх дитячих літ і вона часто виринала назверх, та хоч я в таких справах дуже мовчазний, її не можна було приглушити. Я говорив про це доволі часто з Мамою, а також з Із'ом та й Вам згадував я декілька разів про своє

покликання. Але інакше говорить восьмирічний хлопець, а зовсім інакше дев'ятнадцятилітній юнак, це самозрозуміле.

Сьогодні я вже дійшов до літ, в яких життя представляється поважно й визнаю сміливо, що моїм покликанням є: стати Василянцем.

Моя воля є в Твоїх, – Дорогий Отче, – руках і то з двох причин: правом Батька й правом Твоєї любови та страждань, які переносиш ради мене.

Знаю, що Ви, Тату, не похваляете моєї думки, але знаю й те, що Ви займаєте таке становище не ради любови до Бога і Його святої справи на Русі, але побоюєтеся, щоб не Бог, а люди намовляли мене до монастиря; знаю теж, що головною ціллю Тата є впевнитися, чи моє покликання походить від Бога. Бачучи, як дуже Тебе, Дорогий Батьку, ця думка хвилює і болить, скажу все, що відчуваю.

А передусім я є найглибше переконаний, що коли не ліду за Божим голосом, який мене все виразніше зиває до монастиря, змарную своє власне життя, а й Ваше затрую, а поза монастирем ніде не знайду щастя. В нашій родині маємо доволі багато відстрашливих зразків знівченого життя, щоб і я не побоювався про моє прийдешнє та все частіше тривожить мене думка і свідомість, що моє життя втікає, я бачу себе нераз у гадці нуждарем, який може бути навіть баястом для інших, а сам замучую себе думкою, що я міг бути корисним для оточення, а нині тільки заваджаю іншим, я міг бути підпорою, а став тягарем; міг бути щасливий, а сьогодні лише затрую себе й інших... Тоді завидую кожному, хто свобідно може йти туди, де знає, що буде корисним для Бога й краю... Відштовхую ці думки від себе, шукаю товариських розваг, яких тут маю досхочу, а все таки моє життя тільки нидіє.

Мій найдорожчий, найлюбіший Тату! Я хотів би кинутися Тобі до ніг, благати про прощення, що так Тебе мучу, що за всі Твої добродійства, за Твою любов, за сльози, Твої страждання, я відплачуюся лише сумом і журбою... Ти поклав свою надію на мене, а я відбираю її Тобі і все, що для Тебе наймиліше – потопаю – я, Твій син... Може краще було б для мене, якби Господь був покликав мене до себе під час моєї останньої недуги, на моєму серці не лежав би камінь невдячності і Твого серця не ранив би Твій син.

Але чи маю право мовчати, коли я свідомий того, що ніколи не досягну мети, якої щиро бажаю, що кожний інший шлях, на який я вступив би, був би не тільки моїм, але й Вашим нещастям.

Мене найбільше тривожить думка, що Ви, Тату, може навіть не ймете віри ні моїм сльозам, ані всім моїм присягам, нічого не схочете прийняти з того, що я бажав би від себе дати, а все схильні відкинути; що Ви самі розриваєте своє серце підозрінням про мою невдячність; ця думка – на моє нещастя, – є аж занадто обґрунтована й вона може навіть найбільшого легкодуха звалити з ніг. Але як я можу мовчати, коли чую іноді, що Ікси, а деколи й Іпсильони мусять відчувати: "Я є для світу лише непотрібним барахлом". Якщо Ви, Тату, діждалися б у мене таких хвилин зневіри, тоді гірше ще роздерлися б наші серця.

Я Вам, Тату, своє розкриваю, не погордїть ним і не кажіть, що в мене нічого більше нема, крім омани. Проте прошу мені вірити, що мій душевний стан буває нераз страшний, коли подумаю, що моє життя мало б приносити Вам лише смуток і нічого більш і це найбільш болить мене.

Не хочу просити Вас, Тату про дозвіл вступити ще в цьому році до монастиря, хоч такого дозволу я щиро бажав би, може зволите вислати мене спершу до Риму на теологію, а якщо ні, прошу післати мене туди на пробу; а тоді я міг би ходити там на деякі курси, не будучи ще студентом Богословії. Прошу самому розглянутися в ситуації, а якщо бажаєте нових спроб і доказів, прошу далі досліджувати мене.

Перед роком я обіцяв Вам, що не буду більш сповідатися в о. Яцковського і я додержав цю обітницю. За сповідника я вибрав за порадою дядька Генриха Сксинського —єпископа Янішевського, що о. Сксинський погодив з Вашою волею. Я обіцяю і далі, що буду слухняний. Прошу тільки не залишати мене далі в такій непевності, зате прошу пообіцяти мені, що якщо переконаєтеся в правдивості мого покликання, зволите дати мені свій дозвіл за рік, чи за два. Тоді я буду вичікувати цього дня наче спасення і не буду мати перед собою жахливого марева – даремного життя.

Тату! Змилосоєрдїться надо мною, розважте цю справу у щирій молитві і дайте мені свою відповідь.

Я буду нетерпляче чекати на Ваше рішення-присуд, та я прийму його в покорі. Все, що дістану від Вас, вважатиму за дар від Бога.

Заявляю ще, що хочу мати Вашу доброзичливу згоду, та маю надію, що дістану її.

Бідний, коханий Батьку! Вір мені, що я завжди буду старатися, щоб Тобі віддячитись. Ти не втратиш сина, Дорогий Батьку; я завжди був такий холодний, але і в мене є серце; я Тебе, Батьку, розумію у Твоїх терпіннях і плачу над Тобою і над собою самим.

Бідний мій, коханий Батьку! Ніхто Тебе не покидає; в синові монахові знайдеш може кращу дитину, як у мені; я ж бо такий невдячний, я ж бо такий зимний, але не думай, Батьку, що я жадаю від Тебе такої посвяти. Батьку! Я Тобі присягаю на всі святощі, що ніщо не видре мені моєї любови до Тебе.

Я залишуся Твоїм сином назавжди, накажи мені відректись від усього, чого бажаю, а я буду все таки завжди Тебе любити й ніколи не забуду, чим Ти є для мене. Дорогий Батьку, не посуджуй мене про недостачу любови, бо це ранить мою душу, вір мені, бо таке довір'я принесе й Тобі полекшу. Хоч я буваю іноді зимний і твердий, та де ж я мав би розум і серце, щоб у його глибині не відчувати Твого болю?

Бог вимагає від Вас, Тату, великої жертви, але невже ж вона буде втрачена? І для Вас, для родини і для краю?... Чи Ви, Тату, не будете колись горді на таку пожертву?..

Я хотів би присягати Вам, Тату, що тільки від мене самого походить моя постанова, що не було тут ніякого стороннього впливу, що я ніколи не розмовляв у цій справі з ніяким Ісусівцем перед моїм рішенням; коли ж моя думка дозріла, я розказав про неї своєму сповідникові, але не почув від нього ніодного слова заохоти, а тільки приказ випробовувати себе.

Про руську справу я з ніким ніколи не говорив, лише з Вами (про банальні сальонові розмови не згадую тут) і тільки Ви, Тату, впливали на мене своїми оповіданнями про діла наших попередників.

Та чи Ви, Тату, повірите мені, чи може знеохочені не спалите цього листа? Не знаю, а це одне лише знаю, що хоч би Ви й усе відкинули, я не перестану вичікувати з Ваших уст прихильної відповіді і я такий впевнений у справдивості Божої волі, що хоч би мій ум бунтувався проти Вашої постанови, моє серце переможе і я залишуся слухняним сином.

Перепрошую Тебе, Найдорожчий Батьку, що я так довго мучив Тебе і вибач мені, що перериваю мовчанку, яка мене самого пригноблювала та що я сказав щиро все, що відчував і думав. Якщо я спричинюю Тобі лише біль, то ненароком і якщо не приношу Тобі ніякої радості, то тільки тому, що й сам не знаходжу її для себе у своєму серці. Один Бог є моєю силою. Я Йому те саме кажу, що я Вам, Тату, сказав і Він потішає мене та каже мені сподіватися від Вас хвилини щастя і віри, а може й користи та марнодарної праці.

Цілую руки Дорогому Татові – залишаючися назавжди відданим сином.

Роман."

"P.S. Я довго вагався, чи цього листа вислати поштою, чи ні; я боявся зажурити Тата і щоб наші відносини ще більше не погіршилися. Але в добрій вірі, що правда ще нікому не пошкодила, посилаю свій лист у Боже Ім'я. Благаю Вас, Тату, уважайте мене за сина, а не за чужого Вам, який провадить змову з Ісусівцями та перетніть цей вузол, який нам обом так дошкулює".

Цей лист мусів з різних причин припасти до серця батька, як розтопленого олова; щоправда він не підозрівав сина, не сумнівався ні в його любові, ані в слухняності; але вважав його за жертву власного й чужого фанатизму, а що більше відкривав у ньому прикмет, то більш його любив і дорожив ним, то більш горював над його втратою, то важче думав про розлуку з ним і говорив – "це так, якби я пустив його самого в лодці на розшаліле море, на розбиття, на певну смерть".

Тяжко, дуже тяжко приходилося йому віддати його до того Чина, який щойно поставав, у непевних умовах життя, а завдання цього Чина, – по людськи розважуючи справу, – мусіло розбиватися об лаву ворогів, об силу схизми, нехить русинів, завжди насторожену підозрілість поляків; і знову, повторюю, не можна було дивуватися батькові, бо оця жертва здавалася йому Авраамовою жертвою, а дозвіл, якого син домагався, – дозволом на самогубство.

Продовж трьох тижнів не було ніякої відповіді, навіть у листівках, які ми щоденно діставали, не було ніякої згадки, чи мій чоловік одержав листа від Романа, чи ні. За весь той час, як він пізніше розказував, ще гірше мучили його пристрасті й жаль, гнів, бунт проти того, чого Бог домагався. Лист за листом писав і лист за листом дер, бо не знаходив надто сильних слів, щоб

відімовити, заперечити все, чого син бажав і хотів... І після цих трьох тижнів, що сталося? Що ж залишилося з тих надто сильних листів? Що з гніву і бунту?

Після цих трьох тижнів він приїхав до Криниці; ледве я побачила його, завважила на його лиці спокійний, погідний вираз, – вираз, якого я вже від року не бачила на його обличчі, – здавалося, що якась турбота вступила з його серця. Коли після короткого часу я спитала його, чи одержав від Романа листа й чому не відповів на нього, він сказав спокійно: "Бо хочу сам з ним розмовитися" і майже негайно, – взявши його під руку, – пішли оба до Криницького лісу.

Я впала навколішки з Олесем і ми молилися.

Після двох годин вони вернулися, оба спокійні, веселі, обидва інші, як передтим були. Зміст розмови був такий: батько не забороняє Романові йти за своїм покликанням, але щоб з чистою совістю він міг дозволити йому піти до монастиря та для власного добра сина, – вимагає проби. Жадає закінчення університетських студій, вимагає докторату прав, бажає контакту зі світом і світових розваг, коротко сказавши, – жадає ще досліджувати самого себе і то впродовж чотирьох років.

Ці умовили не були легкі, а напевно важчі від тих, яких Роман сподівався, та зате була визначена головна мета і розвіялися пристрасті в підході до головної справи. Визначено дорогу в любові і взаємному порозумінні, вже навіть, здавалося, більш ніяких труднощів у майбутньому не буде. Все таки й у прийдешньому виринали неодні труднощі; та я в'яжу далі у своїй думці й вірі цей приїзд і розмову батька зі сином з моєю відданою молитвою, зложеною перед Найсвятішими Тайнами в день св. Трійці. Одне певне – що цей дозвіл прийшов лише з допомогою Божої ласки. Наскільки чудесний був той зворот я найглибше може відчула в своєму серці, після всіх страждань мого чоловіка й дитини, коли впали пута, які нас так довго в'язали.

Коли батько від'їздив з Криниці, ми постановили відпровадити його до Старого Санча, щоб при тій нагоді відвідати монастир св. Кінги (Один із найстарших польських костелів, заснований в 1260-их роках), а звідти доїхати гуральським візком до Нового Санча та вернутися знову до Криниці.

З тієї виправи залишився в моїй пам'яті один епізод який заслуговує на те, щоб його переповісти бодай у загальних зарисах на цьому місці. Якимсь випадком Олесь відлучився від нас, як це сталося, сьогодні вже не пам'ятаю, і так ми обоє з Романом залишилися самі, опинилися на якомусь горбі, звідкіля майоріла долина Попраду (наскільки не помиляюся), а зблизька виринало темне провалля.

Воно то виступало в соняшному світлі перед нами, то знову закрутом віддалювалося від нас і губилося в гірських сутінках; недалечко розстелювалося мале кладовище з кривими, сірими хрестиками. Я сіла на шкарпі й дивилася на чудовий Божий світ, а Роман перейшовши з відкритою головою попри могилки, станув передо мною і зачав говорити: "Чи Ви, Мамо заглиблювалися коли у догму Спільноти Святих? Це ж прекрасна догма!.. Коли думаємо про неї, не відчуваємо осамітнення... Чи Ви, Мамочко охоплюєте думкою, яке значення має молитва, що її складаємо на оцих могилах?" Очевидно, я не є в силі сьогодні повторити повністю всего, що він говорив тоді, його горячі слова пливли, вони були надхнені, це була ціла проповідь, поема про небесну любов, яку він відкривав передо мною, в'яжучи в одне мереживо молитви ці душі, яких тіла спочили вічним сном перед нами в оцих запалих пробах, з цілим багатством скарбів Церкви, зі славою Неба, тайною Спасення й цілими рядами Господніх святих...

Той їхній молодий брат, що горів цією самою любов'ю, якою вони здобули собі небо, а сполучені зі землею, ця картина була зв'язана враз із довкіллям, на якому зарисовувалася його висока постать, цього не можна забути... й то сонце, це дороге сонце, що мусить бути усмішкою Бога, благовійно гладило золоте волосся цього юнака й залишало промінь на його надхненому погляді. Коли вертаюся в своїх спогадах до тої прогульки, до цієї долини й цвинтарища, завжди відкривається передо мною десь далеко й високо небесне світло й та чудова догма Спільноти Святих.

В осені цього ж 1884 р. Роман і Олесь виїхали до Вроцлава на університет. Може ця доба була одною з найбагатших у добрі діла. Олесь міг би мабуть краще від мене написати про це, як вірний співучасник Романа.

Серед зовсім чужого, а на релігійні справи здебільша збайдужілого оточення, в якому мої сини опинилися, Роман відразу проявив себе, як зразковий католик у своїх поглядах, релігійних

практиках, у всіх ідеалах із цілою своєю душею. В короткому часі він з'єднав собі друзів навіть зпоміж найвидатніших професорів, а його товариші ставали його учнями. Він притягав до себе своєю особовістю, ідеями, які засвідчував власними вчинками за спонукою Божих ласк і став їх безкомпромісовим визнацем, імпонував і як усюди здобував людські серця, а голови схилялися перед його душевною силою.

Вже після шістьох тижнів від його виїзду я одержала від нього листа:

"Тут засновано товариство польської католицької молоді, якого недостачу відчувалося, під назвою "Соціетас Госіана" (Патроном того товариства обрано Станіслава Гозія, 1504 – 1579 р. Він був видатним польським церковним діячем і письменником. Зразу як Вармійський єпископ, згодом іменованний кардиналом, він поборював протестантизм, брав участь у Тридентському соборі, основник Чину Ісусівців у Польщі). А серед німців католиків ми зробили декілька вартісних знайомств: це молодий Баллестрем, до якого батьків я часто заходжу, далі Юречка, молодий морав'янин, загорілий католик, а водночас симпатичний, як мало хто інший тощо. Втримуємо тісніші взаємини з поляками, що походять зі західної Присії, бо поміж ними є найбільше порядної молоді, я найближче живу з Прабуцьким" (Йосиф Прабуцький – нар. 13 січня 1860 р., висвяченні 23 липня 1887 р. Був деканом у м. Остромецько на Помор'ю). Саме він, коли став уже священником, говорив у 1891 р. отцю Яцковському про спасенний вплив, який Роман мав на своїх товаришів під час своїх студій на університеті у Бресляві.

Роман згадував у своїх листах із того часу дуже часто про товариські сходини зі своїми новими друзями, що часто відбувалися в тісних студентських кімнатах, а також прохав прислати йому харчові припаси, це так добре мати дома щось кращого, щоби можна запросити до себе бідних хлопців, бо інакше вони лягали би без вечери спати».

Переглядаючи його тогочасні листи, здавалося би, що оте серце вже не спроможеться видати зі себе більше любови, як саме тоді, а радше, що ця любов буде хіба меншати, то все ж таки, скільки то тієї великої любови прибуло в його душі, що черпала свою силу з Божого джерела й передавала її ближнім. Тоді – пишучи до дому на свята, він не забув передати своїх бажань і привітів для всіх службовців, наймитів, а навіть пастушків і огородників. Щойно пізніше, коли вступив до Василян, а я перестала жити з ним у нашому родинному домі, я мала змогу наглядно перекоонатися, яким рідким явищем буває така любов, що не схиляється ні в бік великих, ані виключно малих, щоби тільки всіх однаково пригорнути до себе. Здається мені – а пишучи ці слова, я маю вже 57 років життя, – що ще ніколи я не відкрила в людському серці такого досконалого розуміння любови, яке завжди скривалося в його серці.

Зі своїх тогочасних виїздів по Познанщині, Роман з'єднував собі на кожному місці когось, хто був йому щиро вдячний, а я є певна, що по нинішній день зберігає його не лише у вдячній пам'яті, але й у щирій молитві. З тої пори зачалося листування між отцем Чина св. Венедикта Великого і Андрієм, Чина св. Василя Великого, коли оба познайомилися в Острові, як князь Радзивил сотрудинок (Гідний уваги факт, скільки польських аристократів було під ту пору в священничих, а навіть монаших лавах. Займали вони згодом доволі часто чоловічі позиції, але не бракувало між ними й таких ідеалістів, які усувалися в тінь, як власне зовсім призабутий князь о. Радзивил) і Шептицький – студент.

В Катовицьку у пл. Йосифів Моравських застала Романа вістка про смерть «тети Дуні», на яку він дивився, наче на мою рідну сестру, або як на свою другу маму. В тій самій годині він виїхав звідтіля, а коли два дні пізніше станув у Бахирі біля мого ліжка, ми в кількох словах повністю зрозуміли себе, а головним чином він ні на хвилину не сумнівався, що я «не торгувалася за неї з Господом Богом» і те я сказала йому зразу, вітаючи його. "Я впевнений у тому" – відповів він і впав навколішки при моєму ліжку.

Університетське життя з його політичними й товариськими угрупованнями, відчитами та зборами, назагал інтересувало його, а іноді навіть полонювало, але не до тої міри, що інших молодих людей; бо попри партійні справи й різниці поглядів, перед Романом відкривалося широке поле, на якому він мав змогу апостолувати, де можна було обстоювати Божі правди, де сходилася молодь, загрожена небезпекою безвір'я й зіпсуття, а поміж нею траплялися слабосилі духом, яких треба було скріплювати. Ось такими турботами були сповнені його тогочасні листи.

«В суботу маю звітувати про доповідь Прабуцького на тему генези Реформації в Польщі. Цей реферат, а радше дискусія, яку він викликав, багато напсувала нам крові. Один із наших

коханих соціалістів висловився згiрдливо про католицьку Церкву. Хочемо його примусити, щоби він відкликав те, що сказав був, а якщо не захоче, тоді треба буде усунути його з нашої спільноти. Та навіть поміж нами є одиниці, що противляться такому категоричному рішенню, але я маю надію, що нам пощастить добре закінчити наше діло.» А згодом: «Я відчитав мою працю в Слов'янському Товаристві; тема була занадто літературна, щоби не заіснувала потреба оспорювати її, але все ж таки один соціаліст опонував, а я відповів йому, та в примирливому дусі. Від цієї суботи за тиждень появиться звіт із моєї доповіді й наступить нова боротьба».

Роман радів, що розгорнулася боротьба з лихом, яка була до тої пори приспана, ото ж покидаючи Бреслав після одного півріччя, переслав нам свою листівку, написану в дуже войовничому тоні: «Все гаразд. Війна між академіками (себто студентами вищих шкіл) стає чимраз більше завзята... Прощаючися з Бреславом можемо з цілковитою певністю сказати, що коли ми здобули собі декількох ворогів, то все таки з'єднали для себе й кількох приятелів, яких досі ми тут не мали».

Не можу не вибрати з-поміж отих листів одного та навести його повністю на цьому місці; це лист із побажаннями для мене. В ньому відзеркалюються всі почування моїх синів (пишу це сьогодні, коли мої діти є вже дорослими мужчинами) для їхньої матері, бо наведений лист не є виявом любови тільки самого Романа, але всіх моїх синів до мене й такими вони залишилися на все наше дальше життя.

"Найдорожча Мамо!

Щиро бажав би я, щоби Ви Мамо дістали цього листа 15 травня (день св. Софії, день ім'янин матері Романа), отже ні раніше, ні пізніше. Не тому, щоби в тому листі були висловлені якісь незвичайні побажання щастя, здоров'я чи інших благ, але я хотів би, щоби Ви почували себе ближче серед нас, щоби Ви, Мамо відчули завтра нашу духовну приязнь біля себе, окруженою цілою родиною, щоби згадуючи минулі літа, могли сердечно подякувати Всевишньому за все й могли би того дня пожертвувати Богу нас усіх, жертвувати всю Вашу довголітню працю над нашим вихованням, всі важкі переживання, хрести, турботи, страждання... Коли Йосія молив Господа з піднесеними раменами про перемогу, жиди підтримували його й так само ми окружемо сьогодні нашу Маму, ми хотіли би бути Вашою підпорою; з цілого серця повторюємо слова Вашої молитви й жертви, а висловлюємо їх тим горячіше, що становимо одне з Вами в Ісусі Христі. Ця спільнота в Бозі допомагає нам так досконало розуміти себе взаємно й вчить нас, що ми повинні завжди разом іти вперед. Ото ж коли наближається день, коли звичайно висловлюємо Вам наші побажання, мені не залишається нічого іншого, як лише духовно об'єднатися з Вами, наша Мамо й повторювати Ваші молитви... Завтра прийму святі Тайни у Вашому наміренні й зложу сердечну подяку при престолі за те, що вже минуло та помолюся теж із глибини душі за прийдешнє: Да святиться Ім'я Твоє, да прийде царствіє Твоє, да будет воля Твоя, яко на небеси і на земли!»

Він писав цього листа дещо інакше, ніж звичайно, не згадуючи в ньому виключно про себе тільки, а в множині, писав в імені своїх братів, а також у своєму. Саме на цей лист відповідаю моїм дітям нині, «так, я відчуваю себе заєдно у Вашому колі, чи ми близько зі собою, чи віддалені від себе. Ви були моєю підпорою і будете нею в годині моєї смерті, тим більше «ми будемо об'єднані в Христі».

З усіма справами, що докiлля приносило Романові, його шлях провадив безперервно до Бога; між одною, а другою сутичкою зі соціалістами, він складає прилюдну подяку Божественному серцю Ісуса в місійних книжечках, а попри це додавав ще й для мене листочок, писаний пізною вечірньою порою: «Оце зі серцем, сповненим подякою нашому Спасителеві Ісусові Христові, починаю писати цей лист, поки піду спати, щоби його завтра вислати до Вас. Передовсім дякую Богу за найбільшу ласку, за ясність світла з небесних висот. Не буду обширно писати про цю ласку, вона вростає заглибоко в наше душевне життя; я хочу тільки поділитися з Вами моєю радістю, – щоби й Ви подякували Богу за мене, а враз із тим за всі ласки, за все світло, яким Бог мене осяяв. Я навіть не смів просити про оцю ласку, вона сплила на мене з висот як доказ, що Господь думає про мене й провадить мене вперед... за інші ласки буду дякувати Спасителеві продовж цілого мого життя.

Щодо другої подяки, то ця справа відноситься до одного молодого хлопця; я просив Бога, щоби Він хоронив його від всего злого вже при першому ударі зі шкідливими явищами в тутешньому студентському житті. Добраніч – до завтра».

Після деякого часу надійшов знову лист зі справою його другого колеги: «Я вже згадував Вам, Мамо одного разу про Степана Кухарковського; це бідний хлопець, що студіює медицину. Ото ж Ви знаєте, які небезпеки загрожують йому, а він не має ні батька, ні матері та заєдно перебуває в злому товаристві, насичується безперервно отруєю наук XIX віку. Мені впало на думку – а сподіюся, – що Ви не будете противитися тому, щоб я привіз його зі собою на вакації. Він міг би собі дещо заробити, допомагаючи в науці Леосеві, бо є спосібний і добре вихований, але йдеться мені головним чином про те, щоби наша родинна атмосфера його загірла, пробудила й скріпила в ньому моральні вартості, які його бідна мати, що недавно померла, мусіла в ньому закорінити».

Більше, ніж своїми радіщами, більше – ніж чимраз живіше розбуджуваною в його душі потребою апостолування, Бог притягав його до Себе всесильною ласкою хреста.

Бо лише ті, яких Господь покликуює до Своєї служби є в силі зрозуміти, як незвичайно тяжко приходить їм чекати на ту хвилину, коли вони зможуть всеціло піддатися Його волі, отже як важко залишатися їм у безділлі, коли відчувають, що кожний день після присвяти Богові є не тільки змарнований, але ще й забирає зі собою частину вічності; коли всі їхні добрі діла, якими вони виповняють своє життя, не є ще найвищою ціллю, саме цею яку Господь визначив їм.

В світлі Божих слідів, які інколи відкриваються перед ними, ми розуміємо, що ці вибранці неба цілою душею тужать за вищим життям і що туземне видається їм майже чистилищем. Але на нашій низинній дорозі, ми неспроможні зрозуміти цього, ані не усвідомляємо собі, що для тамтих вищих істот усі хвилини, які вони розкинуть поміж людьми – може й в добрих намірах, – видаються їм змарнованими, за винятком тих, що вони можуть всевіддано присвятити одному Богові.

Така леліана туга чимраз сильніше зоріла в душі Романа, а яку я під ту пору ще не зовсім розуміла, дарма що я так знаменито знала його. Тієї туги не можна було нічим приглушити – ні працею, ні побічними зайняттями, ні розвагами, які в тому часі підбирав йому батько, згідно з його бажаннями. І так, коли Роман поїхав з о. Скіншинським на Слов'янський з'їзд до Велеграду, навіть це не заспокоїло його, а навпаки, його душа рвалася чимраз більше до вимріяної мети.

Під цю пору перестерегла мене одна дуже поважна особа, що Роман перебуває у Бреславі з людьми, які не є «гідні його самого, та які противляться його принципами Я знала, що думати про такий закид, але мусіла згадати в листуванні з Романом про цю справу, коли наспіла відповідь від нього самого на ці критичні завваження, вона була сповнена хвилюванням та жалем, який мучив його.

«... моя уява працює, щоби як слід виповнити ці три, чи чотири роки чекання, тим більше, що той час видається мені неймовірно довгий. Роблю зусилля, щоб той час проводити далеко від Кракова, тому, що моє теперішнє світське оточення не відповідає моєму наставленню. Настирлива думка, щоби покинути Бреслав, прямо переслідує мене, хоча я знаю, що донебудь я опинився би, ніде не знайду бажаного спокою. Дядько Генрих зауважив, що я змарнів, та я є певний, що причини треба шукати в душевних переживаннях. Я постановив, щоби тепер приїхати до Прилбич; тих кілька днів, що проведу у Вас, будуть мати корисний вплив на моє самопочуття, а попри це я мушу безумовно поговорити з батьком у своїй справі, інакше не можу зробити. Відносно того, що Ви Мамо говорили мені про мене – я добре розумію Вас, я багато думав над цим і радився мого сповідника. Пригадую тут те, що я говорив Вам одного разу в Кракові, а саме, що я ніде не молюся так добре, як у костелі св. Анни, коли я молився за всіх ще під час моїх гімназійних літ, у часі шкільної Служби Божої. Я не егоїст у цих справах і думаю, що те, що ми можемо вчинити для добра наших ближніх, може бути миле й самому Богу й не промине безкорисно й для нас самих... За допомогою Божої ласки, я не думаю, щоби я забув і про себе. Щодо небезпеки, що я міг би потрапити в багно тоді, коли витягатиму других із бруду, це не загрожує мені особисто тому, бо хлопці, з якими я живу, є всі – без винятку – добрі й чесні... І коли я думав захистити когось, я робив це в той спосіб, що загроженого осібняка не допускав до злого товариства, тому й сам не вхожу туди, щоби звідтіля витягати когонебудь. Я свідомий того, що така праця була би й небезпечна й малоуспішна. Не думайте, що відповідаючи ось так на Ваші завваги, я не вглиблююся в них, я розважую їх дуже основно перш усього перед Богом, а ми поговоримо про них докладніше в Прилбичах.»

«Я завжди надіюся, що ці справи виясняться, коли я поговорю з батьком. ... Два роки мого чекання вже проминули... »

Ці міркування лякали мене, бо вони видавалися мені порушенням особистої волі й недосконалою посвятою самому Богу.

У відповідь на цей останній лист, я написала до Романа другий, в якому осуджувала його нетерпеливість і дораджувала покірно піддатися Божим плянам, іти Далі шляхом, яким веде його Господь, а попри те брати до уваги погляди батька з його настановою саме в цій справі.

Цей лист я написала під відсутність мого чоловіка дома, залишаючи у себе копію і прочитавши йому тепер цілий текст, я хотіла цим доказати, що якщо я хочу впливати на Ромця, то лише в тому напрямі, щоби його вдосконалювати... Читаючи голосно чоловікові отсю копію листа, я тим глибше зрозуміла, що завдала рідній дитині новий удар і тягар, а не зменшила його й він може зробити мені закид: «І рідна мама мабуть уже не розуміє мене», а після закінчення читання, коли мій чоловік дякував мені за моє становище в його імені, я – тримаючи в руці папір, у почуванні жалю, подерла його й кинула до коша... Після довгих років пізніше, я знайшла ці подерті кусники дбайливо зложені в теці, в якій бідний батько зберігав кожну, хоч би найменшу карточку, яка відносилася до справи Романа... Тоді я склала разом оці кусочки, ...нічого не бракувало, і вложила далі до «Романової теки», зі сльозами в очах та жалем у серці в почуванні, що я так мало допомогла бідному батькові в тій найтруднішій жертві... посвячення рідної дитини. Нехай бодай ця склеєна копія мого листа буде колись доказом, що я – чим тільки могла, хотіла йому допомогти.

Я знала, що мій лист, може стати краплиною, яка переповнить чашу й так воно сталося. Чотири дні пізніше наспів лист від Романа, адресований до мого чоловіка, але початок його був присвячений мені.

«Найдорожча Мамо!

Перед хвилиною я дістав Вашого листа й безпроволочно відповідаю на нього. Аж досі я не писав до Вас про мій стан, тому, що не хотів я, щоби Тато довідався, як дуже я страждаю, піддаючися його волі.

Тато не довіряє мому покликанию, а навіть явно противиться моїм намірам і тому не є в силі зрозуміти того, що я переживаю.

А як же ж я можу бути спокійний? Мама пише: «Невже ж ми знаємо, скільки літ життя Бог визначив нам?» – це правда, – й я не знаю, скільки років життя я маю перед собою, а скільки літ прийдеться мені пережити ще у важких терпіннях перед вступленням до Чина, але власне тому, що ці роки є роками тяжких страждань, я боюся їх, як ніколи нічого я не боявся в житті, та я стараюся унормувати свій час, щоби проводити його згідно з Божою волею. Наш Спаситель лякався на Оливній Горі бо знав, що жде Його й говорив: «Моя душа стривожена до смерті», – невже ж я можу бути спокійний? Я маю й віру й надію в милосердя Боже, і бо без того я не був би в силі нести придавлюючого хреста, послухний волі батька. Ви, Мамо пишете мені: так багато осіб погоджується в тому, щоби Ти кінчив правничі студії, бо чим вищу освіту здобудеш, тим краще буде й для Тебе й в Твоїй службі для Бога». А все таки так багато людей кінчило правничі студії, а сьогодні мало що знають. Я глибоко переконаний, що хоч би я й кінчив права, то однаково не буду кращим за них юристом. Невже ж у Чині не можна дозріти? Невже ж до цього dokonче потрібний нагай? І неволя? Навіщо ж поклали на мене, як на зухвалого собаку колючками наїжений нашийник? Я шукаю Божої волі, стукаю, щоби мені відчинили, тому теж кидаюся Татові до ніг і благаю милосердя. Якщо Тато відчував би моє горе як слід, не говорив би мені «кінчи правничі науки». Коли б хоч на хвилинку увійшов у мене, дозволив би мені безпроволочно вступити до монастиря, а не допускав би до того, щоби я вився з болю при його ногах з безперервними проханнями й надаремним плачем.

Ради Божого милосердя! Тату! Дозвольте мені піти за моїм покликанням, я буду цілувати Ваші ноги! Мої очі заливають сльози, благаю Вас Тату, змилосердіться надо мною!

О який я був би радий, який щасливий, коли б дістав Ваш дозвіл... Вірю, що коли така є воля Божа, щоби я вже тепер вступив до Добромиля, чи поїхав на Богослов'я до Риму, то Ви Тату не забороните мені цього, а якщо відмовите, тоді я мовчатиму й буду далі терпіти, так – наче собака, що сподівалася доказів ласки, а її копнули, тоді вона звивається в клубок і тільки здалека глядить на свого пана – розжалена.

Я зачав писати цього листа до Мами, а з природи речі звернувся до Тата, бо Він єдиний може нам у всьому допомогти.

Тому ще раз звертаюся до Него й простягаю свої руки та благаю про милосердя над собою, над Мамою і наді мною. Про байдужі справи не можу сьогодні писати».

Я навела повністю цього листа для виявлення душевного відокремлення і хвилювальної депресії Романа, в цілій основі і з цілим болючим терпінням нашого сина. Цей лист постав під впливом палаючої туги, щоби сповнилася над ним Божа воля, про що я вже не раз згадувала. Ми світські люди не можемо навіть здати собі з цього справи, але щойно спонуканий бунтом своєї власної, пристрасної, та як же шляхетної вдачі, Роман написав цього листа, де в його словах відчувається неначе скрегіт, серед глибокого й справжнього плачу. Якщо я пишу про це, то не тому, щоби я вважала його святим, але пишу для зазначення, що він був і є таким матеріалом, з якого Бог сотворює святих.

Лист Романа я переписала докладно, так, як він сам написав його з роздертим своїм серцем, а навела повний текст письма, щоби відзначити, наскільки терпіння переорювало його серце й наскільки Господь домагався від нас жертви за нього самого та за його покликання.

Ми не мали ще часу, щоби подумати над відповіддю Романові, коли наспів його другий лист.

«Моя найдорожча Мамо!

Передвчора відписуючи на Вашого листа, я написав і до Тата, а не знаю, чи я добре зробив; може не треба було писати аж так широко про мої страждання, може краще було приховати свій біль у серці й говорити про свої переживання тільки з Богом... Мені здається, що я поставив Тата в прикре становище, бо якщо Тато не зможе погодитися на мої бажання з уваги на свої переконання, Він буде далі терпіти, отже скажіть Йому, що якщо Він буде невгнутий у своїй постанові й жадатиме, щоби я студював право ще через два, чи три роки, то я маю надію, що Бог дасть мені сили й витривалості та що я видержу ще більше. Отож не хай Тато не відступає від своєї постанови, яка після мого листа може видаватися Йому занадто сувора. Я перенесу все, а перенесу радо. Пригадуєте собі Мамо, як Ви сказали мені одного разу, що турбуєтеся тим, що я ще не маю свого хреста? Якщо прийшла саме тепер така хвиля, якщо цей хрест дає мені Бог через Свою ласку тоді я радо приймаю його. Хочу нести свій хрест відважно й витривало. Отже прошу потішити Тата, скажіть – будь ласка, – йому, щоби не зважав на мого листа, а робив те, що Він уважатиме згідним із Божою волею.

І Ви теж будьте спокійні щодо мене. Якщо я страждаю, ну що ж Deo gratias! Якщо я сумую – Deo gratias! Якщо я змушений боротися зі світом і зі собою – Deo gratias! Неспокій шарпає і хвилює мого духа, моє тіло, мої нерви, але не руйнує моєї душі, бо моя душа спокійна й віддана Божій ласці; я повторюю: нехай Бог робить із нами те, що вважає і як хоче, а тому що Він хоче, я довіряю Йому. Він нас усіх провадить, тому не журіться, – ми побачимось вже незадовго, а тоді поговоримо про все докладно».

Може це межувало аж із гордістю з мого боку, що я прирівнювала не раз справу покликання Романа – коли вона переходила різні фази, – до гонення й переслідування із перших віків Християнства. Нераз притихала ця боротьба, то знову пізніше – ніхто навіть не знав чому, – чи під впливом непотрібного заогнення, чи неуступчивості одних проти других, досить, що Божа справа спричинювала багато терпінь; так і в нас було – після важких часів наступала погідніша пора в цій же самій справі, а тепер прийшла з черги грізніша хвиля.

Щоправда батько дав синові свій дозвіл на вступлення до монастиря, якщо переконається у беззастережному покликанні сина, проте мій чоловік все ще лелівав у своєму серці надію, що це покликання виявиться після якогось часу – ілюзією. Йому здавалося, що коли люди чимраз вище оцінювали покликання сина, інтересувалися ним, відзначаючи його сферу зацікавлень, що заєдно поширювалася в усіх справах – як крайових, політичних, соціальних, а далі – що вплив Романа, який мав понад усякий сумнів на молодше покоління, та що любов і пошана, яку він здобував собі в старших, отже здавалося йому, що тими самими прикметами він здобуде собі теж у майбутньому знамениту позицію і це переборе врешті-решт його монастирську забаганку та спонукає до служіння Богу й добрій справі але вже у світському житті. Частково його бажання перемінювалося в надію і цілою своєю любов'ю, яку мав для сина, він тримався цієї надії. Натомість для Романа – чим більше він розумів, що правничі студії, з яких він не бачив для себе ніяких користей, були тільки претекстом, а на ділі мали відірвати його від головної мети, до якої він рвався цілою силою свого покликання, що походило від Бога, отож накинени йому студії видавалися йому чимраз більше сухі, нестерпні.

Роман приїхав з Бресляву літком 1885 р., втомлений, змарнілий, навіть настільки змарнілий, що ми закликали лікаря, а коли він не міг відкрити ніякої недуги, я спитала його, чи моральна журба може спричинити в молодій людини такі зміни у зовнішньому вигляді. Він відповів без вагання: "так і тут нема потреби нічого більше шукати".

Вже одержаний лист від Романа погано настроїв батька, а тепер, декілька днів після його приїзду не принесло ніяких змін на краще, не поправило положення, отож Роман запропонував батькові, про що вже віддавна думав, щоби він міг докінчити студії і здобути докторат в одному з німецьких університетів, при чому сподівався, що зможе на тому заощадити більше, ніж один рік часу.

Цього власне батько не бажав; він не аналізував терпінь сина, вважав цю думку нездоровою екзальтацією, не розумів поспіху, а бачив в його домаганнях лише егоїзм, не відчуваючи як слід, що головним чинником в його постанові був тільки запал покликання з додатком молодості, а гарячої вдачі. Хвилювало його те, що «торгувалися» з ним, що «мучили» його, що вимагали від нього більше, ніж це, на що він погодився, а чого навіть уже жалкував. І так він рішуче відмовив Романові в його новій пропозиції, його відповідь була зимна, пристрасна зі сумнівами, чи до такого висновку він дійшов сам, чи за намовою других людей.

Я була приявна при цій розмові. Батько був блідий, його голос зловіщо дрижав; я бачила теж, як Роман приблід, а його очі нараз притемніли, стали майже чорні, він відповідав спокійно, твердо, слова вражали крижаним холодом. Врешті встав із крісла й страшний у своєму вигляді, в якому було чути, що попадає в розпуку.

«Тато не має права відмовляти мені цього, Тато не має права мене аж так мучити!» – сказав спокійно й вийшов із кімнати.

Я пішла вслід за ним; коли прийшов до своєї кімнати, він упав навколішки при ліжку й голосно заридав; ціле ліжко тряслося від ридання тої могутньої, мужеської груди.

Я станула посеред кімнати, а він навіть не зауважив, що я стою біля нього, тому я боялася порушити цю страшну хвилю і тоді мій зір упав на стіл, де лежав молитовник, який подарував йому о. Яцковський, а який він доторкував до намогильника св. Антонія; я зідхнула в думці до Бога, щоби провадив його молитвою. І не знаю, чи я це свідомо вчинила, бо призвавши Бога на поміч, я відчинила на долю щастя молитовник і подала його, чи поклала перед Романом книжку сказавши: «прочитай це» й вийшла майже непритомна з кімнати. Я вернулася до батька: з чим, пощо, сама не знаю.

Я ще не встигла хоч би одного слова промовити, коли слідом за мною прийшов Роман, був ще блідий та якже осяяний щастям! На оба коліна припав перед батьком і схилив свою голову до землі та поцілунками вкривав його ноги. «Вибач мені Батьку, вибач, зроблю все, чого бажаєш!» Плачучи підніс його батько й пригортав та пригортав до свого серця. Оба взаємно перепрошували себе.

Стануло на університеті й доктораті в Кракові, але переможцем вийшов все таки Роман, як сам батько признав це. Він повірив у покликання сина, яке аж так сильно проявлялося.

Роман виїхав у декілька днів пізніше з Казем до Піщан, для лікування наслідків після шкарлятини, він був уже веселий і погідний і дома стало веселіше, та вневдовзі я знову занедужала: наступило нервовоє пораження обох ніг, я стала безсильна. Продовж довгих десятих місяців я була калікою.

ДРУГА ЧАСТИНА

I.

На тих болючих переживаннях 1885 р., які я описала, закінчилася найтяжча доба, зв'язана зі справою Романового покликання. Від тої хвилини, коли батько повірив у це покликання, він прийняв його беззастережно й повністю, як тільки мужчини сприймають Божу волю, щодо якої вже ніколи більше не будуть сумніватися.

Його любов до сина прибрала з тої пори відблиск душевного захоплення й туги, почування, які завжди розвиваються у відношенні до тих, про яких знаємо, що вже недовго доведеться нам спільно жити з ними. Попри це в його серцю поставала пошана до власної дитини з вірою в її вище призначення, росла свідомість, що він цілий Божий, а нам батькам лише позичений. Від цієї пори все, що Роман уважав добрим, або злим, не підлягало більше ніякій дискусії; він розумів якнайкраще бажання сина, а осуджував те, що її синові було противне, як у поглядах, так і постановах, погоджувався без застережень із ним, трактуючи його слова на вагу золота.

І він витримав у своїй постанові: а це, що син переносив нерадо, він усе ж таки уважав добрим, як для нього особисто, так і для його майбутності; але з тої пори вже не експериментував більше ні його студіями, ні життям серед людей, а хотів тільки збагачувати його, озброювати як освітою, так і зв'язками, які й йому самому, а також і Чинові мали би колись придатися. Роман же зі свого боку перемагав цілою силою волі й льюально всі труднощі й усував зайві роздумування, взявся охотно до науки й вневдовзі вона видавалася йому вже не така прикра, як колись.

Зрештою і моє каліцтво займало тоді чи не всю увагу мого довкілля. Лікарі висилали мене на цілу зиму на південь і в жовтні ми виїхали до Аббації.

Ці всі переживання не були легкі; мій чоловік не міг залишатися зі мною; моя дорога Аделя вернулася зі Швайцарії хвора й пригноблена, а мені здавалося (за що до сьогодні докоряє мені совість), що я була занадто немічна, щоби їхати в далеку дорогу з дитиною й другою хворою особою. Левчик, що йому йшло тоді на дев'ятий рік життя, потребував ще окремої опіки, проходів; попри те ми не могли знайти для нього вчителя. То знову виринала потреба влаштувати в Кракові мале господарство для Романа й Казимира.

Врешті після довгих дискусій ми постановили, що Аделя залишиться в Кракові, а я поїду до Аббації з Левчиком і служницею та перейду під опіку мого найліпшого й найдорожчого брата Олександра Фредри, який у своєму бажанні додержувати мені товариства, вибрався теж туди на цілу зиму.

А все ж таки все йшло якось важко: мій брат, що сам був хворий і нервовий, я справжньою калікою, бо не раз не була в силі поступитися вперед хоч би на один крок; навчання Леося втомлювало мене, а догляд ще більше і так проминув жовтень і листопад. Щойно на початку університетських ферій приїхав Роман, а з його приїздом усе змінилося на краще.

Він не лише навчав Леося, але й заєдно перебував із ним, а для мене особисто став підтримкою й потіхою.

Як Венеція і Криниця, так і Аббація стала для нас тепер світлою пристанню. Ранком о пів восьмої (а в грудні зі сходом сонця), ми плили морем із віллі Мейн, де ми мешкали – до церковці в Аббації. Найчастіше, коли ми допливли до скель, на яких є побудована мала башня, нас вітав голос дзвона, що далеко розливався по хвилях, а який скликував на Службу Божу. Після Богослуження й частих св. Причасть, Роман – або Левчик бігли відвідати дядька, а я в лодці кінчила свої молитви, задивлена на той живий образ Божих чудес: гір, моря й цього італійського блакитного неба, що вінчало краєвид. Опісля ми верталися до дому знова морем, а по дорозі ловили морських їжаків і раків для Леося; відтак зачиналася його наука, писання листів, друкування «Мемуарів» Дуні, прогулянка лодкою, відвідини дядька й хоч не було в тому всьому нічого веселого, то все таки в цій теплій, погідній атмосфері, яку Роман завжди зумів витворювати й втримувати й так проминав нам час. Взагалі з Романом не могло бути жодної байдужої розмови, бо або відбувалася поважна дискусія і він тягнув у гору співрозмовців своїми поглядами, або розважував дотепами й погідним насвітленням – розказуючи про найзвичайніші події.

І так Аббація стала для нас пристанню, та не надовго, бо з початком 1886 р. зачалися сипати на нас клопоти й нещастя, що взаємно перепліталися.

Бо ледве ціла наша громадка з'їхалася на свята Різдва, в само навечер'я, Станислав, що був тоді на першому році студій у військовій Академії у Відні, занедужав на запалення суглубів, яке мало тривати при грізних симптомах повних два місяці, а водночас Аделя, що перебувала в Кракові, дістала бронхіт, який до року загнав її в могилу.

Я бачила тоді Романа перший раз у ролі медсестри, а ще й сьогодні він привиджується мені таким, як здіймав сурдут і закотивши рукави, брав на руки Стася, та як нянька дитину, він носив його до купелі, виймав, завивав коцями, одягав, а робив це завжди охоче, з усмішкою, жартуючи, – навіть у ночі, коли треба було вставати до хворого.

19 січня Роман від'їхав, вертаючися до своїх студій. Залишалася в нас – як тривала пам'ятка, світлина віллі Мейн із лодкою, що відчалює від берега, яку я пером дорисувала й написала дату, що мала бути для нього в Кракові спогадом тих ясних хвиль, спільно прожити і цього неба й виїздів до старого, напів призабутого костелика в Аббації.

На місці Ромця залишився в нас учитель Левчика Казимир Стефанський, який став неначе членом нашої родини, а пізніше товаришем й найдорожчим приятелем Романа, коли він – уже як брат Андрей, – був студентом колегії оо. Ісусівців у Кракові й коли той же Стефанський вступив перед шости роками до цього ж Чина оо. Ісусівців і ми заєдно вважали його одним із наших найближчих.

Проте виїзд Романа від нас ми глибоко відчули, на кожному кроці нам бракувало його, як Стасеві, так і Леосеві, а також і мому братові.

А він писав нам: «Сиджу по вуха в науці права. Відколи я вчора в ранці приїхав тут, все складається добре. Жалко мені було покидати Вас, але Бог добрий, отож відважно йдім уперед, бо все мусить піти добре. Маздуня почувається куди краще й лікар і вона сама це стверджує. Будьте ж Мамочко зовсім спокійні про нас. Відваги – моя Дорога Мамо, – й більш надії на Божу поміч. Завжди пам'ятайте, що від Нього походять хрести, які спадають на Вас, а вони, не є вічні... проминуть... Також Стасеві я хотів би додати відваги в терпінні й віри в Божу поміч.»

Ще в Прилбичах, після конфлікту з батьком, Роман одержав від него беззастережний дозвіл, щоб він знову перейшов під духовний провід отця Яцковського. І він всеціло використовував цю поміч, уважав її ще в своєму світському життю початком монашого новіціату. І знову два дні після приїзду до Кракова він пише:

«Сьогодні ранком я був уже вдруге в о. Яцковського. Я висповідався в нього, доручив йому свою душу й дякую Богу за цю ласку. Я вже такий спокійний, такий радий, що хотів би поділитися з Вами цим спокоєм, тією радістю серця... Тому й пишу до Вас, моя Дорога Мамо, бо знаю дуже добре, що у Вас є чимало прикрих хвилин. Та будьте спокійні моя Дорога, моя добра Мамо. Бог стереже нас, а ми молимося, – нічого злого не може бути в нас.

Оце власне після хвилиних страждань Бог посилає нам найбільші ласки, благословить нас і підносить нас до Себе. Пригадую собі, що я читав десь, що християни завжди знаходять потіху. Отже подумайте, що ми християни й ми хочемо бути добрими християнами, тому не сміємо ні на хвилину втрачувати надії, отож коли Господь посилає нам хрест, який видається нам понад наші сили важкий, так із другого боку Бог нагороджує нас такими великими дарами, які мають більшу вартість, ніж наші найтяжчі, а все таки проминаючі страждання. Мій від'їзд був для Вас хрестом, зате нехай цей лист приверне Вам спокій, нехай моя розрада буде й Вашою розрадою, нехай мій мир буде теж Вашим. Отець (Яцковський) напише на днях до Вас, а у міжчасі я хочу передати Вам те, що він дав мені.

Для Маздуні я купив старе вино; вона п'є какао й почувається з кожним днем краще, можете бути зовсім спокійні за неї, ми нею опікуємося. Казьо вчиться добре й виглядає добре, тепер зовсім не кашляє.

Моя Дорога Мамо! Що робите під цю хвилю? Своїми думками я завжди біля Вас і поручаю Вас Божій опіці».

Ще й наступний лист цитую на доказ, наскільки Роман зачав свій новіціат ще перед вступленням до монастиря і наскільки вже в світі закріплювалася в ньому любов до покірливості. Цей лист писав він у свого колеги Рея, до котрого приїхав на полювання.

«... мені було неможливо відмовитися від співучасті в цих ловах. Але заки я погодився на це, я радився з отцем і він дав свій дозвіл. Без того дозволу лови були би неприємні для мене. Коли одержите цей лист, я буду вже знову в Кракові й далі студіюватиму право, яке на тому не потерпить, щодо цього впевняю Вас. Сьогодні вранці я вислухав Службу Божу в нашому наміренні й причащався в каплиці ОО. Ісусівців. Сама Служба Божа й св. Причастя були глибоким переживанням. Моя Дорога Мамо! Ми всі об'єднані в Ісусі Христі так, як Він з'єднаний зі Своїм Отцем».

Роман працював тоді з цілої душі і не лише товариські відвідини, але й вечорі були відкладені «ад акта», та він навіть рідко бував у своїх знайомих і то найближчих. Одні тільки «четверги» в пана Павла Поп'єля, на які цей невіджалуваний наш приятель ласкаво запрошував Романа, як свого сталого гостя, входили до програми його сталих зайнять і він ніколи не пропускав їх, а коли – як завжди довкруги нього гуртувалася молодь, тоді він писав: «саме це є

відпочинком для мене після кількогодинної праці», а наша дорога Маздуса додавала в його листі свою дописку: «коли б Ви могли почути їхній сміх, це так приємно слухати».

Але в тому 1886 р. проявлялася над Романом в окремих спосіб Божо воля, бо саме тоді, коли він хотів якнайбільше присвятитися науці, наступали одна по одній прикрі перерви.

Притаманною рисою його вдачі була систематичність, що допомагала йому перемагати всілякі труднощі. Переглядаючи його листи з минулої зими, я наглядно переконалася, скільки перешкод прийшлося йому перемагати, а ті перерви, які виступали в його намірах і студіях та які витручували його – проти його волі, – з визначеного шляху, все таки Роман не знеохочувався ними й вперто йшов уперед. І навпаки – скрізь відчувався його ентузіазм, його шляхетне завзяття, з яким він брався знову до праці, переборовши кожну більшу, чи меншу перешкоду. Розказують про якусь святу, що коли вона переривала на заклик свого чоловіка молитви у своєму молитовнику, виконувала це з повним спокоєм і коли пізніше верталася до того самого місця, заставляла недокінчене в молитві речення записане в книжечці золотими буквами.

Господь Бог не записав Романові ніякого розділу в його скриптах золотими буквами, але я думаю, що колись у небі, він віднайде не один день своєї науки й повороту до неї, що будуть написані щирим і чистим золотом.

Ледве Станислав повернувся після запалення суглубів до військової Академії, а вже знову занедужав, тим разом на запалення легенів. Батько візав негайно Романа з Кракова й вислав його до мене, щоби він приготував мене на всі можливості, навіть на найгіршу, що являлася майже певним. Роман був у мене один день, а відтак вернувся до Відня, де вже залишився з батьком у хворого брата аж до кінця його реконвалесценції, бо лікарі дозволили Стасеві виїхати до Гориці, де задля нього й ми мали замешкати. Щойно тоді Роман вернувся до Кракова й там вийняв знову пилом присипані книжки й думки та забрався наново до праці. Але через тиждень наступила нова перерва – та покищо тільки в проектах, бо з уваги на їх значення виплатилося впровадити відповідні зміни.

А саме – майже водночас батько запропонував Романові подорож до Риму.

Міжтим із Гориці наспіла вістка, що я важко занедужала на малярію, до чого прилучилося ще й запалення легенів.

Коли мій чоловік приїхав туди, небезпека вже минула. Розрадою для мене був теж лист від Романа, який ми одержали на початку моєї останньої недуги, а в якому він з'ясовував нову пропозицію батька.

«Тато вважає, що ця справа є вже вирішена, а я бачу в ній тільки проект; самозрозуміло, що його задум усміхається мені й отець Г(енрих) погоджується з ним. Ця пропозиція виїзду до Риму в'яжеться з можливістю авдієнції в папи, якому я сказав би – «за Вашими молитвами допоможіть мені вступити до Василян». Думка, що побачу Рим, центр Християнства, не може не зворушувати мене, але про це я не думав, як про справу, що мала би бути зреалізована вже тепер, перед закінченням моїх правничих студій. З одного боку виринають деякі сумніви, чи цей рік є пригожий на таку кошовну подорож, а знова з другої сторони насувається думка – яка розкриває мені можливість побачити Рим і папу, – вона має приманливу силу й обі думки поборюються взаємно. Першого вечора, коли тато запропонував мені той виїзд, я щиро молився, щоби цей плян розвіявся, якщо Бог так хоче; сподіюся, що моя молитва буде вислухана й я матиму чисту совість. Врешті отець (Яцковський) є тут, він добре розуміє всі дані за й проти цього проекту, я бачився з ним у четвер і ще раз піду до нього, щоби остаточно обговорити й вирішити цю справу.

Тато мається добре, не пригадую собі, коли я бачив його так добре диспонуваним. Мені здається, що моя подорож до Італії справила би йому велику приємність.

Треба братися до праці, маю Іспит уже за 15 днів. Розважте добре ці справи й напишіть, що думаєте про це, та напишіть водночас і до Тата. Ваш лист буде мати рішальне значення – їхати, чи не їхати? »

Роман не хотів ні на хвилину зупинятися на своєму шляху до леліаної мети, він не хотів, щоби навіть така велика приємність, як подорож до Риму затримувала його в його постанові. А коли прийшла вістка про мою недугу, тоді здавалося, що й сам Бог не бажає того, а батько діставав у Гориці одну за одною листівки зі запитаннями, «невже ж у Мами було й запалення легенів? Признаюся, що я здогадувався цього, але ніщо не говорив, щоб їх тут не лякати. Богу дякувати, що й це щасливо проминуло. Дорогому Татові тисячекратно дякую за приманливу пропозицію їзди до Риму, дарма що я був і є рішений на тепер відкласти цю подорож, бо не хотів би я, коли Тато має

такі клопоти й постійні турботи, та мусить так тяжко працювати, щоби здобути гроші на оцю виправу, щоб я мав користуватися ними на оцю ціль. Отже ;– хоч запланована подорож була би для мене великою ласкою й розрадою, то все таки я щиро прошу Тата, щоби занехав цю думку тепер».

Очевидно, що батько не згодився на це, він був би радше відмовив собі всього, ніж мав би зрезигнувати зі задуманої подорожі Романа, якій присвятив стільки уваги. І так у половині квітня наш син вступив на годину до Гориції, а відтак опинився в Римі.

Про його переживання й враження небагато розказують щоденно висилані листівки, здається мені, що про такі враження – якщо вони вірно відзеркалюють його настрої, то про них важко писати, як про молитву. Бо кожний вносить до того Риму – як до могутньої святині, – інше серце, інші потреби душі, інші бажання, інші молитви, інші вже одержані ласки... й в парі з тим – отримує нові ласки, – або хоч би тільки хвилеві, – скоро проминаючі вражіння краси, що не заторкають ще ні глибини серця, ні душі. Ключем до скарбів Риму – здається мені, – є більше, ніж глибина знання, любов до Бога, бо без неї ніхто не зрозуміє цілого Риму, а Роман власне мав цей ключ. Для нього – завдяки його настанові й покликанню, – не лише старовинний Рим, Рим цезарів і мучеників, але новітній Рим, з усім, що доброго й святого пливе з цілого світу й з усім, що знова в Божих творах являється тільки людськими слабостями, був цілим морем відкрить, захоплень і спостережень. Він пізнавав і оцінював людей на свій лад із відкритим серцем, але й з думкою, яка ставала в його умі чимраз яснішою і сміливішою.

Роман бачив і розумів, що саме в людях є людського, але як бджола мед, так він добував з їхніх душ Божу частину й цю частину він цинив і любив. У всіх знайомствах, які він тоді нав'язав, без огляду на те, чи вони мали тривати ледви декілька тижнів, чи через довгі роки, або й продовж цілого життя, він передавав усім деяку частину від себе: одним більше, другим менше, але те, що передавав, це було щире золото.

Він привіз із собою чимало поручаючих листівж, там, де відкрили йому двері, приймано його й задержувано назавжди, задля його особистих прикмет. Вже після трьох тижнів знайомі писали до мене з Риму: «він з'єднав собі тут серця всіх, а сам почувається – як риба у воді!»

Нераз, коли Роман уже пізніше розказував мені про деякі події, зустрічі й знайомства, мені пригадувалися слова одного вчителя про лист дитини: «він заскочив мене»; здогадуюся, що й в Римі не-один з його знайомих був теж вражений його особистими прикметами. Цей майбутній чернець, осяяний промінням молодості, що шукав Божих шляхів, як другі шукають розваг, ця Гераклева постать, що поводилася всюди зі щирістю дитини, як у крузі власної родини, з його вірою, що як він сам других, так інші люблять його по-братерськи, це було щось, чого раніше ніхто не зустрічав, щось, за чим не лише очі, але й серця оглядалися, а супроти чого кожний почував себе обеззброєний. Пишучи це, я сконденсувала в своїх словах усе, що в два роки згодом знайомі розказували мені про нього, про його перебування в Римі, а що промовчували його листівки, якими я щиро раділа тоді, та які щоденно приносила нам пошта.

«... Від вчорашньої днини я бачив знову багато чудових речей, що їх тут годі описати. Я молився на гробі св. Петра й Павла. Був я в кардинала Сімеонія, який мене дуже прихильно прийняв. До свят не можна прохати про спеціальну аудієнцію у папи та я дістану дозвіл асистувати під час Служби Божої св. Отцеві й одержу св. Причастя з його рук. Завтра поїду на прохід із кардиналом Чацьким, (Володимир Чацький нар. 16 квітня 1835 р. у Порицьку, внук Тадея, основника ліцея в Крем'янці на Волині, помер 8 березня 1888 р. в Римі. Від 1851 р. жив стало з Римі, де закінчив Богословські студії. В 1879 р. іменований папським нунцієм у Парижі, 1882 р. став кардиналом. Був впливовою й імовірно до нього звернувся батько Романа-Андрея, щоби він попробував переконати його перед остаточним рішенням, вступити до якогось римо-католицького монастиря. На це вказує доволі виразно його розмова з Романом, а також і його цитований мамою лист до Романа), який привітав мене сьогодні словами: «Хоч ми не є свояки, то все таки споріднені зі собою». Завтра маю бути також у кардинала Ледоховського (Мечнслав Ледоховський, нар. 22 листопада 1822 р. в Клімонтові б. Сандомира, помер у Римі 22 липня 1902 р. Богословські студії закінчив – як і попередний, – у Римі, 1857 р. іменований прелатом папи Пія IX., відтак назначений папським легатом у Бельгії, врешті 1866 році став архієпископом у Гнезні. На початку свого архієпископства заборонив підсиленому духовенству встригати у якунебудь політичну кампанію проти німців і взагалі не брата участі в політичному житті. В своїй лояльності до державної влади посунувся так далеко, що навіть заборонив співати в костелах відому патритично-релігійну польську пісню "Боже що-сь Польщу", за що наразився на закиди приятеля німців. До боротьби

проти німців станув відкрито щойно тоді, коли пруське правління зажадало від нього наказу навчання релігії в школах виключно німецькою мовою. Тоді Ледоховський наказав підчиненим священникам не притримуватися цього зарядження, за що його арештовано в 1874 р. і за що просидів у в'язниці в Острові два-роки, а відтак засуджено його на прогнання з границь держави. Він переїхав зразу до Кракова, але на жадання німецької влади, усунено його й звідтіля, а тоді перенісся настало до Риму й звідти адміністрував архідіяцезією, відзначений папою Левом XIII різними почеснями). Час маю від ранку до ночі зайнятий, але я не марную його, про все пам'ятаю». «Хоч дощ майже щоденно паде, все мені так знаменито вдається, що мушу за це Богу й Татові сердечно подякувати, починаючи сьогодні писати до Вас. На кожному кроці чуда, а оглядаю багато, хоч маю чимало відвідин, бо до давніх знайомих, долучилося ще багато нових».

«Кардинал Чацький взяв мене зі собою на прохід; ми виїхали за місто. Він відмовив спершу часослов, а відтак дві години ми проходжувалися, розмовляючи зі собою; він був незвичайно сердечний для мене, та запросив до себе на обід».

«Монсінйор Кретоні запросив мене на прогулянку в повозці, але не стало на це часу. З товариства о. Павліцького користаю багато».

З о. Франціском Старов'єйським і о. Залеським (теперішній апостольський вікарій на Індії) зробили ми прекрасну мандрівку до трьох фонтан, абатства оо. Трапістів, до місця, де помер мученичею смертю св. Павло. Його голова тричі відбилася від землі й на кожному з цих місць виплило джерело води. Був із нами молодий еспанець, син амбасадора Меррі дель Валь, дуже милий і добрий хлопець. Хотів я написати до отця Яцковського, але прийшлося би забагато розказувати».

Саме з Риму Роман вислав листа до батька, що був тоді в Гориці зі мною. Роман пропонував йому приїзд до Риму з тією метою, щоби переконати його, чи не було би доцільніше змінити студію австрійського права на римську теологію, але цей лист із проханням про приїзд не застав уже батька на місці.

«Це Божа воля, що мій лист прийшов запізно. Тут я розумію краще, ніж колинебудь раніше, що австрійське право мені ні до чого непотрібне, але я віддаю себе беззастережно в руки Ісуса й Марії. Щоби не журити Тата, я не писав Вам, що мав довгу розмову на тему мого покликання з кардиналом Чацьким, який дав мені відчутти свою велику прихильність. Зрештою про це поговоримо в Гориці».

Від тої пори Роман полюбив, шанував і подивляв кардинала Чацького, з виявами може навіть щирішого подиву, аніж інші приклонники йому честь віддавали. Роман розумів глибоку побожність його душі, вірив у скарби серця та насолоджувався майстерністю і силою його великої інтелігенції, а в парі з тим і засобами, якими вона проявлялася і мала вплив на людей та на події.

Тому можна легко уявити собі, наскільки ці зустрічі були важливою пробою покликання Романа, щодо якого кардинал ставився зі самого початку з великим критицизмом. Вій не казав цього виразно, але в довгих розмовах висловлювався з цілим натиском про потребу глибокого аналізування як самого себе, так само потреб і вимог, що назрівали в краю і в Церкві, а відтак намовляв помалу, й як можна сподіватися, дуже обережно, та все таки настільки виразно, щоби Роман міг зрозуміти провідну ідею справи, чи якийсь інший, польський Чин, не заспокоював би краще потреб його душі.

Ще в рік пізніше він писав до Романа: ...«Не перестану молити Бога, щоби ласкаво дозволив Батькам дочекатися ще й золотого весілля, щоб могли радіти таким досконалим і повним найкращих надій – як для Церкви, так і для краю – сином».

Не сумніваюся, що Ти залишаєшся вірний своїй добрій і священній постанові, про яку Ти розказував мені минулої весни, а яка великою радістю сповнила моє священне й польське серце. Впевняю Тебе, що поручаю Тебе Господеві, щоби дав Тобі силу витривання на шляху, на який видимо запровадив Тебе. Поручаючися взаємно й Твоїм молитвам, благословлю Тебе з глибини душі.

Рим, 14 жовтня 1886 р.

Володимир кард. Чацький. »

9 травня Роман був на Службі Божій свят. Отця і одержав з його рук св. Причастя, а пізніше – за прийнятим звичаєм, – станув перед папським престолом. Не пам'ятаю, чи він мав змогу, як раніше мріяв – сказати свят. Отцеві, щоби він своєю молитвою допоміг йому вступити до Василян, але імовірно представив йому свої бажання, бо свят. Отець – кладучи свою руку на його

голови, сказав словами Христа: "Optimam partem elegisti, quae non auferetur a te". ("Ти вибрав найкращу частину, яку не відніметься тобі")

Згодом уже на прощання, Рим залишив йому в пам'яті дві події, про які Роман розказував мені, а які він вкладав завжди у «Спільноту Святих», що має своє джерело в небі.

А саме Роман довідався, що старенький кардинал Масая – капуцин, присвячувався продовж 35-ти років наверненню східних народів і там досліджував їхні релігії, звичаї і традиції. Він пішов до старця, сам познайомився з ним і сказав, що його бажанням і надією є присвятитися теж Сходові, що вже раніше прославився своїми священними традиціями й розказав усе, що йому його душа подиктувала.

Вони розмовляли довго й порозумілися, як тільки брат брата розуміє. Аж врешті – й тут наведу вже оповідання самого Романа: «коли я встав і хотів відійти, старушок також встав і затримав мене зі словами: «Підождіть, підождіть ще хвилину, дитино моя, я хотів би Вам дати від себе якусь пам'ятку, щоби Ви думали й молилися за мене, бо я буду завжди молитися за Вас – не тільки тепер, але й після моєї смерті. Тому, що ми вже не зустрінемося більше тут на землі, моя дитино, аж щойно в небі, ми побачимося там знову зі собою» – й після тих слів він запровадив мене до своєї кімнатки, що подобала більше на келійку. Він сів при столику й став шукати за чимсь у своїй шухляді, яка була повна всіляких дрібничок. «Ах так, ось тут. Беріть, я не маю нічого іншого, – це єгипетська граматики, візьміть її, моя дитино! Це моя праця, – я напишу там пару слів; згадуйте й молитесь за мене, а я буду завжди молитися за Вас».

Він говорив правду, бо оба вже не бачилися більше, але невже ж Роман не мав слушності, що між ними обома зав'язалася братня любов, тут на землі ледве зачата, а продовжувана назавжди в небі, бо «там на горі ми зустрінемося знову...»

Іншим разом, – як Роман розказував мені, – він з'єднав собі синівське прив'язання в кардинала Ледохівського. В навечер'я його від'їзду з Риму, кардинал запросив його до себе на малий обід. Шістьох їх засіло до стола. Один зі старших священників, що знав про постанову Романа, вже під кінець обіду підніс тост на його здоров'я – «майбутнього митрополита Русі». А на це – розказував Роман, – кардинал, гейби читав у моїх думках, а при тому так сердечно, так по батьківськи, що ніколи не забуду йому цього, поклав руку на моєму рамені й сказав: «Нехай буде лише добрим монахом» та випив за моє здоров'я.

В осені 1886 р. Роман почав гуртувати довкруги себе університетську молодь, яка сходилася в нього кожної середи. Радо приходили туди молодші й найстарші, а навіть такі авторитети, як о. Маріян Моравський і о. Евстахій Скроховський долучувалися до них, не обмежуючи в нічому молодших у їхніх дискусіях. Коли дискусії ставали іноді чимраз горячіші, я чула нераз із моєї кімнати, як одне слово Романа втихомирювало запальні уми. Коли він промовляв, усі приявні слухали його уважно, а в кімнаті панувала повна тиша. Коли ж хтось опонував йому, що рідко траплялося, то завжди лише притишеним голосом і в поважному тоні. Пам'ятаю один інцидент, який я зачула крізь заслону, що віддалювала мою кімнату від тієї, де відбувалися сходи. Один товариш Романа, добряга й чесний, але не надто великої інтелігенції, та попри те неслівний оратор, бо не вмів висловлювати ясно своїх думок, хотів щось запропонувати, чи скритикувати, – не знаю, та досить, що кпини й насмішки заглушували його голос. Серед гамору, що поставав, на закінчення його промови, став говорити Роман. «Прошу про голос». І серед негайної тишини, яка залягла в кімнаті, пам'ятаю, якими словами він почав говорити: «Велику радість спричинили мені Твої слова й за цю радість я щиро дякую Тобі, а сподіваюся, що всі ми повинні подякувати за них, бо Ти обстоював правду, яка є одна для всіх» – а відтак поважно заквестіонував те, з чим не погоджувався, а відзначив те, що було доброго в заввагах чи в думках попередника й закінчив свій виступ серед загального признання: «браво, bravo! Це слушні думки!»

Роман завжди сам підготовляв тему до дискусії, що мала розбуджувати зацікавлення молоді проблемами, які заторкували найближче Церкву й край. Нераз відчитувало якусь гідну спеціальної уваги передовицю, надруковану в щоденнику, чи в часописі, а тоді вікна аж дзвеніли під час палкої дискусії над нею. Але бували й такі сходи, коли й в дві години пізніше всі розходилися серед вибухів сердечного сміху.

А відтак він завдавав собі питання, що залишалося в умах і серцях приявних після таких сходів, чи вони думали поважно над тим, що чули, або що самі говорили? Не знаю цього, як і він сам не знав, та я є певна, що й ті сходи становили частину його заслуг.

Наскільки молодь довіряла йому, може посвідчити цей його лист.

«...мене обрали головою товариства «Філарети» (академічне товариство, на зразок давнього, що було засноване ще на віденському університеті, в добі Міцкевича з ідеалістичними тенденціями, якого головною ціллю було плекання моральних і інтелектуальних вартостей серед своїх членів); я не хотів цього зі самого початку, мотивуючи свою відмову конечністю проведення необхідних реформ, над якими дискутовано вже від трьох років і я звернув увагу на необхідність такої акції. Це переконало прихвних і врешті всі, а поміж ними навіть ті, що ставилися негативно до реформи, одногосно обрали мене головою. Довір'я, яке я здобув собі, накладає на мене певні обов'язки й вимагає чимало зусиль та часу, все таки одна думка потішає мене, а саме, що після викладів і курсів, я вертаюся звичайно до дому такий втомлений, що я не є в силі зайнятися якимись іншими справами, крім саме цих, академічних. А беручи до уваги молодий вік членів нашого товариства, їх живучість, ініціативу, перебування поміж ними заохочує й заспокоює мене.

Прикро мені, що я не писав до Вас, але мав я так мало часу, то тільки з трудом можу взятися до якогось зайняття поза наукою, – сьогодні виклади тривали повних 8 годин, це дуже втомлює.

Моліться за мене, моя Дорога Мамо, щоби я міг виконувати всі свої обов'язки, іноді це так тяжко буває».

Дня 11 листопада науку Романа перервав новий хрест; зокрема для мене він був незвичайно важкий і мені було би навіть дуже трудно виявити його словами.

Цей хрест придавив нас усіх, але кожний із нас по своєму болюче відчував його: це нагла смерть Аделі, нашої коханої «Маздуні».

Ми задумували вислати її в зимі на південь, бо від бронхіту, на який вона захворіла в грудні минулого року, вона вже не прийшла до сил. Тому поїхала ще порадитися львівських лікарів, там замешкала в домі моїх батьків, а під ту пору вже тільки мого брата. Дня 11 листопада, в четвер, біля шостої години вечером, написала до мене довгого листа, в якому згадала, що почувасться добре й закінчила його наступними словами: «Ще раз дякую Вам усім за все», після чого закліла листа і післала слугу мого пок. батька, Симеона Кручинського, щоби, приніс їй вечерю і поштові марки. Коли ж він вернувся десь за 15 хвилин, застав її вже неживою біля стола. І так оте чисте, покірне, солодке й голубине серце перестало жити й нас усіх любити.

Заки я ще приїхала на зимовий побут до Кракова, я відбула у Львові духовні вправи й про них писав до мене Роман: «...справді, думка про Ваші контемплативні розважування, після великого хреста, який Бог зіслав на Вас, це єдина розрада й вона справила мені навіть приємність. Напишіть до мене чимскоріше, Дорога Мамо, та передайте мені трохи тієї сили й Божого світла, яке Ви знайшли у нашого Спасителя».

Може я впроваджую знова забагато деталей, чи цитатів з одержаних листів, та вони призначені не для других, а для тих, які особисто не знали Романа й ніколи не зможуть відтворити собі докладного образу з моїх слів. Пишу – властиво для себе, бо мені самій потрібні деякі зариси, як маляреві в його праці, – для особистого заспокоєння; бувають речі, яких посторонні не завважують, а все таки маляр доти не відпочине, аж поки не перенесе їх на полотно й власне такими є для мене перші листи Романа після смерті «Маздуні».

«Я одержав Ваш дорогий лист. Справді – коли Ісус Христос зболив дати Вам багато Свого світла під час Ваших реколекцій, то й нам дає цю ласку за Вашим посередництвом... «Перш усього шукайте Божого царства» — це правда, цілий зміст життя є в тих кількох словах; їх розуміти й зуміти до них пристосувати все своє життя, – ось у тому власне лежить ціла суть католицизму. Дякую Вам тисячократно за цього листа, над яким я багато думав, читав його, читав і перечитував. Я щойно вернувся від отця (Яцковського), в котрого висподівався. Він завжди такий добрий для мене. Вчора я їздив до Руші з пп. Баденіми з Браніц, з вуйком й тетою Ксаверою. Відбулося там прийняття в честь вуйка й мене, дарма що вони навіть не сподівалися мого приїзду й це спричинило милий, жартівливий настрій з натяками на «непрощених гостей», я відчув усю їхню прихильність до мене та бачив, які вони раді були з приводу мого приїзду. Відтак наступив поворот до Кракова з п. Павлом і його дочкою Софією Ростворовською, а в дорозі безперервна балачка.

Цілую Вас усіх, Тата, Маму, Леося, Стефанського... і на кінці тієї черги тяжко зупинитися перед ім'ям Маздуні, а коли думаємо про неї тут, тоді вона думає про нас уже в небі, а її думки це вже тільки молитви... ».

Зиму 1887 р. ми провели всі разом у Кракові. і тут хотіла би я залишити вдячний спогад про Краків, яким він був насправді з Божої ласки, сповнений людської любови в моєму житті, а великою мірою й у вихованні наших синів.

Після смерти Ізя — ми не хотіли приміщувати синів у чужому домі й під чужою опікою, тому винаймали просторе мешкання на другому поверсі в домі Водзіцьких при вул. св. Івана ч. 11, яке затримали ми аж до осені 1893 р. і вже з почуттям жалю тоді опорожнили його.

В цьому мешканні замкнулися всі спогади юних літ, навчання й хлоп'ячих розваг, опісля страшні хвили недуги Ромця, його щасливої реконвалесценції, приїздів Дуні й Аделі, а врешті безчисленні докази людської прихильності, яка в нічому й ніколи, навіть на хвилину, не була затьмарена.

Мешкання й наше приміщення в ньому було вигідне, хоч скромне й ощадне.

Це була студентська колонія, зі старою куховаркою Вінкентовою й слугою, а коли я приїздила туди, приїздив також кухар. У вітальні й у моїй кімнаті розстелювалися тоді коври, завішували макати й так поставав відразу дім для дітей і для нас, а прожиті в ньому важкі, трудні та іноді й радісні хвили, створювали вже традицію, створювали справжнє домашнє огнище.

Велика симпатія, з якою ми зустрічалися скрізь після смерти Ізя, не погасла, а навпаки — вона перемінилася згодом у багато сердечних і тривалих зв'язків.

Нас уважали «своїми», а повне легковаження світових претенсій у тих моїх приїздах і перебуваннях у «хлопців», що були сповнені чогось імпровізованого, стало привидом, що нас не трaktuвали по світовому.

Наш дім любили таким, яким він був, без заздальгідь устійнених днів для відвідин, без равтів, а чим більше діти переставали бути дітьми, тим більше до того дому приходило багато осіб й приходили часто. В неділі — буквально, — двері не зачинялися від ранку до ночі. В неділі теж найчастіше по кілька осіб приходило до нас на обід, це були здебільшого заприязнені між собою наші друзі: о. Маріян Моравський, Скроховський, Людвик Дембіцький, Станислав Томкович (Станислав Томкович нар. 1850 р. в Кракові, студював історію культури й мистецтва в Лейпцігу, Берліні й Кракові. Співредактор щоденника "Час" у Кракові відтак секретар Комісії для дослідів історії мистецтва в Академії Наук, від 1887 р. консерватор пам'яток мистецтва й старовини. Автор численних наукових праць із ділянки історії мистецтва. Помер у Кракові в 1933 р.) і колеги хлопців.

До чорної кави сідало по шість до вісім осіб, а в годину пізніше або й довше, те число росло до п'ятнадцяти осіб, які розмовляли, дискутували й сміялися — довкруги старосвітської машинки до кави, що була невичерпна, так бачу ще й сьогодні ті пообіддя на другому поверсі святоїванської вулиці.

Для мене особисто Краків мав невисловлений чар. У світі балів і равтів я ніколи не бувала; візити, які невідомо чому світові люди почувалися до обов'язку складати мені, — ніде правди діти, — не тільки, що бували для мене скупі, але іноді мучили мене навіть, але поза тим мені було там завжди добре.

Я відчувала, що моїм дітям завжди було краще зі мною, ніж без мене й що не лише момент привітання є радісний для них, але що з моїм приїздом відкривається для них повністю родинне життя, а щодо Мене — то може навіть ніхто ніколи не знав цього, скільки потіх я черпала в тому спільному житті, як дуже тішило мене їхнє «добрий день», а відтак підготовка перекуски, коли вони верталися зі школи, як мене тішив прохід із ними, або ці спокійні вечорі, що проходили на голосному читанні якоїсь лектури.

Пам'ятаю, як на свята Різдва 1881 р., коли ще тільки Роман і Олесь були в школах, вони оба занедужали на кір і про їзду до Прилбич не могло бути й мови. Всі боялися нас задля пошесті, але все таки добра пані Поп'єлева, не вагалася зі своєю астмою приходити аж на другий поверх до нас, п. Франціск Пашковський відвідував Ромця і грав із ним у шахи, а отець Яцковський впадав бодай на хвилю — і так я одна ходила поміж двома ліжками хлопців і разом із ними проводила свята... І добре нам було разом, а навіть весело й ми не тужили ні за товариством, ані за розвагами.

Звичайно просто зі залізничного двірця, після цілоденної їзди, в годині пів до десятої вечером я входила до тих кімнат — уже нагрітих, ясно освітлених, прикрашених дрібничками, які я так любила; на столі стояли цвіти, вечеря святочно подана, — так приймали мене мої хлопці. Кожна найдрібніша річ і цвітка, кожне тістечко до чаю, було доказом їхньої любови, впливало зі щирого наміру зробити мені приємність, а водночас було виявом їх радості, це було для них свято, що

Мама приїхала. Пишучи це, ще сьогодні маю сльози в очах на спогад тих дрібних, звичайних подій.

Крім цих радостей серця й моє зовнішнє життя в Кракові було дуже миле. В широкому, розбавленому світі я не бувала, зате була окружена наймилішими, найінтелігентнішими людьми. На першому поверсі я мала паню Софію Водзіцьку – з дому Жищевську, що була по моїй мамі – мосю тетою. Напроти був дім пп. Павлів Поп'єлів. З панею Софією нав'язалися між нами більше ніж сердечні зв'язки, бо вона була така добра для мене, проявляла мені стільки любови, яку можна прирівняти лише до любови бабуні до внучки. Все було в неї до мого особистого розпорядження до тої міри, що навіть служба уважала другий і перший поверх одним, а я відплачувала їй своїм серцем за час її життя, а після її смерті мої почування перейшли на її дочку Килину Потоцьку. Її сальон, де старушка нераз прослезилася переді мною, а вечером у більших, чи менших прийняттях, мав якийсь аромат із минулого сторіччя й багато добрих традицій із французького світу, це був сальон в давньому значінні цього слова.

Бо дім Поп'єлів був для мене від першої хвили, коли ми приїхали до Руці (Руца – село у велицькому повіті, родинна власність Павла Поп'єля) ще в 1877 р. з Ізьом, такий близький, наче мій родинний.

Я подивляла, шанувала, любила тих добрих, мудрих, милих старушків, їхню приязнь для нас я уважала ласкою, про яку я знала, що ми аж ніяк не заслужили на неї. Вони давали мені багато разів докази, в що я вірила цілим серцем, що не було такої турботи в нас, яка не була би й їхнім стражданням, ані такої нашої радості, яка навіть у їх важких хвилинах не була би їх радістю; коли ж вони плакали й я щиро плакала з ними, а коли тішилися, тоді й ми раділи з ними. Власне пан Поп'єль був першим, якому я сказала про покликання Ромця і то в тому часі, коли його дочка перебувала операцію, а він хоча дрожав за її життя, то все таки написав до мене.

На таких фундаментах були побудовані наші взаємини, не щоденні, але майже щогодинні, вони мали риси наскрізь інтимні, але здебільшого погідні, а навіть веселі. Хіба не було обіду, чи вечері з якимсь визначним гостем (а ті, що пам'ятають дім пп. Поп'єлів, добре знають, що це бувало там на денному порядку), щоби «на другий поверх до Шептицьких» не була висилана одна, друга, а то й третя карточка зі запрошенням до мого чоловіка, а коли ж його не було дома, то до мене. І не було в них якихсь більших товариських, офіційних сходин, щоби пан Павло від ранку не пригадував своїм дочкам, щоби «спровадили паню Шептицьку», щоби помагала розважувати гостей». Я про це добре знала, що коли в них зійшлися їхні найближчі, тоді в їх колі завжди було місце для мене.

До цих щоденних взаємин, слід згадати членів нашої найближчої родини, що часто приїздили до нас, а саме мого брата, Шембеків, Старов'єйських, Скшинських, зпоміж яких дехто нераз і мешкав у нас, до них належали теж Станислав Бадені (Станислав Бадені (1849 – 1913) посол до галицького сойму, від 1895 р. маршалок молодший брат Казимира, австрійського президента міністрів) із Браниць зі своєю дружиною, о. Генрих Скшинський, що жив у Величці, а пізніше у Кракові, отже чи можна дивуватися, що той старий Краків був для мене неначе рідний і такий милий, що нераз, коли справа Романа виринала на перший плян, це місто ставало для нас відпочинком і розрадою.

Я начеркнула його таким, яким він був для мене й для моїх найближчих. Не тільки тому, що я радо лину своєю думкою до тих місць, людей і часів, але відрадною для мене залишається свідомість, що оце покликання Романа до твердого чернечого життя не виросло в тіні й атмосфері смутку та самотності молодості. Я люблю згадувати ті ясні моменти, широкі, горіючі, які оточували його у світі. Люблю слухати – як мені здається, – що ще й тепер чую ті молоді, веселі голоси й сміх, що долітають до моїх ушей з його кімнати; люблю згадувати, як то покликання розвивалося й росло й що він ішов від дитинства до монастиря «у велику атмосферу, у велике Боже сяйво».

Залюбки пригадую собі навіть напам'ять ті вислови, що старші говорили про нього з гумором: «Той Ромтух бачить своє покликання як стодолу, хотів би до неї в'їхати четвернею коней». Врешті люблю знаходити в тих спогадах, як у власній совісті докази, що щонебудь Бог призначив іншим нашим дітям, та що вони самі з себе добудуть і до чого дійдуть не в нас - батьках - слід шукати вини. Бо хоч нераз життя не було для нас самих легке, то все таки ми докладали багато зусиль, щоби залишити їм у спадщині стільки світла й сили, які молодим людям дає товариство добрих і мудрих людей, що плекають взаємно поміж собою вірні й сердечні зв'язки, та передають всеціло ті цінності своїй родині з покоління в покоління.

II.

Останній рік, який Роман прожив у світі, повинен був залишити йому – як і мені, – якнайбільше ясних спогадів. Перш усього він бачив в іншому світлі батька, який тепер не тільки радо погоджувався вже на його вступлення до монастиря, але ще нагромаджував матеріал до підбудови для його намірів. Той бідний батько жив з тої пори лише одною думкою, а саме, щоби винагородити синові за час проби, яку він сам наклав на нього для його власного добра й хотів вивінувати його чим тільки міг – на дорогу... Як сам перший обдумував його подорож до Риму в 1886 р., так перший вислав його в осені 1887 р. в подорож до Росії й на цілу зиму 1888 р. знову до Риму.

Попри це – світ, люди, обставини – здавалося, – прикрашували його дальший шлях на прощання, все, що лише могли йому дати найціннішого. За Божим благословенням – бо ніколи інакше я не могла цього нічим іншим пояснити, – проти його покликання – коли воно стало вже широко відоме, дарма що це було таке небувале, а противне поглядам світу й загальній opinio, все таки не піднімався ніодин голос протесту. Єдиним, зовсім відокремленим випадком був виступ у році 1884 тогочасного краківського делегата, що назвав у привності Романа його покликання «зрадою краю». То був час, коли ще мало хто знав про його особисті пляни. В декілька років пізніше Роман розказував мені про цю подію з усмішкою.

І не лише, що ніхто не засуджував, ані не дивувався його покликанню, але навпаки, – всі загально вірили в його правдивість. Ті, про яких можна було здогадуватися, що вони будуть противитися його постанові, власне ті – як своїми поглядами, так і любов'ю, яку мали до Ромця, – а до них належав один із перших мій брат, якнайкраще розуміли це рішення, щоби більше – намовляли батька, щоби він відступив від своїх вимог щодо студій Романа й нераз говорили до нього – «шкода на це часу».

Пам'ятаю, який погляд висловив про нього князь Адам Сапіга: «тримати його в світі, це те саме, що в кімнаті замкнути льокомотиву». Пам'ятаю також телеграму княгині Леонової зі Замойських Сапіжини, коли вона ще в осені 1883 р., довідалася про постанову Романа, саме в тому часі, як я просила її невістку про молитви в цьому наміренні: «Гратулюю, благословлю й молюся!»

З такою самою беззастережною прихильністю Роман зустрічався у всіх, а тепер, коли вже кожний знав, що він за декілька місяців, чи може вже за кілька тижнів увійде на дорогу, на яку покликав його Господь і все те – чар його незвичайного покликання, труднощі – які воно перемогло, а далі його готовість, силу й чимраз принагіднішу свободу, все те в подвійний спосіб притягало людські серця і симпатії до нього. Він наглядно бачив і знав, що його дорога «виходить із лісу», як зовнішня справа, коли Бог благословив його новими ласками.

Саме одною з більших ласк, що проявилася згодом чимраз обильнішим змістом, він одержав її тієї ж весни 1887 р., уже після мого виїзду з Кракова. В тому часі отець Маріян Моравський Т. І. видав невеличку популярну книжечку п. з. «Про почитання Серця Христового». Вичисляючи святих, які виявляли якнайбільшу любов і звеличували Божественне Серце, там була ось яка згадка: «свята Катерина зі Сієни відзначалася теж сердечною побожністю до Найсолідшого Серця Христового». І тут можу навести слова Романа, які я чула нераз з його уст, про враження, спричинене тим одним звичайним реченням. «Це ім'я, Катерина Сієненська, (Св. Катерина нар. 1347 р. у Сієні, вступила в 18-ому р. життя до монастиря, не приймаючи згодом ніякої поживи, а жила тільки святим причастям, була стигматизована. Саме вона спонукала палів до повороту до Риму. Вона мала часті об'явлення, сповнені великої любови до Божественного Спасителя. Померла в Римі 29 квітня 1380 р.) здається мені, я перший раз почув і прочитав про неї і не можу навіть розказати, що сталося в тій хвилині зі мною. Це було мабуть почування, яке в світі має назву любови з першого погляду. Аж до тієї пори я не знав нічого про ту святу, а вона сама стала мені дорожчою ніж рідна сестра, з якою я ніколи не розлучувався; мені здавалося, що я віднайшов її щойно тепер, хоч завжди любив її людською любов'ю, вирощеною на безперервних близьких взаєминах». І можна сказати, що ця свята була даром неба для нього, його духовною опікункою, неначе видимим янголом-хоронителем, що завжди була біля нього й завжди помагала йому. Не пам'ятаю вже тепер тих тисячних доказів, які він розказував мені про її опіку, цієї «дорогої Сестри», та знаю, що за його спонукою, ми всі обрали її нашою патронкою. Щойно в декілька місяців пізніше він прочитав її життєпис і саме тоді передав їй з тим більшим довір'ям

справу свого покликання, а спеціально в тому наміренні, щоби вона «стала Христовим намісником на Сході». Вневдовзі вона дала докази, що перебрала над ним свою опіку та хоча розказати все, як хвиля за хвилею все пересувалося перед моїми очима й серцем. (Це було вже друге об'явлення Романа-Андрея, про яке авторка згадує)

Це було літом у Прилбичах; одного дня відбувалася дома дискусія про жидівську справу й тоді в Ромця виступив давній дух ригоризму, він поставив усе на вістрю меча й я намагалася пригасити його запал, та це спричинило тільки нову дискусію. Врешті треба було всім сказати «добра ніч» і щойно це поклало врешті край загальній дискусії того вечора.

Другої днини, коли я згадала про вчорашню кампанію, Роман усміхнувся ніжною, дещо розмріяною усмішкою й так неначе бачу ще тепер його очі – задивлені в далечінь, глибоку далечінь. «Тепер мені все ясне» – сказав поволі, – «розумію, що мені необхідне... колись розкажу це Мамі».

І розказав через рік пізніше. Коли того ж вечора він вертався до себе, та щойно зачиняв двері до кімнати Олеса, що була тоді порожня, «я почув слово «покора», що впало наче грім і я знаю, що це був голос святої Катерини й знаю теж, що це була відповідь на все, про що я того вечора говорив».

Але я повернувся до цієї весни. Своїм порядком ішли виклади, наука, сходина, що відбувалися кожної середи, а також намагання, щоби там, де він стоїть, скільки лише було в його спроможності, завжди «святилося Боже ім'я». «Ми філарети хотіли би, щоби в навечер'я відкриття «Коллегіум Новум» (Новий головний будинок краківського університету, побудований на ґрунті, що був власністю української католицької церкви в Кракові, а саме в її найближчому сусідстві) замовити Службу Божу та запросити професорів на неї, а якщо це вдалося би, прохати студентів і професорів, щоби при тій нагоді всі разом приступили до Господньої Трапези. Помоліться Мамо, щоби так і сталося».

Маючи в осені здавати перший ригороз, Роман хотів залишитися в Кракові після закінчення викладів, щоби там спокійно вчитися. В тому бо часі в Прилбичах перебувало забагато гостей, а це перешкоджувало би Романові в систематичній науці. Саме тому батько з різних мотивів піддав йому думку, щоби він виїхав на декілька тижнів до Хирова й Добромиля, щоби там мав і добре повітря і спокій, а зрештою бідний батько повторював: «Нехай приглянеться зблизька Василям і їхнім правилам, тепер уже пора», бо й мудріша була його любов до сина й сильніша, ніж моя.

Наводжу тут листівки й всі листи за ті три тижні, які Роман уперше провів у чернечому довкіллі. Ніщо там незвичайне, а все таки в своїй простоті сріблиться його душа й біжить уперед, наче гірський, бистрий потік, осяяний сонцем до ріки, до моря, до безконечності.

«12 серпня 1887 р.

Моя Дорога Мамо!

Оце я від вчора в Хирові. Отець Яцковський був хворий, сьогодні йому вже краще, він дуже добрий для мене, бо хоч має безліч зайнять, я бачуся з ним часто тому, що мешкаю у віддалені декількох дверей від його кімнати. Ще вчора я зачав учитися; моя кімната така затишна й наука в ній іде мені так добре. Отець Яцковський казав мені, що в Добромилі відбувається тепер відпуст, який кінчиться завтра».

«13 серпня.

Гарна погода – я такий спокійний і так мені добре, що за це я спеціально дякую Господеві. Сьогодні рано я причащався на Службі Божій, яку правив отець Яцковський; хотів би я поділитися з Вами спокоєм, це дар із неба й хочу передати Вам частину цього миру, тієї душевної погоди, серед якої я тут жию. Студії йдуть мені добре, я не відчуваю втоми, хоч учуся багато».

15 серпня.

Тисячократно дякую за Вашого листа. Я незвичайно вдоволений своїм тутешнім оточенням і перебуванням, учуся багато й не втомлююся. Отець Яцковський виїхав на один день. В середу, або в четвер поїду до Добромиля, маю надію, що там зможу вчитися стільки, що й тут. Нині рано – святе Причастя, що дало мені повний і душевний спокій. Ось як виглядає моє життя: встаю в п'ятій годині, Служба Божа в шостій, снідання в сьомій; вчуся до полудня; опісля обід, прохід до третьої; до п'ятої знову вчуся, – вечерея в сьомій; дозвілля до пів дев'ятої; молитва перед Найсвятішими Тайнами й спання».

«19 серпня.

Вибачте, що пишу так рідко, причина моєї мовчанки звичайна: багато вчуся і насолоджуюся товариством отця Гожака (Альойсій Гожак, нар. 12. III. 1824 р. у Празі (в Чехії), філософічні й теологічні студії закінчив у Франції, висвячений 1857 р. Відтак став професором у колегії оо. Ісусівців у Тернополі й Хиріві; високоосвічена людина, зокрема знаменитий знавець латини, французької, і німецької мов. Помер у Хиріві в 1900 р) та других осіб, яких я вже від довшого часу не бачив. Мій тиждень у Хиріві минає вже, а завтра їду до Добромиля. Отець (імовірно о.Гожак) ставився до мене дуже гарно: я говорив із ним кожного дня після снідання, а часто й після вечері; він виїхав до Кракова, вернеться сьогодні. Цей тиждень, що проминув так спокійно, був для мене дуже милий. Бог і люди, а передусім Бог був для мене дуже ласкавий. Я відчуваю якнайкраще, що з Богом буду всюди щасливий.

Виїжджаю завтра біля пів восьмої. Коли дістанете цього листа, я буду вже в Добромилі. Молімся разом до Господа Бога, щоби Він просвітив нас і провадив, як Своїх дітей.

Будьте спокійні, моя Дорога Мамо; виконувати завжди Божу волю й тільки Його волю – оце моє завдання і бажання.

Не бійтеся, що мені може бути дорожча моя ідея, тобто Василяни, ніж Божа воля. Я певний, що коли б Бог вимагав цього від мене, я зрезигнував би навіть із Василян тому, що я шукаю тільки Божої волі, «Шукайте, а знайдете» сказав Господь. Як би це могло бути, що я шукаючи Божої волі, не знайшов би її?»

«Доброміль 21 червня 1887 р.

Моя Дорога Мамо!

Ось я вже в Добромилі й чуюся такий щасливий, такий спокійний, що не можу навіть сумніватися, що тут є моє властиве місце.

Отець Яцковський приїхав до Добромиля зі мною вчора по полудні. Після вечері я познайомився з Василями, які зробили на мене дуже гарне враження, почувуюся тут, немов у себе дома.

Сьогодні рано в шостій годині Причастя, пізніше наука; в десятій годині співана Служба Божа, яку правив старий священик із Підляшшя Я очарований Добромилем і Василями, можу лише дякувати Господеві за це. Він такий добрий для мене... Вчора вечором і сьогодні рано я почувався, як мала дитина, яку її батько приймає у свій дім, мені здавалося навіть, що цей Батько щиро радіє, що Його дитина прийшла до Нього. Не маю часу писати більше, але сподіюся, що Ви мене добре зрозумієте. До побачення, моя Дорога Мамо, нехай Господь Бог буде з Вами!»

«Доброміль 25 серпня.

...я насолоджуюся тут відпочинком і спокоєм, про який дотепер я не мав найменшого поняття і про який я ані не мріяв. Тут усі дуже добрі для мене і Господь Бог пригортає мене до Себе чимраз більше й більше. Всі клопоти цього світу зникли для мене; тепер я бачу тільки Господа Бога й шлях, який провадить мене до Нього. Ніщо мене не турбує, ніщо мене не хвилює і хоча тут падає безперервно дощ і віють вітри, то небо моєї душі ясне і світле.

Я виїду з Добромиля в неділю по полудні, або в понеділок рано, щоби ще раз побачитися з отцем (імовірно Яцковським). Сподіюся, що у вівторок вечір я буду в Прилбичах, де довше поговоримо.»

В другій половині жовтня батько вислав Ромця в подорож до Росії. Роман мав чимало знайомих на Поділлі й від них зачав свою мандрівку. Ці краї притягали його до себе потребою ширення апостольського духа. Він так багато молився за них і остаточно в надії за їх навернення та визволення від схизми, постановив пожертвувати своє життя. Тільки небагато осіб розуміло оту частину його покликання, зокрема в Галичині. Та провінція була постійно загрожена від сходу, бо на кожному кроці дратував її домашній ворог, а були ним галицькі москвофіли, то ж ця країна оборонювала католицьку Церкву перед ними, а все таки куди менше, ніж Королівство, а навіть ще менше від (Варшавського) Князівства (Королівство Польське було утворене на віденському Конгресі з Варшавського Князівства й увійшло з деякими автономними правами до Росії, цю автономію скасовано після польських повстань проти Росії в рр. 1831 і 1863), ото ж Галичина могла докладно пізнати схизму, де тут поборювано навіть руку, що захищала унію. Покликання Романа поза межами Галичини розуміли як місіонарську працю з метою поборювання зла, натомість на галицькому терені, серед власних пекучих потреб думали, що ця акція обмежиться до власних, або тільки до найближчих границь.

Неодин взивав його: «рятуй, обітни ці галузі, що ростуть поза муром і до нас досягають, бо не допускають воздуха й світла, наслідком чого наша праця марніє». Коли ж Роман відповідав, що – безумовно, – слід обтяти галуззя, та поки хтось не витне пня, воно буде далі відростати, тоді вже з переляком слухали його слів – уважаючи, що рука озброєна в сокиру, має бути простягнена до згоди.

Роман говорив мені раз: «я знаю докладно, що мене чекає – поляки вважатимуть мене за українця, а українці будуть мене трактувати як поляка, та дарма! Господь Бог кличе, треба йти!» Напевно він краще бачив, а надівся страждав більше від других з приводу братовбивчої боротьби одних проти других. Та найбільше боліли його безперервні, щоденні страсті Ісуса Христа в святотатських відступниках, його боліла племінна незгода в краю, та йому залежало не так на поєднанню їх, як радше на здобутті для Христової Церкви народів невірних, чи невіруючих, аж до індіців і японців.

Невже ж знайшовся колись чоловік, обдарований від Бога апостольським духом, який бачучи сотки мільйонів душ невірних, ділив би їх кордонами країн і сказав би собі: «я буду навертати тут лише тих кільканадцять тисяч і цього буде досить із мене». Такий, що поклав би перед собою таку вузьку границю, ніколи не був би апостолом у Христовому дусі.

Цього не розуміли тоді; недуга схизми вже на Поділлі почала робити спустошення, а сама думка, що лікуючи її – водночас виринає небезпека, що ця пошесть може дальше поширитися і як у таких випадках буває – страх дораджував людям: нехай другі гинуть, лише щоби ми не заразилися.

Пам'ятаю одну дискусію Романа з дуже шанованим і розумним священиком. Роман казав, що коли Василіяни присвятаються тільки поборюванню схизми, то було би так, гейби вони нічого для Церкви не зробили. Тамтой гнівно відповів, що навернути хоч би одну душу – це вже багато значить, бо не в кількості справа. І так вони оба – хоч займали два різні становища в своїх поглядах щойно в дефініції, що одна душа приєднана для неба багато значить, зокрема тоді, коли здобувається її ціною власного життя, але не можна рівняти її з множеством зла, що криється в ересьях, а для самої Церкви само лише підтримування унії, це все ще замало. Один говорив зі священничого становища, а другий з церковного.

Тільки нечисленні не гіршилися би поглядами Романа, якщо він частіше виголошував би їх, бо лише любов'ю Христовою можна далі ширити Його науку; отже не зважаючи на нагаї, тюрми й переслідування, треба любити наших ворогів, щоби їм принести спасення, бо неможливо навернути народ, до якого підходить з ненавистю в серці.

Такі погляди росли разом із ним самим, а враз із тим вицвітало тихе, глибоке, стихійне бажання, щоби присвятитися цій спасенній ідеї навернення Сходу навіть ціною особистого мучеництва. Роман захоплювався ідеєю, щоби відплатити Ісусові Христові власною кров'ю за профанацію Його крові в Службах Божих і св. Причастях так, як ще бувши колись хлоп'ятком полюбив Його, далі любить і залишиться Йому вірним назавжди.

Дивним зворотом обставин Роман – у своїй подорожі до Росії, куди саме вибирався, – а можна легко здогадуватися в якому дусі вона мала відбуватися, – вже на самому початку зустрінувся з людиною, яка не відзначалася апостольським запалом, зате – як тип досконалого християнина, ця людина дійшла на основі свого довголітнього досвіду, працьовитості й товариських взаємин з усіма шарами російського громадянства, до тих самих поглядів і висновків, які й Роман висловлював. Це був п. Фелікс Собанський. В осені минулого року, на вінчанні Олеса з його кузинкою, він розказував мені з деталями про ті відвідини Романа в жовтні 1887 р. й про розмову з ним, в якій розкрив свої власні погляди, що з ними ніде не зустрічався, або з якими він мусів нераз навіть скриватися. Старець і юнак Христової віри зустрінулися зі собою і побачили, що вони оба є Христові.

Отож Роман відвідував родини Ярошинських, Собанських, Маньковських, Єловецьких, всі вони вже знали про його наміри, знали в якому дусі він досліджує рани, чому оглядає церкви, випитується про їхнє минуле, про літургію, традиції, а навіть про легенди. Скрізь – розказувано мені згодом, – відчувалося, що він приносить зі собою промінь надії, якусь добру вістку. В неодному товаристві він був перший раз, а ще через рік, або після декількох років навіть, питалися про нього, як про найкращого, найдавнішого друга. Може бути, що він ніколи більше там уже не буде й що його бажання – як апостольства, так і мучеництва залишаться тільки бажаннями для

прославлення Бога, а все таки я є певна, що й оце бажання заважить колись в житті з ласки Божого милосердя, бо такі речі не гинуть ніколи.

В Києві Роман зустрівся з Юрієм Шембеком (Граф Юрій Шембек нар. 1851 р. у Устю на Поділлі, студіював у Кракові й у Відні, де закінчив юридичний факультет. Щойно в 30-ому році життя поступив до тираспільського семінара в Саратові, а після закінчення теологічних студій став також професором Богословії. Відзначався небуденними прикметами: повною відданістю душпастирській праці, жертвенністю і ввічливістю. В 1901 р. був іменований полоцьким єпископом). Аж до тої пори вони оба багато чули про себе, але ще не були знайомі особисто. Юрій уже від десяти років хотів стати священиком, але адміністрація великого, та дуже заплутаного маєтку затримувала його з року на рік у світі. Приїхавши до Києва, на день перед приїздом Романа, Юрій не міг знайти місця в готелі, до якого звичайно заїздив і тому казав завезти себе до іншого, та якраз до того самого, до якого другого дня Роман зовсім випадково заїхав. Портієр, що не вмів відчитати німецького паспорта, зайшов із ним до Юрія, щоби він переклав його, під час того, коли Роман довідався в готелю про його приїзність. І так у хвилині, коли Роман застукав до дверей Юрія, а він відчинив їх, вже не потребували багато часу, щоби взаємно зрозуміти себе й полюбити. А може ця зустріч стала причиною, що з два місяці пізніше вони з'їхалися в Римі, та до двох років, коли Роман був у добромільському новіціаті, Юрій поступив до семінарії в Саратові.

Як духом, так і зовнішнім виглядом вони були добре дібраними друзями, хтось сказав про них, що становлять неначе пару коней, які зуміють витягнути віз, що застряг глибоко в болоті. Та ще краще прирівняв їх отець Маріян Моравський до двох піонерів, які з двох сторін прокопують тунель почерез гору, а коли стануть кувати скалу, зразу навіть не чують відгону ударів своїх джоганів у камені, але колись, колись – може у вільному вже перекопі подадуть собі спрацьовані руки.

В Києві Роман увійшов до товариства української молоді й як оглядав Лавру та монастирі, так теж досліджував душі.

5 – 9 листопада писав:

«Я виїжджаю з Києва завтра рано, їду до Москви; маю доволі часу й ця подорож дуже манить мене. Все вдається мені чудово; св. Катерина є зі мною.

Юрій Шембек виїхав перед годиною. Наші довгі розмови залишаться милим спогадом, ми зрозуміли себе від першої зустрічі, а зрозуміли так добре, як рідко в житті буває.

Київ зробив на мені гарне враження; там застав я багато поляків, з якими познайомився і деякі зпоміж них дуже мені сподобалися.

Щодо мене, будьте зовсім спокійні; в Москві є теж поляки, (ця згадка Романа про його зустрічі як у Києві, так і в Москві перш усього з поляками, свідчила би про певні директиви зі сторони батька в чисто інформативних цілях), з якими я познайомлюся, тож ніде не буду почуватися осамітненим. Я купив тут декілька книжок. Між іншими я познайомився з проф. Антоновичем, дуже вченим істориком і дуже цікавою людиною». (Крім знайомства з проф. Володимиром Антоновичем Роман увійшов теж у круг української громади в Києві та ходив на її засідання. В своїх споминах про "предмет музейних збірок" Митрополит Андрей згадує про відвідини в Києві музею Духовної Академії й про розмови на тему ікон із тогочасним кустосом, а пізнішим відомим істориком української літератури Миколою Петровим).

Москва 12 листопада 1887 р.

«Оце я пишу до Вас у 24 години після мого приїзду до Москви. Але орієнтуватися тут тяжко й як довго не знається міста, не хочеться навіть писати. Щоби Вам дати доказ, що я не почувуюся в Москві самотнім, скажу Вам тільки, що за тих 24 години я познайомився з проф. університету Гераським, в якого я обідав, далі з проф. університету Брідішеном, росіянином, з отцем Врублевським (Антін Врублевський, крилошанин могилівської капітули, нар. 17 січня 1832 р., до гімназії ходив у Немирові й Кам'янці, теологічні студії відбував у Петербурзі, висвячений 1854 р., став професором Богослов'я в Петербурзі, викладаючи моральне й пастирське Богослов'я. Був деякий час парохом у Москві, опісля вернувся (в 1891 р.) ще раз до Петербурга, де і помер 1894 р.) при склянці чаю і з Марком Кропивницьким – письменником, дуже цікавою людиною. Це все робить особливе й дивне враження і не жаль було їхати тут повних 30 годин швидким поїздом. Тут видно в архітектурі всі можливі східні стилі: арабський, турецький, навіть китайський, а це все на візантійському фоні; все тут суворе; часи Івана Грозного інкрустовані у вежах грізного Кремлю.

Час до часу відживають болючі спогади 1812 р.; дзвіниця пошкоджена вибухом... тут стояв генерал Давус... ця церква збудована у виявленні подяки після битви і т. д. і т. д. А все таки я ще нічого не бачив – ні палати, ані дуже цікавих музеїв. Я ходив на вежу Івана; звідти видно тисячі й тисячі більших і менших веж, червоних, зелених, синіх, золотих і срібних. З Карамзіном (Микола Карамзін (1766 – 1826) автор "Исторії государства Россійскаго") у руці можна би багато дечого навчитися, а все таки мене не збирає охота залишатися тут надовго; хотілося би побачити лише те, що найважливіше й чимскоріше втекти, залишаючи св. Катерині це тяжке завдання, яким було би наведення москалів. Але воно прийде! Це відчувається і його можна сподіватися...

Моя подорож запланована до вівторка, або до середи. Не знаю, чи варто би поїхати ще до Петербурга, чи ні? Властиво, я міг би це зробити тому, що й там маю багато знайомих. Залишаю це поради св. Катерини. Іду спати, вже пізно, а треба вранці скоро встати, Служба Божа є завтра пів дев'ятої; хочу висповідатися, самозрозуміло, це не перший раз після мого від'їзду. Дякую Богу за цю подорож, а Вас передаю під опіку св. Катерині. До скорого побачення!»

Москва 17 листопада.

«Ви здивуєтеся, коли дістанете ще одного листа з Москви. Причина того ось яка: мені не хотіли тут змінити купонів «Заставних листів польського королівства», що спонукало мене зрезигнувати з виїзду до Петербурга. Я мав намір виїхати до Смоленська й на Литву 16 ц. м., але декілька нових, дуже цікавих знайомств задержало мене тут. Я щойно вернувся від о. Врублевського, який зрадив, що я ще затримався тут. Я говорив із ним чотири години, попиваючи чай. Це людина великого духа, яка добре знає світ.

Але хто це отой, задля якого я залишився тут? Це Соловйов, людина, про яку ще перед двома роками говорилося так багато (Володимир Соловйов нар. 1853 р., помер 1900 р., російський філософ і письменник, син Сергія, рос. історика [1820 – 1879], його мати була племінницею Григорія Сковороди. В. Соловйов дав релігійну теософічно-філософічну систему, в дусі Баадера, або пізнього Шеллінга. Він був борцем за з'єднання християнських Церков із виразним нахилом до католицизму, мав великий вплив на російську думку та на сучасну релігійну філософію, а також на поезію) в дусі католицької Росії. Нині не буду більше писати про нього, та варта було подорожувати аж до Москви, щоби бодай познайомитися з ним.

В неділю вечір покидаю Москву, в понеділок затримаюся в домі пп. Храповицьких у Витебську, там залишуся один, або два дні й звідтіля поїду через Вільно до Варшави.

Сподіюся, що у Вас усе гаразд, хоча я ще ніколи не був аж так довго без вісток від Вас; мені вже тужно за домом і ця туга навіть втомила й знесилила мене. Жалкую, що я не міг поїхати до Петербурга після того, що я довідався в Москві, про неможливість зреалізування купонів, але ця невдача все таки не пригноблює мене. Я щасливий, що покидаю цю тяжку атмосферу й що скоро повернуся в католицький світ. Ви знаєте, що там (у католицькому світі) є щось специфічного, як в атмосфері, так і у воді, не знаю в чому суть справи, – щось такого, що облегує серце. Люди, світ – це ще не все. Я хотів би перенести їм тут отсю атмосферу, в якій ми живемо. Свята Катерина мені допоможе. Завтра рано при св. Трапезі помолюся за Вас, це зближить мене до Вас.

Погода непогана – їзда саньми прекрасна. Образ, який змальовує смерть св. Йосафата в Рум'янцевському музею, а далі твори Семирадського, Верещагіна, представників модерного російського малярства – дуже цікаві. Троїцька Лавра – центр північного та східного православ'я, 60 верстов від Москви, це мішанина кольорів – червоних, зелених, синіх, срібних, золотих, рожевих – тощо. Релігія сперта в них на формах, більш холодна, ніж у Києві, співи — які радше нагадують громовицю в день бурі, ніж пташиний спів у гарний, літній день.

Свята Катерина мені допомагає, я відчуваю її близько себе, нехай вона охороняє та потішає Вас також, – Ви сумуєте? Скажіть їй від мене, що коли вона подорожує зі мною до Москви, то це ще не значить, щоби я мав забути про Прилбичі. Запросіть її, щоби вона разом із вами вислухала Службу Божу, я є певний, що вона це зробить.»

Варшава 1. XII. 1887.

...Вибачте мені, що я не пишу до Вас частіше, але зустрічаю тут так багато проявів духа й серця, що це повністю абсорбує мене, я є зайнятий від ранку до вечорах».

В декілька днів після виїзду Романа з Варшави, пан Павло Поп'ель приїхав туди й пізніше ще декілька разів розказував мені зі здивуванням, що в тій Варшаві, яка не легко переймається чимсь, куди б він не прийшов, його зустрічали словами: «Чи знаєш Романа Шептицького?» – «Очевидно, що знаю» – дорогий старушок відповідав, – «але як це сталося, що той хлопець, сам

один, вже після кількох днів перебування, звернув на себе загальну увагу». Ледве п. Поп'ель вернувся до Кракова, а вже його дочка Ядвига Ростворовська писала до мене:

«Куди тільки Твій Роман перейде, там залишає за собою ясний слід, всі подивляють його погляди, ясність думки, всі говорять про нього так, що батько застав Варшаву – цілу його». Роман відповів: «це маловажне», – а я скажу – це не є маловажне, бо як Бог допоможе, він використає свій талант Йому на славу.

Ще будучи в Москві Роман плянував: «біля суботи 26. XI. маю бути у Варшаві, а біля 1. XII. в Кракові, до десятого маю час приготувитися до іспиту». Дня 12 грудня ми дістали від нього листівку: «Іспит я здав добре, оплата за нього виносить 65 австрійських ринських (хоч я не дав би за нього стільки грошей), щиро радію, що свята зближуються, приїду у вівторок».

Це були останні свята, які ми провели разом, він ще дома, рідна дитина... А далі вже в найближчому часі наближувався вступ до монастиря, а у зв'язку з цим і розбиття домашнього вогнища.

Я не кажу, щоби моя відвага тоді захиталася, бо аж до самого кінця і по нинішній день я занадто любила Ромця в Бозі, а зокрема Бога в Ромцю, щоби думка власної жертви могла мати доступ до мого серця. Я занадто виразно бачила тут діяння Божої волі, щоби хоч тільки через хвилину я могла подумати, що все мало би бути інакше. Саме тоді Господь здіймив із мене почуття жертви, а залишив у душі певне заспокоєння, в якому – наче в імлі, – щезали всілякі хотіння, бажання, а навіть привиди прийдешніх часів.

Мабуть останньою річчю, якої я гарячо бажала, було рішення батька під час отих свят Різдва 1887 р., бо він ніколи не обмежувався в своїх зусиллях для Романа, а саме, щоби його вислати до Риму на цілу зиму враз зі мною.

Ото ж дня 2 січня 1888 р. Роман виїхав із Прилбич, виїжджаючи до Риму на 50-літній ювілей священства папи Льва XIII і канонізацію святих: Гофбавера, Родрінгеца, Петра Клявера, Бершманса Т.І. та шістьох інших (Климент Гофбавер, нар. 26. XII. 1751 р. в Ташовицях на Моравії. Зразу був пустинником, згодом поступив в р. 1794 до монастиря оо. Редemptористів, де став священником. Довший час прожив у Відні, розгорнувши там справжню апостольську діяльність. Помер у Відні 15 березня 1820 р.

Альфонс Родрігез нар. 25. VII. 1531 р. в Сеговії; в Іспанії. Після смерті дружини, дітей і матері вступив 1571 р. у Валенсії до ордену Ісусівців. В рік пізніше призначено його до колегії на Монте Сіон у Майорці, де був дверником до кінця життя, помер 31 жовтня 1617 р. Належав до великих тогочасних еспанських містиків.

Петро Клявер нар. 1581 р. у Верду в Каталонії, помер 8. IX. 1654 р., в Картагені, стейті Колумбія ЗДА: В 1602 р., поступи» до ордену Ісусівців, а в 1610 р., виїхав до півн. Америки, де прийняв сан священника в 1616 р. Був продовж 40 років апостолом муринів, від час найбільш оживленої торгівлі невольниками в Америці, він сам охрестив їх біля триста тисяч. Після його канонізації, папа Лев XIII проголосив його патроном місій.

Жан (Іван) Бершман нар. 13. III. 1599 р. в Діє у Брабанції, помер 13. VIII. 1621 р. в Римі. В 1616 р., прийнятий до ордену Ісусівців разом зі своїм братом Карлом, при чому його батько і двоє братів обрали теж священниче життя. Висланий у 1618 р., на студії до Риму, де блиснув талантом і пильністю, а перш усього скромністю. Його тлінні останки спочивають в храмі св. Ігнатія в Римі).

Вже тоді й батько й Ромцьо плянували мою подорож із Леосем та Стефанським, а його самого мій чоловік постановив вислати туди перед його вступленням до духовної семінарії в Познані, але чим гарячіше я бажала, щоби ті проекти могли здійснитися, тим менше вони видавалися мені можливими до здійснення. В половині січня ми виїхали до Кракова, та скоро потому листи від Романа ставали дуже тужливі, щораз частіше виступала в них нотка: «чим ближче мені до монастирських воріт у Добромилі, тим більше мені треба бути разом із Мамою, якомога найдовше» й нераз, коли я бачила, що не можу здійснити його бажань у тому напрямі, мені роздиалося серце після одержання кожного такого листа.

Роман писав майже щоденно, раз до Батька до Прилбич і до Лашова, то знову до мене.

16 січня 1888 р.

«Я приїхав щасливо, а зупинився в польській колегії на вія Маоніті 21, де зустрів багато давніх знайомих, а застаю чимало нових. Оглядаю пам'ятки Риму докладніше, ніж перед двома роками. Вчора відбулася тут канонізація десятих святих, а сьогодні є Академія в Пропаганді поширення Віри в 47-ох мовах, вона робить імпазантне враження. Завтра буду в кардинала

Ванутеллього; шукаю мешкання; Бог дозволить, що добре Вам буде тут, моя Мамо. Обіймаю тисячократно Тата й дякую теж тисячократно за цю подорож».

21 січня 1888 р.

«Найдорожчий Тату! Перебуваю тут уже цілий тиждень, а я ще встиг написати порядного листа до Вас, але маючи цілий день вільний для себе, все таки трудно знайти стільки часу, щоби написати порядно цього листа: так багато тут цікавих речей і стільки знайомств давніх і нових. Маю тут у польській колегії – як я писав уже про те Татові до Львова, а Мамі до Прилбич, – дуже добру кімнатку. Харчуюся у монсінйора Залеського, (Володислав Залеський нар. 1852 р. на хуторі В'єльома на Жмуді. Богословські студії почав у Варшаві в 1880 р.; після висвячення Апост. Столиця вислала його з дипломатичною місією до Іспанії. В 1886 р. виїхав з архієпископом Аліярдім до схід. Індії для організації церковної ієрархії. Автор численних статей для місійних часописів. Помер на становищі місіонера в Індії 1925 р.), де маю дуже добру кухню, а що найважливіше – устійнені години. Я здоровий як риба у воді й так проживаю в Римі. Познайомився я тут із багатьма цікавими людьми, починаючи від празького архієпископа Шенборна (Франц Шенборн нар. 1844 р., від 1882 р. ректор дух. семінарії в Празі, 1883 р. іменований єпископом у Будейовичах. Від 1885 р., став архієпископом у Празі, в 1889 р. іменований кардиналом, помер 1889 р. у Фалькпові).

...цінності Риму оглядаю найчастіше зі Шембеком і добре нам разом зі собою. Досі я не попав ще до тутешнього товариства, бо не міг застати Содерінійого, на якого розраховую, але дійду й до нього, шкода тільки, що час минає тут із неймовірною швидкістю. Погода чудова, ніодної хмаринки я не бачив досі й добре Вам Мамочко тут буде, Ви могли би приїхати вже з кінцем лютого, або з початком березня.

20 січня 1888.

«...в цю прекрасну погоду думаю лише про проходи, які будемо відбувати вже разом і вже тепер радію думкою, що я відчуватиму, коли буду показувати Вам ці прекрасні речі та побачу, як Ви будете насолоджуватися тутешнім повітрям. Ви може й не уявляєте собі, як дуже хочу мати Вас у Римі. Бо й чому Ви не мали би приїхати сюди; тих декілька тижнів, прожитих тут, вплинули би теж корисно на стан Вашого здоров'я, не згадуючи вже про Ваше душевне самопочуття, це був би той відпочинок, на який Ви повністю заслужили собі. Якщо Тато бажає того, чому Ви мали би відмовлятися? Починаю ознайомлюватися з Римом, це не є таке легке, бо тут немає центру, де можна би зустрінутися з представниками інтелектуальної еліти. Відчуваю тут недостачу вечорів у пана Павла (Поп'єля). Натомість у Римі є вечірки у різних церковних достойників, де можна зустрінути монсінйорів, але беручи до уваги характер тих сходин, там не можна би багато навчитися.

Треба відбувати візити, що не завжди вдається. Сьогодні я чекав майже дві години у кардинала Чацького й мене нагороджено зате авдієнцією, яка тривала три чверти години. На щастя – під ту пору не навідався до нього ніякий кардинал, ані єпископ, ні амбасадор (бо завжди повно тепер чужих кардиналів, архієпископів і єпископів; вони затримуються там довше й так нелегко знайти нагоду, щоби про не одну справу з ним спокійно говорити).

Кардинал завжди чарівний, милий і має в собі щось притягаючого своєю духовістю. Завтра рано, після св. Причастя на гробі св. Катерини, маю відвідати о. Деметріядеса, грека, прекрасного знавця Сходу; в другій годині підемо на беатифікацію В. Гофбавера до Ватикану, папа буде там також. Монсінйор Залеський дуже добрий для мене, я люблю його чимраз більше, цілими годинами обговорюємо питання, які нас обох цікавлять. Здається, що Церква буде мусіла пережити важкі удари й як це важко подумати, що попри ювілейні святкування і відпусту, маліє відвага й боєвий дух.

Що торкається римських старовинностей, я бачу й розумію їх тепер куди краще, почувуюся вже всюди, як у себе дома й тішуся щиро приїздом Мами. Маю теж трохи надії, що й Тато приїде з нагоди прощі до Риму, а навіть пригадую Татові, що так було заплановане, що після мого докторату маю бути з Татом у Римі, а Тато навіть не в силі уявити собі, як мені було би приємно мати Його тут.»

24. I. 1888 р.

«Все складається мені прекрасно. Сьогодні я був у царгородського патріярха-вірменина Азаріяна, дуже визначної і впливової людини. Перебування в Римі являється для мене чимраз

цікавішим, я поробив тут безліч знайомств, а й настрої у мене прямо чудовий. Обіймаю Тата тисячекратно».

Батько пропонував йому щораз нові й нові мандрівки й запитував його, чи має доволі грошей, а далі дораджував виїзд до Парижа тощо. На це Роман відповів: «...щодо дальших прогулок, думаю дещо про Грецію, така виправа тривала би 2 - 3-ох тижнів, а виплатилася би повністю огляненням тієї цікавої країни, я знайшов би легко співподорожника поміж римлянами, які часто відбувають такі прогулянки. Сподіюся, що пізнання тих проблем на Сході може мені не раз пригодитися в житті, а виїзд туди є легший і коротший, ніж до Парижа, якого я не міг би оглянути як слід продовж тижня, або двох, бо в такому велетні важко орієнтуватися. Слухаю викладів канонічного права й вчуся грецької мови з греком, це дуже миле й корисне завдання для мене».

3. II. 1888 р.

«Моя Дорога Мамо!

Якраз вертаюся зі залізничного двірця, де я відпровожував Юрія Шембека; його виїзд був дуже болючий для мене й щоби бодай трохи розважитися, беруся писати цього листа до Вас, щоби поготорити дещо з Вами. Юрій розкаже Вам уже особисто, як ми жили й що робили тут; прикро нам розлучатися зі собою, коли нема надії на нову, близьку зустріч і коли ми об'єднані в нашому Спасителєві... Запросіть до себе Юрія, о. Маріяна Моравського й абата Скроховського (Евстахій Скроховський нар. 1843 р. в Жотовій Волі окр. Тарнів, студіював у Львові, Відні й в Парижі на політехніці. Від 1867 р. працював як інженер при красвому уряді у Львові для будови доріг, врешті покинув ту працю і записався до Духов. Семінарії, а після висвячення 1878 р. душластирював до 1891 р. коли став професором історії Церкви у Львові. Помер у Чернівцях 1895 р.) на чай, вони творять разом дібраний гурт.

Я уважаю Юрія своїм братом у Христі; багато спільних справ єднає нас, він сам розкаже Вам обширніше про все. Він є одним із наших однодумців, маю надію, що він зацікавить Вас і не буде Вам чужий.

Дякую Вам за Вашу обітницю скорого побачення, ця вістка дуже втішила мене, більше, ніж якась інша новина й то від довшого часу. Хочу бути разом із Вами на гробах святих апостолів Петра й Павла, св. Катерини зі Сієни, св. Ігнатія Льойоли, Людовика Гонзаги, апостолів і мучеників, а відтак спільно проводити вечорі при домашньому вогнищі, будемо об'єднані в Ісусі Христі й вітати Його завжди між нами, невже ж це не найкращий відпочинок для Вас? Для Левчика залишиться цей приїзд тривалим спогадом про Бога, а для Стефанського й для мене це буде остання година перед нашим причаленням до пристані...

А якщо Казьо міг би теж приїхати – це було би для нього як сяйво, спрямування, шлях і уділ у майбутньому житті...»

6. II. 1888 р.

«Ви навіть не уявляєте собі, як Ваше рішення, що Ви не приїдете тепер до Риму – заболіло мене. Думка, що мій атенський проект був одною з причин Вашої постанови, зовсім знеохотила мене до нього. Ви добре знаєте, що мені було би тисяча разів краще не покидати Риму, а навіть взагалі не бачити його, ніж не бачити Вас тут.

Знаючи, що Ви сумні й втомлені, я – якщо це було би можливе, – негайно покинув би Рим, щоби чимскоріше приїхати до Вас, до Кракова. Бачу з Вашого листа, що краще буде, коли я не буду переконувати Вас щодо зміни Вашої постанови.

Якщо Бог схоче, Він допоможе розв'язати й справу цієї подорожі, бо Він єдиний є в силі допомагати нам у найскрутніших наших труднощах; тим більше в тих, про які Ви згадали, а я їх добре знаю і розумію. Але якщо Ви не приїхали би сюди, тоді я приїду до Вас ще перед великодніми святами, щоби ми могли провести їх разом так, як годиться.

Це залежатиме від дальших вісток, яких очікую від Вас, а я сам рішений вернутися до Вас. Чим ближче до дня мого виїзду до Добромиля, тим болючішою стає мені думка про розлуку з Вами...

Але я не можу зрезигнувати з мого тутешнього перебування, нагода бути тут, бачити те все, навчитися так багато, дана мені від Бога (я відчуваю це) і не можу її відкинути. Либонь Ви теж це відчуваєте й на цей виїзд саме Ви дали свою згоду, правда? Ото ж мушу лишитися в Римі й втішатися ним, почуватися щасливим і це дає їй Вам деяку приємність, єдину... яку можу Вам дати. Будьте веселі, моя Дорога Мамо, з якою непереможною силою ми бачимо, що Бог аж такий

добрий. Щоправда, Він посилає нам іноді страждання, але дає нам теж радості. Ах! Коли б я міг бути з Вами...

Післязавтра всі поляки, що приїхали тут, на ювілейні святкування, будуть на авдієнції у папи, їх мало й я прилучуся до них, можна сподіватися, що це буде добра авдієнція.

Я склав тут декілька візит: у монсінйора Сембратовича (Мабуть у митрополита Сильвестра (1836 – 1898), бо Йосип (1821 – 1900) уступив ще в 1882 р. з митрополичого престолу), Сеп'яччі, в кард. Ціліяра; був я теж на чаю у Мек Пета, наверненого американця, він має 23 роки, а спів об'їхати вже цілу північну й південну та цілу Європу, він є тепер у Духовній Академії. Це дуже милий юнак і ми оба якнайкраще розуміємося.

Чому не надіятися на Господа Бога, що допоможе нам зустрінутися на декілька тижнів у Римі, чому ми мали би своїм передчасним рішенням ставити перешкоди Його ласці?.. Оце Ви могли би провести цілий місяць у Римі, що ж до мого атенського проекту, щодо нещасної думки, яка Вас здержує від виїзду, це не був навіть справжній проект, це була от собі така звичайна думка, яких у мене так багато, думка нескристалізована й я ніколи не сподівався, що вона може стати Вам на перешкоді...

Ні, я категорично відмовляюся від виїзду до Греції, тисячу разів більше волю бачити Вас тут, хоч би тільки один раз, аніж провести тиждень в Атенах...

Один тиждень пережитий разом із Вами в Римі, це вже багато... і це добре... приїдьте, моя Дорога Мамо; зробіть це ради мене... це Ваша остання нагода, щоби вчинити щось такого для мене... Щодо коштів, це теж останній раз, що Ви присвятите їх мені. Вибачте, що я так пишу, але я вчинив би все можливе, щоби тут побачитися з Вами.»

8. II. середа.

«Я щойно вернувся з авдієнції у папи, вона була прекрасна. Папа був добре диспонуваній, а навіть веселий. Настоятель Чину Воскресінців представляв перед усіми паломниками своїх монахів. Папа сказав кожному з них декілька присмних слів. Відтак представлено йому князів: Маркелина Чорторійського й Карла Лянцкоронського та Клячка, а з черги мене. Папі сказано, що я хочу бути священиком, він стиснув мою руку й сказав: «Ідіть за Божим голосом, який Вас кличе, благословлю Вас!»

Відтак я передав йому 400 рублів у малому мішечку з білого шовку від одного священика з Королівства. «Напишіть йому» – папа сказав, – «що даю йому окреме благословення» (Жертводавцем цієї суми був о. Михайло Мицельський Т. І. нар. 14 грудня 1826 р. в Горлчках, помер у Хирові 21. XI. 1906. Студії з докторатом прав покінчив у Берліні. Був одружений і мав одного сина. Коли ж повдовів, свій маєток записав синові, а сам вступив до ордену Ісусівців, де розгорнув широку й зразкову діяльність, за що обрано його протоархимандритом, був теж протоігуменом оо. Василян під час реформи цього Чину).

Опісля представлено папі англійського священика, а вкінці святіший Отець промовив декілька сердечних слів до всіх приявних. Він згадав про сумний стан справ у Польщі й заохочував нас до терпеливості, молитви й надії на Боже милосердя та додав: «Треба дати Вам моє благословення для Польщі» й виходячи, він подав нам іще раз свою руку для поцілування. Ми всі були одушевлені; та я не маю часу писати обширніше на цю тему. Нехай Бог і св. Катерина хоронять Вас!»

Не можна в тих останніх листах Романа не відчувати горя туги до мене, а в словах, в яких ця туга проявлялася, жеврів якийсь смуток. Декілька разів пізніше він говорив мені, що справді останні тижні, які він прожив у Римі, були одні з найтяжчих для його душі. Роман не з'ясовував цього докладніше, а я – відчуваючи, що він уникає тієї теми, вмисне не випитувалася його, але розуміла його якнайглибше й не можу цієї справи збути мовчанкою.

Наближаючися до своєї мети, його серце – вже неначе на останньому закруті дороги – зверталося до всього, що він мав покинути, та ще з дитячим, а водночас гарячим жалем, – то серце тужило якнайсильніше до любови, до цієї довголітньої материнської приязні в якнайзворушливіших виявах і така хвиля мусіла прийти, бо в ній була сама суть жертви, без неї не було би й самої жертви. Конання розлуки мусіло пройти крізь душу. Чим менше Роман здавав собі справу з труднощів, з якими боровся продовж останніх п'ятьох років, тим більше тепер – коли тамта боротьба вже притихала, – він огортав думкою все, що мало прийти тепер, – це мало бути теж боротьбою і може навіть важчою від попередньої, бо закони людського серця мусіли відзиватися в ньому.

Але може бути також, що з тому великому вогнищі католицизму, яке він чимраз глибше досліджував, йому бракувало дещо розуміння й любови для справи, задля якої він готов був і свою кров пролити, може тому його не вдовольняли й не заспокоювали прояви зацікавлення й симпатії до його особи з боку людей, з якими він часто зустрічався і які оточували його. Це все лише мої здогади, може навіть хибні, бо сперті тільки на пізнання його душі й шляхів, якими Бог провадив його. Все таки не підлягає ніякому сумнівові, що Роман – допливаючи до берега, проходив ще одну пробу, може навіть тяжчу ніж попередні.

Чи її суть лежала в драмі прощання й розлуки, чи у відокремленні його душі в її поривах і сподіваннях, чи була внутрішньою депресією, цього ніхто не з'ясує, ні не зуміє сказати, чи коротка хвиля найгострішої боротьби, що саме кінчилася, була одною з численних, уже прожитих, чи може відкривала зовсім нову фазу.

З монсіньйором Залеським, що виїздив до св. Землі, виїхав також Роман із Риму, а далі поїхав із ним до Неаполю, Помпеїв та до славного абатства Бенедиктинів до Монте Кассіно, яке він хотів уже давно оглянути й де прийшлося йому пережити останню, найгострішу боротьбу, про яку я щойно згадала.

25. II. 1888 р. Монте Кассіно.

«Оце я на Монте Кассіно, в моїй келії – крізь вікно бачу щонайменше чотири кілометри, освічені місячним сяйвом. Здається мені, що цілий світ стелиться перед моїми ногами й що на цій високій горі я знаходжуся ближче Бога. Я залишуся тут приблизно три дні, мені тут справді добре. Отець Воген, брат цього, про якого я вже згадував Вам, а який зробив мені вже стільки добра, декілька днів чекав тут на мене й привітав мене з відкритими раменами (В тексті цього листа, який був написаний по-французьки, авторка вставила в цьому місці одне поясняльне речення по-польськи: "(Воген) основник на терені Англії Благочинної Адорації, сам розказував мені в Римі, що з 12-ти членів його найближчої родини лише двох присвятилося родинному життю й вони залишилися мирянами, а десятеро доньок і синів перейшли на службу Богові, а мій розмовник додав: "Ах, це моя мати, яка вимолила нам ці ласки". Герберт Воген (Вауггам) нар. 15. IV. 1832 р. в Глюсестер, помер 19. VI. 1903 р. в Міл Гіл б. Лондону. Студіював у колегії оо. Ісусівців у Сторнігорст (в Англії) й в Римі. Став священником 1854 р., в 1892 р. іменований Вестмінстерським архієпископом, 1893 р. кардиналом. В 1895 р. поклав угольний камінь під будову вестмінстерської катедри. Видав у 1901 р. славний пастирський лист, протестуючи в ньому проти тексту присяги англійського короля під час коронації – присяги, – яка принижувала католицьку віру. Вислідом цього був розпорядок короля Едварда VII., який модифікував критичний текст. Воген причинився дуже до зросту й відродження католицизму в Англії. Він брав участь в державній політиці й визначався великими ділами милосердя). Я такий щасливий, що перебуваю в монастирі після світського життя, серед якого я знайшовся в Римі й Неаполі, це навіть тяжко переповісти Вам... Мрію про цей день, коли опинюся вже в Добромилі, далекий від житейського шуму, щоби бути лише ближче до Бога й до Божих людей.

Тут відчуваю краще, ніж колинебудь інде, що вузли, освячені Богом, затісняються через розлуку зі світом. Моя Дорога Мамо: коли я стою перед Богом, Він є зі мною й в цілому світі існує для мене тільки Бог і Бог є в з'єднанні з Вами й Бог усюди й завжди. Бог нас єднає і єднає нас назавжди. До побачення в Римі!»

26. II. 1888 р.

«Я щойно вернувся з церкви, де вислухав Службу Божу, яку правив американський єпископ, здається – він Венедиктин. Я помолився на гробі св. Венедикта й його сестри Схолястики (Хоч перекладач може не повинен додавати до тексту авторки свої власні коментарі, залишаючи це вдячне завдання біографам Кир Андрея, то все таки годі не звернути уваги на виразні три об'явлення, які він пережив: 1) перший раз на духовних вправах у Старому Селі, 2) на душевному пізнанні й опіці св. Катерини зі Сієни й 3) в останній візії на Монте Кассіно).

Погода прекрасна; із мого вікна бачу, як на географічній карті – простору рівнину, що розпливається в далині, по ній пливе ріка, її перетинають доріжки й дороги, а на її берегах розсіпані села й містечка. Хоч повітря таке прозоре, треба напружувати зір, щоби доглянути людей, що поспішають до церков, навіть під нашою горою вони виглядають, як маленькі, чорні точки... а все це освітлене розкішним сонцем. Тільки голос дзвонів нашої церкви та інших церков переносить нас крізь чисте повітря і перебиває тишину, яка царить у монастирі.

Ото ж із цього монастиря, відокремленого й віддаленого від широкого світа (хоча він побудований в одній з найгустіше поселених країн), посилаю Вам отсей лист.»

28.II. 1888 р.

«І знову пишу до Вас із Монте Кассіно. Почуваюся тут так добре, краще як у Римі, чи в Неаполі тому, що жию тут життям монаха, цей відпочинок допомагає мені в молитві й в контемплативних розважуваннях. Студіюю устав Чина св. Венедикта, читаю його життєпис і історію його Чина. Ця історія повна слави, а сам Чин може імпонувати хоч би кількістю святих, папів, і кардиналів, що до нього належали. По традиції нараховують 5.000 святих, які вийшли з того Чина, а який дав св. Церкві 24 папів, із яких 20 є вже проголошених святими, 200 кардиналів, 1.600 архієпископів і т. д. і т. д.

Але це минуле, що може дивувати й імпонувати історикам; мене особисто воно не захоплює настільки, щоби я мав охоту вступити до того Чина; не тому, щоб я не подивляв його, або не любив, а тому, що сам Чин належить так, як і кожна нація, чи родина – до Бога й не може відіграти якоїсь окремої ролі й не матиме спеціального значення в день Страшного Суду. На Страшному Суді прийдеться відповідати тільки за себе особисто, хто був у самому собі. З усіх цих думок, з якими ділюся з Вами бачите, що я – далеко від світського шуму й не витрачую часу, а це допомагає мені зосереджуватися в собі, щоби краще пізнати Божий шлях та щоби краще зрозуміти Божу волю».

Імовірно Роман написав цього листа на передодні важливої проби, про яку я вже декілька разів згадувала. Тут розкажу це, що сам Роман розказував мені особисто вже в Римі.

«Це була страшна хвилина, хоч вона тривала ледве декілька хвилин. Під час молитви заволоділо мною нараз таке глибоке пізнання-візія, такої могутності й величавості латинської Церкви, її краси й духовних скарбів, що мені здавалося, що я не можу від неї відірватися і поза нею не зможу служити Богові. І все зачало хитатися й валитися в мені. Тоді я вчинив совершенну постанову повної присвяти Господеві, цілковитого прийняття Його пресвятої волі й знова – все пішло – як блискавка, після блискавиці наступили по собі неначе три удари грому, а тоді я відзискав повну свідомість і розуміння, що Бог хоче мати мене серед Василіян, а після тієї свідомості вернувся повний, досконалий спокій...»

Це потрясення мусіло бути винятково сильне, бо коли Роман вернувся до Риму, пішов негайно до кардинала Ледоховського розказати йому про все, на що він без вагання відповів, що в тій події він бачить виразно потвердження правильності його покликання. Коли ж згодом Роман переповідав мені це видіння, він додав: «Але якщо це було би сталося перед чотирма роками, тоді хто знає, чи я витримав би отсю пробу й не став би Венедиктином...»

III.

Дня 4 березня в шостій годині ранку наш поїзд заїздив на римський двірець і Стефанський (часто згадуваний у цих спогадах, а один із найкращих друзів Романа – Казимир Стефанський нар. 12 січня 1860 р. в Шамосині на Познанщині, студіював зразу в Бреславі, а відтак у Кракові, висвячений 1895 р. В гімназії оо. Ієусівців у Хирові був професором грецької і німецької мови, а відтак став ректором колегії. Помер 11 листопада 1904 р. в Хирові), виглядаючи з вікна вагону – не зважаючи на дощ, вже від чверти години викликував: «Ромтух, Ромтух чекає!»

Не знаю, чи не тяжче від сумних хвилин розказувати про веселі, дуже щасливі хвили, може тому, що деякою мірою їх менше розуміють ті, що їх слухають. Коли говоримо про страждання, ми є певні, що в житті кожної людини відізнеться його відгомін, та коли Господь дозволить комусь пережити хвилини справжнього щастя в Бозі, проведені в колі найдорожчих осіб, без хмаринки на небі й без турбот у серці – тоді маємо охоту подумати й сказати, що про такі переживання – ще досі «ніяке вухо не чуло...»

Здається мені ще й тепер, що від радісного того виклику «Ромтух» і від побачення тої дорогої, високої постаті в дверях вагону – зачався для мене якийсь чарівний сон...

Отеє блакитне небо й скрізь оці коші з цвітами й ті святині, просякнені запахом кадил, як і молитвами вірних, які приходили тут уже від віків і складали перед престоломи свої радощі й болі. Ті святі могили – повні життя і ті мученики, що сплять у них, про яких говориться, неначе б то вони ще вчора тут жили й проливали свою кров ради Христа... Той цілий старовинний світ, який

Спаситель розвалив під Своїми стопами й ці чуда мистецтва, просякнеш неугасимою весною.. А після вражень і кожноточасних зворушень – оце імпрровізоване домашнє вогнище, веселість і сміх, якими виявляється щастя, усе це ще й досі має для мене чар одного з найкращих моїх спогадів, якогось гарного сну. Були це хвилини щастя, за яке прийшлося заплатити ціною великих і важких страждань, а які лише раз у житті зацвітають.

Роман завіз нас із двірця до мешкання, яке винаймив для нас і сам спровадився туди на вул. Чотирьох фонтан ч. 10. Їдучи туди, я дивилася по всіх усядах, але найбільше на те дороге, осяяне щастям лице й бачила в ньому усмішку, вираз, з яким колись, перед роками він приносив мені письмові побажання на ім'янини і як колись – батько піддавав ідею. Проте сама праця, любов до тієї праці й радість виконання – були його.

«Єдиний це раз маю щастя приймати в себе Маму» – говорив і приймав, як суджений приймає свою вибранку, а може ще й краще!..

Важко описати, з якою любов'ю він прибрав дім і влаштував, прикрасив ціле довкілля, не було там зайвої пишноти, для якої ні він, ані я ніколи ми не мали зрозуміння; якщо я хотіла би описати тут подробиці, хто зрозумів би їх як слід, крім мене? Хто розумів би сльози, які щораз напливали до моїх очей, у виявленні вдячності, за моє та за його власне щастя в цьому привітанні? Описуючи словами все пережите в тих радісних хвилинах, можна би навіть спровокувати власні почуття після того, що моє хлоп'я вчинило для мене й що могло вчинити з ласки батька. «Я щасливий понад усяку міру з приводу приїзду Мами! Вже третій день Ви тут, а я аж досі не встиг подякувати Татові за оте щастя, що його маю від нього!»

Надійшов день св. Казимира, ім'янини Казя і Стефанського, ото ж ми ледве отріпалися з куряви й вже вибралися в чвірку до церкви св. Андрія дель Квірінале, де в келійці св. Станислава Костки (Св. Станислав Костка нар. 8. X. 1550 р. в Росткові, син польських шляхтичів. В 14-ому році життя батько вислав його разом зі старшим сином до Відня на студії до колеції Ісусівців, але вже в слідуючому році помер, його тіло спочивало в церкві св. Андрія в Римі) чекав на нас зі Службою Божою отець Воген, приятель Ромця.

Роман служив до Служби Божої й від цієї Богослужби та спільного св. Причастя зачалася наша мандрівка по Римі.

До обіду було вино «Лякріма Хрісті», щоби випити за здоров'я соленизантив, але ще більше відсвяткувати приїзд Мами, були побажання і дарунки для Казимирів, для мене мощехранильниця, про яку пізніше розкажу. А після обіду чекала перед дверима повозка, щоби «показати Мамі назовні Рим із Монте Пінчо й Рим у самому серці, від святого Петра».

Довго й у почутті великої любови затримуюся над тим днем нашого приїзду й над описом привітання мене в Римі зі сторони Ромця. Я знаю добре, що коли донебудь і котрийнебудь із моїх синів приймав би мене, чи буде мене приймати, я зустрінуся завжди з їх боку з такими самими чарівними виявами любови, але цей Рим – це було єдине прийняття Романа, єдиний раз, що я була в нього в гостях, під його опікою, а одне й друге було для мене королівським даром й як королівський дарунок – він залишився в скарбниці минулого...

Прекрасне й чарівне було це наше римське життя – ми почувалися там наче паломники, або артисти, а все таки засідали при власному, домашньому вогнищі. В годині пів до сьомої рано ми були на Службі Божій і ніколи не занедбали тих Господніх посіщень. Іноді їхали ми до базилики св. Петра й тоді вступали на вія Бурго Нуово на снідання до о. Франціска Старов'ейського (Франціск Старов'ейський нар. 1850 р. Зразу студіював право, опісля Богослов'ю в Інсбруці й Римі з докторатом теології. За намовою кард. В. Чацького він поступив до папської дипломатичної служби, був на експонованих становищах у Швейцарії, Дрездені й Мюнхені, через деякий час у Римі. В 1890 р. переїхав до Кракова, де перебував аж до смерті), але частіше ми йшли до храму Марія супра Мінерва до гробу св. Катерини зі Сієни, або до церкви Спасителя, чи св. Андрія, а також до чудотворної Мадонни ді Грація до отця Ратісбоне, чи до келії св. Станислава, а коли падав дощ, тоді до церковці шкоти́в, що була напроти наших дверей.

Ми верталися до чисто випряганих кімнат, насичених запахом квітів і весни, до снідання – поданого на домашній лад, відтак приходила черга на писання листів. В міжчасі Стефанський пробував вести навчання з Левчиком, що найчастіше не вдавалося. В 12-ій годині був уже обід на столі, а після обіду слідувала дальша мандрівка по місті.

Не можна уявити собі кращого провідника по Римі від Романа, він знав музеї, знав церкви, знав палати, їхніх мешканців та їх історію; його ентузіазм для архитворів мистецтва переходив і на

нас, повчаючи нас; він сам часто говорив, що «щойно тепер, разом із Мамою» оглядаю пам'ятки зі справжньою насолодою. Він знав мене так знаменито, що неначе добирав кольорів до моїх вражень, щоби кожний день творив якусь гармонійну цілість у моїй пам'яті. В галеріях він не дозволяв марнувати часу й сил на оглядання речей меншої вартости, зате перед Станціями Рафаеля, його Преображенням і Мадоннами, ми зупинялися на зразок розбивання табору. Коли ж ішлося про святі пам'ятки, яких у Римі так багато, то до них ми ніколи не підходили інакше, як до місця прощі й завжди в молитовному настрою. Роман висловлював зовсім слушний погляд, що тільки в Римі можна навчитися почитання й молитов до святих; він знав докладно кожну традицію, розказував так живо, барвисто, а з такою любов'ю, неначе жив би разом із тими, що тут молилися, терпіли, визнавали Господа й за Нього вмирили. Бувало нераз – пам'ятаю, – що під час відвідування храмів, плила така сердечна молитва, якої я не могла перервати, а серед неї котилися з очей рясні сльози й зрошували кам'яну долівку.

Ми верталися – як усі в Римі, – на Ангел Господень вечером до дому, а тоді кожний із нас записував собі в своєму щоденнику все, що пережив за цілий день, а врешті – як Роман мріяв і згадував у своїх листах, – ми проводили «вечірні години разом, при ватрані, з'єднані з Богом і відчуваючи живо, що Він є між нами».

Але зі самого початку нашого перебування в Римі Господь зіслав на Ромця важкий і болючий удар, що гомоном покотився і по цілій Польщі – 8 березня нагло помер кардинал Чацький.

Продовж двох останніх місяців взаємини Ромця з ним стали ще ближчі, сердечніші ніж за першим перебуванням у Римі, сердечніші й майже дружні. Що кілька днів, а іноді й кожного дня він був гостем у палаті Балестра, тому одним із перших питань, які Роман поставив мені після мого приїзду було: «а коли підемо до кардинала Чацького, бо він уже знає, що сьогодні Мама приїхала й чекає на нас».

А між тим минали дні так неймовірно швидко, що вже чотири проминули від мого приїзду, а ми все ще не встигли відвідати кардинала. І власне 8 березня, після цілоденних оглядин, ми мали бути в нього в год. 5:30 вечером, коли зачиналися в нього авдієнції й саме того дня ми спізналися, а я була така втомлена, що ми рішили відкласти відвідини на слідуючу днину. Ось що я записала в своєму щоденнику:

10 березня. Вчора я не писала нічого, бо цілий день був затьмарений: ранком ми поїхали на Службу Божу, яку ми замовили при гробі св. Катерини в наміренні Казимира Орпішевського, це був день у пам'ятку ран Ісуса Христа, при чому Ромцьо, я і Стефанський приступили до св. Причастя. При виході з церкви Роман сказав мені, що щойно почув у захристії, а саме, що кардинал Чацький помер нагло передучора, себто 8 березня вечером. Ця вістка була для нас така страшна, що ми не отіли вірити в неї. Роман відвіз мене додому і пішов сам до палати Балестра довідатися правди, та так воно й сталося, що він помер 8 березня. Хоч він почувався того дня доволі погано, він проте встав, працював як звичайно до другої години, відтак поклався на софі й відчуваючи сильніші невральгійні болі в грудях і раменах, прикладав за вказівками лікаря хлороформ, аплікуючи його з допомогою хустини. Здається, що коли заснув і голова склонилася на груди, він віддихав далі крізь розіп'ятий каптан, користуючися далі хлороформом і – здається, – біля третьої години закінчив життя. Згодом довелося силоміць відчиняти двері, бо коли біля пів шостої години його секретар стурбований, чи кардинал прийняв своєчасно приписаний йому лік, безуспішно добивався до його кімнати, застав його вже неживим. Під враженням того нещастя для польського Костела й втрати для Романа, проминув цілий день. Після полудня ми поїхали до палати Балестра; кардинал лежав на ліжку, рясу й колпак мав фіолетний, не червоний, лице гарне з видатними рисами; краще й більш живе – як казав Роман, – аніж нераз за життя, коли вже хворів; із виразом дивно солодким і погідним, здавалося – що це не смерть застигла на його обличчі й що він лише спить. Ото ж коли ми вийшли з його кімнати й говорили з його племінником, Чорбою, Воскресінцем, ми були під враженням, що це летарг: уста були рожеві, зіниці зпід примкнутих повік ще ясно світили.

Сьогодні 10 березня Служба Божа в храмі Мадре ді Грація (Андрея ді Фраті). В навечер'я своєї смерті кардинал Чацький просив тут відправити три Служби Божі перед чудотворною іконою Матері Божої. Саме сьогодні, в день похоронів закінчилася ця триденна чергова Богослужба, що

він замовив її, а яка почалася в день його смерті... Христос у деяких випадках пише Своїм пальцем на піску.

Сьогодні 10 березня похорон в 4-ій годині пополудні зробив на мене гнітуче враження. Тут більш, ніж деінде відчувалося розвіяння могутньої сили, якою може бути людина, а якою то силою він насправді був. Ми чекали в прийомній залі, меблі закриті покривалами пересунуено до кутів, свічки – що до половини вигоріли, світилися в лямпаді, вони були свідками тих зібрань, які тут відбувалися і в яких він проводив, при його досконалій орієнтації, знанні світу й людей. Служба вешталася без проводу, все із ним завмерло. Ціла італійська аристократія зійшлася (мене дивувало, що Роман знав із її кругів аж так багато осіб, з якими вітався); всі були стурбовані, всі говорили про ту велику втрату, про трагічний випадок, але все було таке чуже (в рукописі є поданий при тому слові знак запиту, який поставив мабуть син авторки Лев, як не зовсім зрозумілий і ймовірно неправильно вжитий в цьому випадку прикметник). Врешті відчинилися невеличкі двері з його кімнати й увійшла служба з похоронного заведення зі смолоскипами та винесла домовину на раменах. Мовчки, але швидко по-італійськи, вийшли за нею всі приявні, спершу духовенство, при чому тільки один священник був у стихарі. За тутешнім звичаєм винесено домовину до храму дванадцяти апостолів і після короткої відправи й поблагословення тлінних останків, усі розійшлися до своїх домів, а тіло відвіз лише один священник на кладовище св. Лаврентія.

Ромцьо боляче пережив оту смерть, на свій йому питомий лад. бо мовляв – коли покійник був би тільки наскрізь відданий Богу, він був би радий, що йому там краще в небі, ніж на землі, але крім втрати людини, Роман болів над розбиттям того архитвору, над незвичайним використанням тих природних скарбів, цих дарувань, бо мовляв: «це вже не віджиє»! І він страждав над кожним талантом покійника, як над знищеним твором мистецтва.

Минали дні – як сон і хоч намовляли мене кардинал Ледоховський і Ватунеллі й Мацелля, які відносилися до мене з виявами справжньої приязні, завдяки зв'язкам Романа з ними, щоб я старалася про авдієнцію у папи, то все таки я здержувалася з цим рішенням, здогадуючися, що при кінці великого посту, а перед масовими прощаннями, я не дістану її навіть за посередництва Ромця й о. Старов'єйського. Аж врешті ректор Воскресінців зголосив мене й моє прохання про авдієнцію у монсінйора Делля Вольпе, від якого залежав дозвіл, а до такого рішення прямо примушено мене.

Монсінйор прийняв мене доволі холодно, а на моє прохання відповів банальною фразою: «ми не визначаємо тепер авдієнцій, а після Великодня буде ще тяжче дістати їх». Його солодко-квасний спосіб, з яким, говорив, схвилював мене й тому я відповіла йому ні солодко, ні кисло, але дуже зимно й згори: «Оце я просила про авдієнцію не зі звичайної цікавості, чи своєрідної побожності, яка є притаманна старій жінці. Я маю тут сина, що задумує вступити до Василіян і ще одного юнака, який буде священником у Позені, що знаходиться під пруською займанщиною. Ви знаєте самі добре, що я думаю про їхню майбутність; оце саме для них я хотіла дістати папське благословення, але якщо це неможливе – ну що ж! Хай буде так, як Ви скажете!» – й я холодним поклоном закінчила розмову з ним та вже хотіла відходити, але ж монсінйор – неначе нагло перемінився в іншу людину, почав збентежено виправдуватися: «Але ж перепрошую мадам, вибачте мені – мадам, вибачте, я не знав, дозвольте, я це скажу Його Святості... та скільки осіб було би? » – «Чотири». А Ромцьо довго сміявся зі здивування та виразу лиця монсінйора, коли чекаючи на мене в першій кімнаті побачив, як двері відчинилися і «маму, яка виходила наче цариця, що йде на відкриття державної ради, а за нею монсінйора в поклонах і з приниженими жестами».

Ще того самого дня в 9-ій год. вечером наспіло з Ватикану запрошення для мене на авдієнцію до святішого Отця на завтрішній день, на 11-у год. рано.

Дня 24-го березня, саме в п'ятницю, напередодні страстного тижня ми мали бути у святішого Отця. Ми сподівалися, що будемо в товаристві щонайменше тридцяти осіб і навіть не порозумівалися зі собою, що будемо говорити, а тільки з невимовною радістю їхали: Ромцьо, Стефанський, Левчик – такий гарний в новому одязі з білою краваткою, в шовкових панчохах і лякерових черевиках і – я. При вході до першої вітальні прийняв нас із перебільшеною чемністю монсінйор Делля Вольпе і маленький монсінйор Біслетті, знайомий Романа, який стаючи навшпиньках, щоби досягнути до його вуха, шепнув: «але Ви знаєте? Оце є цілком спеціальна авдієнція, яку будете мати, це щось незвичайне!», а Ромцьо переповідаючи мені це, додав: «Мама досягла чуда».

Перед нами були ще в святішого Отця його два приятелі з Перуджії й амбасадор із Чіле зі своєю дружиною.

Врешті сказали нам, що прийшла черга на нас. Монсіньйор Делля Вольпе відчинив низькі двері, увійшов перший і голосно подав наші прізвища та вийшов, залишаючи нас самих зі святішим Отцем. Кімната була вузька й глибока, по нашій лівій стороні, коли ми увійшли, було прислонене одно вікно, а напроти – в самій глибині кімнати, на низькому відвищенні сидів святіший Отець (Граф Йоахим Печчі, народжений 1810 р. Вже 1837 р. став іменований домашнім пралатом пали, 1843 р. був папським нунцієм у Брюсселі, 1853 р. назначений кардиналом, а дня 20 лютого 1878 р., після півтораденного конкляве обрано його папою Левом XIII. Він був автором численних енциклік, відкрив ватиканський архів для вжитку вчених, установив біблійну комісію. Був одною з найвизначніших індивідуальностей на папському престолі. Помер 1903 р. Плянунгав створення патріархату для українців католиків з осідком у Львові, проти чого виступив із рішучим протестом тогочасний мадярський кардинал Шімор), що подобав на алябастрову різьбу.

Побачивши нас, простягнув до нас руки й сказав весело: «А, оце добра польська родина».

Мені здавалося, що йду до самого Ісуса Христа в особі Його заступника, тому то приклонивши перед ним наші коліна, я так задивилася в його лице, що забула поцілувати його ногу й лише притулившись до його колін, цілувала руки в почуванні, якого я не переживала ніколи більше від хвили, коли померли мої родичі, коли вже не було кому кинутися в обійми в батьківській хаті. Перші слова святішого Отця були звернені до мене, коли то показуючи на Ромця, Стефанського й Леося спитав:

«Оце всі Ваші сини?»

«Так, Ваша Святосте» я відповіла, «це мої сини, а цей (показуючи на Стефанського) неначе адоптований».

Ми клякнули в такому порядку: по лівому боці престола, на бічному ступені, отже найближче до святішого Отця був Роман, перед папою – я, – мавши по правій стороні Леося, а по лівій Стефанського. Лице святішого Отця – з початку оживлене лише незвичайним блеском очей, вневдовзі прибрало веселий вираз, повноти життя й експресії, а коли він говорив про значення Василян у майбутньому, його лице сяяло блеском надхнення.

В цій притемненій кімнаті, на фоні багряної адамасценської драперії, при білій рясі – оте лице видавалося мені гейби прозоре, осяяне неначе внутрішнім світлом.

Коли ж я представила папі нашу громадку, святіший Отець звернувся до Ромця: «Ото ж Ви хочете стати монахом? »

«Так, Ваша Святосте» – відповів, цілий опромінений душевними почуваннями, – «Василіянином».

«Як це так, що Василянином?» і папа звернувся цілком на престолі в бік до Романа, щоби дивитися йому в очі й поклавши руку на рамені, а пізніше обнімаючи рукою шию Ромця сказав: «Як Василянином, мене повідомили, що Бенедиктином... але Василянин! О, це гарно! Це тішить мене! Чи давно вже відчуваєте оце покликання?»

«Майже від дитинства».

«Від дитинства? А скільки Вам років?»

«Ще нема двадцять три». «А що Ви студіювали, де?»

Роман відповів. Тоді папа говорив з чимраз більшим оживленням, звертаючися раз до нього, то знову до мене.

«Оце бачите, Василяни мають перед собою велике майбутнє в Церкві! А їх місія велика й гарна! Ми не здаємо собі ще тепер справи, яка буде їхня місія на Сході!.. Велика й гарна! Знаєте, що це я їх зреформував і відкрив новіціят у Добро... як то? Ах так! Добромиль... Ігумен Ісущівців, отець Яко... Яко...»

«Яцковський» – пригадав Ромцьо.

«Це справді. Яцковський! Він задля того перебував довший час у Римі, ми багато говорили про цю справу... О він, це людина, яку я високо ціную, яку дуже люблю, – дуже, дуже...»

В тій хвилині папа подивився на Леося, заслуханого й задивленого в його постать й мову, а тоді зняв на хвилю свою руку зі ший Романа й обіруч підніс до себе личко дитини:

«А цей, теж Ваш?»

«Так Ваша Святосте, він називається Лев».

«Ах, Лев! А що ми з ним зробимо? Чим ти хочеш бути?»

«Я ще не знаю – Ваша Святосте» – відповів хлопець весело.

«Він не знає! В це я вірю і Він ще замалий!» і приголублюючи його ласкаво, поклав його головку на своїх колінах...» – він лишиться при мамі, щоби її потішати, так?»

Відтак до Стефанського:

«Ви теж хочете бути священиком?»

«Так, Ваша Святосте – тепер світським священиком, а колись – надіюся, – що зможу стати Ісусівцем».

«Ісусівцем? – гейби в застанові, – гейби сам до себе сказав: «релігійне покликання... це найбільша ласка, якою Бог може відзначити людину, починаючи ще в цьому життю, а я вже не згадую про друге в небі, але про туземне життя» – й поклав свою руку на його голову. Відтак знову обійняв Романа за шию, а другою рукою приголублював голову Левчика й кладучи її на своїх колінах, питав далі мене:

«А скільки Ви маєте синів? »

«П'ятьох, Ваша Святосте».

«І всі вони добрі, браві?»

«Маю надію, Ваша Святосте, що вони всі будуть вірними слугами Бога й Його святої Церкви й тому прошу для них благословення Вашої Святости!»

А тоді папа зняв руку з голови Левчика й поклав її на моїй.

І все його очі зверталися в бік Ромця, а навіть у тій щасливій хвилині я не могла не відчувати величчя образу, який вони оба разом творили. Святіший Отець вдивлявся в то молоде лице з любов'ю, майже-з батьківською гордістю; а Роман з піднесеними очима, задивлений в лице старця, з виразом такої безмежної любови й відданости, що міг би бути в тій хвилині зразком для маляра, що малює херувима. Оба лица були зовсім відмінні від себе, а такі гарні, коли поринали у взаємному погляді й здавалося, що вони неначе відриваються від землі й світа й ці дві душі наче знаються вже здавна, любляться і так дуже довіряють собі взаємно.

Слідкуючи за очима й думкою святішого Отця, я переповіла не тільки самі слова, але намагалася відтворити й настрій цього, що наростало в моєму серці у зв'язку з покликанням моєї дитини.

«...щодо нього, Ваша Святосте, – він готов пролити свою кров, як мученик, якщо Бог забажав би цього – ради Його святої справи, а я заявляю тут перед Вами, що я вповні посвячую його на Боже діло й бажаю того самого, що й він».

«Ах!» – сказав торжественно, а підіймаючи праву руку й кладучи її на моїй голові: «у Ваших словах відчувається добру, сильну, польську віру... з Вашим наставленням Ви можете бути певні, що ціла Ваша родина... тобто дух Вашої родини, Ви розумієте мене, правда? Що дух Вашої родини буде в небі!...»

Роман просив благословення для Василян, про котрих святіший Отець запитував ще декілька разів, Стефанський прохав благословити всіх своїх найближчих, а я теж просила про своїх, маючи на думці безліч потребуючих осіб і тих найбільш необхідних, за яких я завжди молилася й тому я сказала:

«Ваша Святосте, звольте ласкаво поблагословити всіх тих, за яких я молюся!»

Папа поглянув на мене, наче б то хотів у своїй душі відчитати значення тих слів, хвилину мовчав, а потім погладжуючи мене по чолі, як приголублюється дитину, він пересунув свою руку до моєї й сказав:

«Отже добре, ... я благословлю всіх тих, за яких Ви молитесь...»

Тоді ми всі поцілували святішого Отця в ногу, а коли встали з колін, він ще раз узяв Романа за руку й притиснув її обіруч до своїх грудей, а тоді Ромцьо наново клякнув при його стопах. І врешті папа сказав зворушеним, глибоким голосом:

«А Вас усіх благословлю ще раз, зокрема для Вашого покликання передаю Вам моє спеціальне благословення!»

Вище наведені слова, в яких – мені не здається, – щоби я ледви в них щонебудь змінила, не можуть дати повного враження про перебіг розмови, яка тривала майже чверть години, а мала характер неофіційної аудієнції та радше щасливої, радісної, родинної зустрічі; слова самі напливали до уст і перехрещувалися взаємно. Не вмію, не можу з чим небудь іншим прирівняти її, як тільки зі щастям дітей, коли приїжджають до батьківського дому та з їх привітанням із

родичами, бо лише таке привітання дає поняття про те, якою була отця авдієнція. І такою вона залишиться назавжди в моїй пам'яті й в моєму серці та закріпилася в молитві за папу Лева XIII, що був для мене такий дорогий, наче рідний батько.

Коли я розказувала про цю авдієнцію кардиналові Ледохівському й Мацеллі, вони оба, як і кожний із них окремо, сказали про неї тими самими словами: «це було щось із ласки Провидіння». І я теж так думала та дякую за це Господеві!

В середу страсного тижня ранком приїхав Казимир із цілою громадкою молодих під проводом о. Павліцького (Степан Захар Павліцький нар. в Гданську 2. IX. 1839 р. студіював філософію і філологію у Вроцлаві, відтак вступив до монастиря оо. Воскресівців і 1872 р. став священником у Римі. Згодом покликано його на становище професора університету в Кракові й він був обраний там деканом теологічного факультету, а в роках 1905 – 1906 ректором університету. Дата його смерті невідома), з яким вони подорожували по північній Італії від 6 березня, а пополудні з'явився батько з Олесем.

Господь Бог дозволив нам у Своїй доброті, провести ці останні Великодні свята зовсім інакше, як усі попередні, найбільше величаво й то в Своїй власній столиці. Лише один наш син Станислав не був разом із нами, він не міг приїхати з приводу занадто коротких ферій із військової Академії.

Серед доволі немилого гамору польського паломництва до Риму, паломництва, яке мало більш політичний, ніж релігійний характер, ще й другою ласкою Бог поблагословив ці свята, як зрештою завжди показував нам шлях Своїми благословенними дороговказами, щоби ми не забували, що Він веде нас до Себе, дармащо нераз і по твердій, земній груді.

Тим разом – це була розмова Ромця з батьком, може перша, в якій вони оба досконало пізнали себе й взаємно зрозуміли.

З приводу паломництва відбувся у Малятестів равт. Виходячи звідтіля, Роман закурих папіроску й відізався весело до батька: «Маю надію, що сьогодні я вже востаннє одягнув фрак». Від тих слів зачалася розмова між ними, яка тривала майже цілу ніч при ватрані, де Роман сподівався, що «будемо гуртуватися – об'єднані в Господі, – й відчуватимемо, що Він посеред нас»... Другої днини батько казав мені зі сльозами в очах: «Перший це раз я проглянув наскрізь його душу й зрозумів, яким є його покликання. Ніколи не зможу Богу подякувати найбільш сердечно за цю розмову... бо якщо ми могли би тому хлопцеві дарувати й цілий світ, то це не вдовольнило би його, бо чого іншого він бажає».

Прийшли ще ясні, веселі, щасливі дні, ще чотири рази ми бачили святішого Отця під час авдієнцій з паломниками, під час Богослужень тощо. Веселі й повні чару були різні прогулянки, як до трьох фонтан; але вже під час останніх днів відчувалося, що тепер – це вже початок кінця, що то вже останні хвилини, які проводимо з Романом, який є ще одним із нас.

Почалися довгі, зворушливіші від звичайних прощань із приятелями й знайомими. Пам'ятаю його прощання з кардиналом Ледохівським, при якому я теж була. Коли ми встали з крісел, Ромцьо клякнув перед ним. Старець заплакав, коли благословив його, відтак узяв його за руку й так перейшли разом через декілька кімнат. – «Я так прив'язався до цього Романа...» виправдувався, а хочаби усміхнутися, заєдно втирав сльози.

22 квітня ми виїхали з Риму: мій чоловік з Олесем і Казимиром до Неаполю, а я з Ромцем, Стефанським і Леосем на Анкону, Льоретто до дому. Щойно у Відні я усвідомила собі, що то не я одна відчуваю початок кінця, що не тільки я одна числю дні, а може вже й години...

Я відчула то у виразі лица Романа, в його голосі, коли вечером він сказав мені: «Я залишуся тут ще один день... хотів би бути трохи з о. Павліцьким... а потому... поїду до Сем'янич порошатися...

Нехай світ не каже у своєму безглузді, що до монастиря йдуть ті, що не вміють любити, а бояться страждань; нехай не каже також, що кому Бог дає ласку покликання до Своєї служби, вже тим самим звільняє його від терпінь. Нехай ніхто не говорить: «Щасливий», бо люди не розуміють ні того щастя, ні якою ціною його здобувається. Господь напевно кликав Ромця і він напевно з повною вірою й радістю йшов за цим голосом і покликанням, а все таки – починаючи від Риму, аж до хвилини, коли переступив поріг Добромильської обителі, лише страждання виповнювали його душу.

Ми приїхали до Кракова 27 квітня, а в декілька днів згодом Роман вернувся зі Сем'янич.

Він приїхав вечером, дома не застав ані батька, ні братів. Такий інший був його поворот до дому. Коли увійшов, привітався зі мною і пішов до своєї кімнати. За хвилину я налила чай і пішла до нього; він виймав книжки, з валізи, що купив їх у Римі й складав їх на столі; я поклала руку на його рамені й сказала: «ходи на вечерю», а коли він не відповідав і не переставав укладати книжок, я додала: «Ох, Ромульку, як страшно тяжко!»

Він був схилений, тепер випрямився, підніс у гору бліде лице, що висловлювало біль, а його очі зайшли слізми та сказав: «Я тепер уже ніщо не поможу Мамі, бо сам ледве стою на ногах». Цей вираз, що я побачила тоді на тому дорогому лиці, коли Роман переживав може найгостріший перелом у своєму серці, я побачила згодом ще один раз, коли він – під час своєї першої Служби Божої, цілий осяяний Божим духом, задивлений у Божественне Тіло й Кров Господню, що перший раз спочили в його руках, коли він причащав нас та говорив: «Оце Агнець Господень». Дивлячися на Христову жертву, те саме страждання відбилося тепер на його лиці, коли він складав жертву зі себе самого – як я це зауважила.

Другої днини він пішов зі своїми книжками й скриптами до монастиря ОО. Ісусівців і там замкнувся в келійці, даруючи мені в цілості лише один день св. Софії, а після трьох тижнів здав докторат (Промоція Романа на доктора прав відбулася в Кракові дня 19 травня 1888 р.).

На день перед його від'їздом із Кракова, поїхали ми тільки двоє – він і я, – до Руши, де пан Павло Поп'єль ще лежав після зломання ноги в бедрі, але вже вертався до сил і здоров'я.

Цей день був для мене подвійно пам'ятний. Їдучи туди, ми мали з Романом прощальну розмову; ми переходили словами ціле його й майже ціле моє життя. Його власне розп'яття розвіялося. Про кожний зустрічний хрест він говорив так, коли лише поглянув на него, що в прийдешньому ми зможемо ще краще пізнати й зрозуміти велич жертви Христа. Саме тоді Роман виявився більше розмовний і повний любови. Залишилося в моїй пам'яті загальне враження, яке оця розмова спричинила, та важливіше ніж самі слова, а зокрема одне його прирівняння збереглося глибоко в моїй душі.

«Надія і сподівання Божих ласк, завжди ввижаються мені наче передім'яниновий секрет дитини супроти свого батька й батька у відношенні до дитини; дитина знає з цілою певністю, що батько підготовляє для неї оцю радість, але водночас відчуває, що було би неделікатно знати, яка буде оця радість, бо це зіпсувало би саме сподівання у свідомості, що радість напевно прийде. І в цьому саме лежить цілий зміст тієї делікатности у відношенні до Бога, в почуванні любови, притаманної людині».

Може його слова були дещо інші, але такими залишилися вони в моїй пам'яті, а також цей образець у хвилині, коли ми в'їздили в алею рясно цвітучих каштанів перед рушицьким двором. Я була під враженням чару розмови з моїм Романом, піднесена на дусі й скріплена повагою його думок; цей молодий священик, більш ніж улюблена дитина, захоплював і потішав мене своїми словами.

Цілий день, проведений у Руші був тихий і повний чару, дарма що був днем прощання й це прощання, розмова з Романом, відзначалися таким самим змістом: «Сурсум корда» (По-латині: "Горі ім'єм серця").

Ми приїхали скоро, всі сіли біля ліжка пана Павла: його дружина, обі доньки – Ядвига Ростворовська й Софія, далі Роман і я. Пан Павло розпитував Романа про Рим і його враження, він дивувався, коли довідався про численні знайомства Романа. Пам'ятаю вибух сміху, що гомонів у нас так часто за давніх часів, а тепер знову повторився, коли п. Павло на згадку про отця Вогена – якого цілу родину він знав ще з часів свого перебування в Англії й зараз аж скрикнув: «Звідкіля Ти трапив у Римі до того англійця?»

«Я познайомився з ним у Мері дель Валь, еспанця».

«Еспанця? А де ж Ти його зловив, де познайомився з ним?»

«На обіді в одного американця» – відповів Роман, коли вже й сам не міг здержатися від щирого сміху.

Довго й добре говорили ми перед і після обіду при гарячому серцю, а молодому умі того старця, а коли опісля покликали нас до чаю, він задержав Ромця біля себе й вдвійку самі розмовляли. Відтак казав ще мене закликати, він приголубив мене, поблагословив, а відтак тримаючи мене за руку, зачав відмовляти молитву; «Величить душа моя Господа», а я приклякнула біля його ліжка й з цілої душі повторяла слова цієї молитви, дякуючи Господеві з цілого серця за повноту ласк і жертвуючи Богов свої власні недоліки й слабості...

Ще раз він закликав Ромця до себе, устиснув і поблагословив нас обоє і то так щиро, що й своїх рідних дітей не поблагословив би в цій хвилині більше сердечно.

Другої днини ми зустрінули на залізничному двірці Софію Поп'єлівну й професора Казимира Моравського (Казимир Моравський нар. 1852 р. класичний філолог, студіював у визначного німецького історика Теодора Момзена. Від 1877 р. був доцентом, а відтак професором класичної філології на Ягйлонському університеті в Кракові. Автор численних наукових творів, з яких найважливіший "Історія римської літератури" в 7-ох томах). Я зауважила, що навіть він сам був у тій хвилині зворушений, чого не міг приховати, а силкуючися говорити про байдужі справи, побачив поміж ручними пакетами докторський диплом Романа в бляшаній пушці. Взяв його до рук і хвилину тримав мовчки, а відтак сказав: «Везе його до батька... цей від'їзд... як довго живу, я ще не бачив чогось подібного» і закрив лице руками. Соня Поп'єлівна дивилася тільки й мовчазно слухала.

Ми застали в Прилбичах батька, Левчика й нового, чужого вчителя Леося, бо Стефанський ще перед поворотом Романа зі Сім'ятич, виїхав до монастиря на Богословські студії. Вже не гнітуча лише, але задушлива була атмосфера в тих останніх днях. Роман, вертаючися з ранньої Служби Божої з Брухналя, пересиджував цілими годинами в своїй кімнаті, порядкуючи листи, книжки й особисті пам'ятки.

Я сиділа й бездушно дивилася на нього. Батько приходив, сказав два-три слова й утікав до себе. Я відповідала машинально «так», «добре», брала до рук те, що Роман подавав мені, а він казав: «може Мама оце сховає; оце є то й то, а то Мама дасть Олесеві, то може придатися Казеві... то колись пригодиться Леосеві... ті моці призначені для майбутньої дружини Олеся, а це для Стася... а цю книжку залишаю для Тата...»

І в цей спосіб передав свій улюблений молитовник "Animaе Christianae" (По-латині: "християнській душі"), прошу Маму зберегти його, на ньому є напис, виконаний рукою отця Яцковського, це буде колись дорога пам'ятка по ньому... Це був своєрідний – у ласці й в Божій любові, безповоротний виїзд. Мощехранильницю, яку Роман подарував мені ще в Римі, ми поповнили більшими й меншими срібними медаліками, що він їх сам підбирав і які докомплетував теж у Римі. Пригадую собі ту мовчазну, спільну роботу, яку він сам переривав лише час до часу одним словом. «Це дерево з Господнього хреста, я носив отой кусочок продовж п'ятьох років, ще з тої хвилини, коли Мама подарувала мені його, тепер уже краще нехай у Вас залишиться».

Над срібним хрестом із тою найсвятішою пам'яткою, Роман примістив частинку з могили Богоматері.

Понижче медалік зі св. Йосафатом з одної сторони, а з другої були приміщені моці св. Франціска з Асизу, св. Антонія з Падуї й св. Бонавентури, а далі – праворуч – св. Катерини зі Сієни, відтак св. Тереси – ліворуч. В самій середині у великому медальйоні знайшли місце основники монаших Чинів, а саме: св. Василь Великий, Венедикт, Домінік, Франціск Серафік, Вінкентій а Павльо, Ігнатій Льюйоля, Франціск а Павльо, Каміль а Лелі та Петро від Хреста.

Нижче в одному медальйоні патрони нас обидвоїв із моїм чоловіком і наших померлих синів: св. Іван Кантій, Софія, Степан і Юрій, а далі віночком довкруги: Роман, Олександр, Станислав, Казимир й Лев. Ще будучи в Римі я знайшла начерк пляну цієї мощехранильниці, який це плян Роман обдумав і виготовив.

В день свого виїзду ранком Роман приніс мені й вправив до тієї мощехранильниці з лівого боку слідуючу молитовку, яку сам склав.

«Перед Твоїм Хрестом, Ісусе Христе, стаю разом із Твоєю Матір'ю, яка є й нашою Матір'ю, разом зі св. Йосафатом і св. Катериною зі Сієни, нашими Покровителями і передаю Тобі в опіку цілу мою родину.

Допоможи їй Господи розростися широко й у всіх поколіннях служити Тобі вірно. Дай їй християнські матері, які привчили би своїх дітей до Твоєї Служби.

Дай їй батьків, щоби вони явно й відважно визнавали Твою святу Віру й жили в душі Твоїх законів. Нехай за неї гинуть, як св. Йосафат, а як Катерина зі Сієни на Заході, так вони на Сході борються за визнання Твого Намісника.

Зволь о, Господи покликати з нашої родини священників, апостолів, мучеників, святих. Не нам Господи, не нам, але Твоєму Імені дай хвалу в нас і через нас, як даєш хвалу Імені Твоєму в законах і через закон.

Твоїм законом вчини нашу родину, покликуючи в кожному поколінні кількох її членів до служби Твоїх Престолів.

Дай їй духа любови, яку приказуєш синам Василія, духа ісповідництва, яким відзначалися сини Венедикта, духа убожества, якого визнавцем був улюблений Тобою св. Франціск, духа покори й послуху, яким служили Тобі сини Ігнатія, духа милосердя, якого зразок Ти дав нам у св. Вінкентім.

Прийми Господи й вислухай отсю молитву, зложену на руки Твоїх Святих, а наших Покровителів. Амінь.

Написав у Прилбичах дня 28 травня 1888 р. Роман Шептицький».

Ми мали намір зразу виїхати з дому в суботу, але парох із Брухналя, холмський уніят (Це був Станислав Лонцький, про якого знаходимо коротеньку згадку в книжці о. Омеляна Бальковського п. з. "Русь Холмська", Львів 1887. Лонцький Станислав висвячений на священника єпископом Куземським, був адміністратором парохії Рудна, а в часі переслідування уніятів на Холмщині й Підляшші, перейшов до Галичини) просив, щоби саме того дня пополудні Роман, разом зі мною були хрестними батьками його доні. Тому ще на 24 години продовжилося оце передвиїздове конання.

Погода була під ту пору непривітна, темна й дощева; під час обідів і вечер ми намагалися втягати до розмови нового учителя Левчика, а проте ми відчували, що ті малі неприємності є властиве нічим і майже милі в порівнянні з тим, що гряде.

Вже так сам Господь Бог хотів, щоби Роман виїхав із родинного гнізда цього дня, коли буде голоситися св. Євангелія словами: «Ідіть і навчайте всі народи, хрестячи їх в ім'я Отця, і Сина й Святого Духа, амінь. » Вже так Господь хотів, щоби він покинув цей дім того дня коли перед чотирма роками зволив у Своїй ласці вислухати наші благання і усунув усі перешкоди, які воля батька ставила йому перед виконанням іншої, над усі інші – найвищої Волі.

Ото ж у неділю дня 28 травня 1888 р. (Слід відзначити, що Роман зовсім не бажав відпочивати після закінчення університетських студій і вже дев'ятого дня після промоції на доктора прав – вступив до монастиря оо. Василіян у Добромилі), в день святої Трійці біля четвертої години пополудні, ми приклякнули перед мощехранильніцею, що висіла над клячником – батько, Ромцьо, Леось і я, а також давня бона Куїловська й майже вихований у нас економ Молицький. Як стільки, стільки разів у сумних і радісних хвилинах, перед кожним виїздом до шкіл наших дітей і перед кожною подорожжю, без найменшого плачу, ані дрижання голосу, поволі, голосно я відмовила молитву: «Под Твою милость» і «Царю Небесний». Відтак мовчки ми всі поцілували його, ніхто не сказав ні слова й від цієї хвилини, аж до того моменту, коли ми переїздили через браму, а я ще раз голосно перехрестилася, то все таки в сінях і перед домом довкруги повозки зійшлися всі домашні; Роман кожному з них подав на прощання руку й кожний мовчки поцілував її. Саме тоді в Брухналі дзвонили на вечірню, коні іржали, а пташки співали.

Отже, ми вирушили з дому; їхали батько, я й Левчик, який хотів супроводити Романа бодай до Судової Вишні, тою самою дорогою і в тій самій порі та до того самого поїзду, що ще тоді, перед п'ятьма роками перед об'явленням йому Божої волі, Роман сказав мені, що не може навіть думати про те, щоби стати уніятським священником, бо на це батько ніколи не погодиться.

Тепер цей бідний батько вже не протестував, всеціло поєднаний з Божою волею, дармащо страждав більше, ніж колинебудь раніше у своєму житті. Ромцьо був дуже блідий. Бог дозволив мені те все докладно зауважити, проаналізувати й запам'ятати, а моє власне серце закрилося гейби імлюю; здається мені – наскільки знаю, – що я ніщо вже не чула тоді, й про ніщо не думала, а все таки, все закріпилося в моїй пам'яті так докладно, неначе на фотографічній плівці: ціле довкілля, обличчя приваних й ті люди, що стояли біля повозки, й ті гуцульські коники, що були запряжені до неї.

Ми переночували в Перемишлі; ранком ми були мабуть на Службі Божій і дуже рано, бо ще перед восьмою годиною ми виїхали найнятою повозкою до Добромиля.

Погода нагло змінилася: день був напричуд гарний і тихий, без спеки й без однієї хмаринки на небі. Батько забажав, щоби Ромцьо сидів «біля Мами», а сам сів біля візника, та час до часу звертався до нас зі словами: «Яка погода! Це так для Ромульки!»... та усміхався, але й слова й усмішка прикривалися слізми... й він швидко відвертав лице від нас.

Ми також не говорили зі собою, але Ромцьо ставав чимраз погідніший, ясніший і можна сказати чимраз кращий, здавалося, що від нього б'є якесь світло, погода, ще ясніша від цієї, що спливала на нас із неба.

Коли ми були вже десь недалеко Добромиля, пам'ятаю, – що я поклала свою руку на руку Романа. «Мама вірно витримала аж до кінця», він схилився низько аж до тої руки, що була сплетена з його рукою й поцілував її. Відтак я просила, щоби батько сів до повозки, а Роман зайняв його місце біля візника.

Тепер ми їхали під гору тою стрімкою, кам'янистою дорогою, що веде із містечка вже до Добромильського монастиря. Тепер моя рука спочила на батьківській.

Коли ми в'їхали на монастирське подвір'я, ми побачили двох молодих Василіян, що ходили з часословами в руках по горішніх стежках городу; вони зауваживши нас, станули й здалека привітали капелюхами Романа, він теж на їх вид піднявся зі сидження, встав й високо над головою вимахував капелюхом – вітав їх, вітав свою пристань, вітав нове життя.

Сподіюся, що коли Роман у тій хвилині здержав виклик радості й перемоги, то хіба тільки з уваги на нас..., а ми поглянули на себе, *Deo gratias* – за його щастя – в обох наших серцях ми сказали собі й так під'їхали під дзвіницю (Авторка залишила ще один опис прощання з Романом, який вмістив гр. Станислав Тарновський у своїй передмові до її "Писань" Краків 1906. Для прирівняння передрукову тут і цей другий опис за текстом, поданим у пропам'ятній книзі п. з. "Чверть століття на Митрополичому Престолі" (ст. 25 – 26). "Правда, що я терпіла, а може й терплю, але молитву "Величить душа моя Господа" цілою волею, розумом, цілою душею повторюю. В п'ятницю Роман мусів бути у Львові, субота найтяжчий день. Але може тому Господь Бог дав це продовження конання, щоби – коли він вийшов із дому, почув віщі слова Євангелія: "Ідіть і навчайте всі народи". Дивно врочистий був виїзд; в неділю в год. 4:30 ми клякнули всі перед мощами, які він привіз із Риму й наче у вівтаріку примістив біля мого ліжка. Я відмовила голосно "Під Твою милість" і "Царю Небесний", а потім не чула вже людського голосу, аж знову в брамі перехрестилася голосно. Ніхто ніщо не сказав. Люди чекали на подвір'ю: він кожному подав руку, кожний її поцілував. Ясь (батько) довго не міг рішитися, чи їхати; ті дні були зовсім такі, як після смерті Ізя. Накінець Господь Бог дав, що він рішився. Богу дякувати, що ми нікого не зустрінули по дорозі. Рано були ми на Службі Божій в каплиці Фредрів у Перемишлі, потім фіякром до Добромиля. Ясь був дуже спокійний. Роман такий сяючий радістю після пережиття тамтих днів, як пам'ятаю його два, чи три рази в дитячих літах, коли діставав давно мріяні дарунки.

О годині одинадцятій ми прибули на місце. Двох молодих монахів стояло на узгір'ю города, коли ми заїздили, вони піднесли високо капелюхи, махаючи ними до Романа, а він так само до них, його лице було таке радісне. В третій годині він спровадив нас зі сходів, ми обнялися, повозка рушила, а він вибіг ще раз на сходи й такий зрадуваний і усміхнений, що кивав головою і махав рукою...

Поворот був дуже тяжкий, хоч вірте мені, що ясний... Думаю, що Ісус Христос був вдоволений, бо кожний із нас по своєму, як умів, зложив Йому свою жертву. Ясева жертва була хіба найчистіша. Все повторяв, що ми повинні Богу дякувати, що ми негідні такої дитини, а цілим серцем його віддав").

За деякий час ми від'їжджали... якщо хвиля виїзду закріпилася докладно в моїй пам'яті, то живим, до смерті живим образом у ній залишилася з усіми деталями: ціла постать Романа, що вихилялася з монастирських воріт і прощала нас своєю рукою, його темно-синій одяг і лице – вже рум'яне, сяє...

Коли він зник із наших очей, а наша повозка в'їздила у браму під вежею, мій чоловік затримав коні: «тут каплиця, – вступім». І ми висіли, я все ще, перед тим – бездушно, сіла в лавці, а він підійшов до престолу, впав навколішки перед Найсвятішими Тайнами, чолом ударив об землю і довго молився... Відтак ми їхали мовчки, раз тільки батько сказав: «як після похоронів, але така була Божа воля й йому там добре...»

«Як після похоронів» і я подумала так само, коли ми того самого вечора опинилися в Прилбичах. Але це було неминуче, щоби така хвилина настала, рана раною, кожна має свій день горячки, а пізніше загоюється.

Другої днини я застала батька, як він читав молитовку Ромця, а сльози текли по його обличчю; я підійшла до нього зі словами розради, але він скоро перебив: «Ні, ні, – то не сльози

жально, а скоріше це сльози радості, що таким Господь дав нам його й таким покликав до Своєї служби, а ми либонь не заслужили на це, хіба ти це випросила в Бога своїми молитвами...»

IV.

Може на тому я повинна би закінчити своє оповідання, але я не хочу зупинятися на нотці, що звучала би наче похоронна пісня і не хочу переривати цих спогадів на цьому місці тому, що хтонебудь і колинебудь читаючи їх, міг би подумати, що нещастям мало би бути, коли батьки віддають Богові свою дитину.

Хочу розказати тут ще про одну пробу: недугу, яку ми разом пережили вже після вступлення Романа до Чина та відтак закінчити свою розповідь ще величнішим акордом «Величить душа моя Господа», що стократно ми його повторювали, а висловили найбільш торжественно на першій Службі Божій Романа й на тому хочу закінчити свої спомини. Коли ж я згадувала в них так часто про всі проминаючі хрести, що Бог зсилав на нас Своєю тривалою ласкою, то бачу тепер уже ясно, що Він визначував Свою поміч і ласки мірою Свого милосердя, а не по справедливості.

Листів Романа не буду тут наводити, всі вони є старанно збережені (Існує велика загроза, що большевики могли знищити це листування Романа-Андрея разом з цілим родинним архівом родини Шептицьких під час першої окупації Прилбич, коли то вони спалили двір, а наймолодшого брата Митрополита Андрея – Лева, розстріляли разом з його дружиною Ядвигою), якщо Бог дозволить йому далі жити й як досі – витривати в ласці, він зробить багато добра й може колись – коли він і я будемо навіки об'єднані в Бозі, тоді може хтось схоче докладніше розказати про оце життя, початки якого я тут описала. Тоді може поміж ділами апостола-аскета придадуться оці цвіточки, що він їх прислав своїй мамі вже з монастиря; недовгі вони й не надто часто я одержувала їх та ми безперервно прями далі ту золоту нитку любови, чимраз краще й досконаліше, яку він заснував від свого народження, вплив у життя цілої нашої родини, зв'язуючи нею нас усіх золотим павутинням із небесним царством. Цього не забуде йому ніколи наша родина.

Півтретя року минуло від вступлення до монастиря брата Андрея; новіціят скінчився й рік 1890 – 1891 він мав провести в Кракові в колегії оо. Ісусівців на студії філософії. Стефанський перебував там уже від двох літ у монашій рясі, після закінчення свого новіціяту.

Казьо був студентом Ягайлонського університету, Леось ходив тоді ще до гімназії. Коли я приїхала на зиму 1891 р. до Кракова, відновилися давні студентські часи на другому поверсі при вулиці св. Івана.

Як колись Ромцьо й Олесь, так сьогодні Левчик уганяв зі своїми колегами по всіх кімнатах й ту саму стару Вінкентову, що вже трохи приглухла – залякував, так само фехтувався з хлопцями, змагався в атлетиці й тріскав дверми.

А в неділю всі сходилися часто з братом Андреем на обід та після обіду сідали біля старої машинки до чорної кави й як давніше – дискутували: отець Маріян Моравський, отець Скроховський, Стефанський і... пан ПавлоПоп'ель, який з палицею піднімався на другий поверх та сідав поміж нас.

Іноді дивлячися на «брата Андрея» в тому самому оточенні, в якому він бував колись ще за хлоп'ячих літ, я не хотіла вірити ні власним очам, ані думкам, щоби аж/так багато подій довелося нам прожити й стільки турбот Господь Бог розвіяв одним своїм подихом, що розтупилися наче густі хмари й знову так ясно, так гарно сонце засяло для всіх разом і для кожного з нас зокрема.

В половині великого посту отець Карло Кочоровський Ч. І. (О. Карло Кочоровський нар. 1 травня 1835 р. в Гостешині на Познанщині. Зразу багато подорожував, відвідавши Святу Землю й ближчий Схід, опісля вступив де Чину оо. Ісусівців і в 1884 р. прийняв єрейські свячення з рух еп. Дунаєвського. Був душпастирем у костелі св. Варвари в Кракові, відтак настоятелем у Старому Селі. Помер у Бракові 9 листопада 1893 р.), перестеріг мене, що брат Андрей їсть лише один раз на день, а ранком і у вечорі випиває тільки склянку чаю, що уважає нечуваним умертвленням в його віці, рості й при теперішній виснажливій праці. При чому ректор колегії, який знав оцю гарячу аскетичну душу, дозволяв йому на всі можливі пости.

Роман відповідав зразу на всі мої зауваги жартівливо, але опісля признався, що від нового року привикав поступово до тієї дієти з намірнням – заховувати її вже продовж цілого свого життя, проте обіцяв мені, що з кінцем посту не буде вже більше притримуватися її.

З моментом, від коли Роман вступив до Чина, – ніколи не спадало мені на думку турбуватися станом його здоров'я, дармащо я бачила його нераз примарнілим, та я була певна, що сам Господь Бог дбає про його здоров'я й в Його службі не може трапитися йому нічого злого. Ото ж, хоч багато осіб зауважувало, що Роман змарнів і схуд, я якимсь дивом не звернула на це уваги, але сьогодні наглядно бачу, що в цю пам'ятну зиму він настільки послабив свій організм, що попав у важку недугу, яка малощо не закінчилася його смертю.

З початком травня я покинула Краків. Ще з дороги завернула мене телеграма зі жахливою вісткою, що мій брат почувається чимраз гірше, хворий на серце, а тепер умирає в домі своєї дочки.

14 травня він закінчив своє праведне життя, що проминуло без найменшої плями. Він вмирав у страшних муках, але поєднаний всевіддано з Божою волею.

В червні брат Андрей постановив залишитися на вакаціях у Добромилі, але завізваний єпископом з Отен (Отен, місто у східній Франції, недалеко швейцарського кордону, столиця єпископства) монсіньйором Журдан де ля Пассардієр (При всіх зусиллях мені не вдалося зібрати ніяких інформацій про його особу. Д. Г.), що був палким любителем Сходу й унії і з тою метою відвідував наш край. Отож Роман вибрався з ним на Буковину до славного монастиря старовірів-монахів у Біло-Керниці й таким чином продовж травня, червня й липня ми не бачилися з ним, ані не переписувалися зі собою.

В перших днях серпня мій чоловік виїхав на один день до Перемишля і там довідався, що Роман важко занедужав. В навечер'я третього серпня, під час утрєні наступила кровотеча й вона повторилася також другої днини; це сталося в наслідок перестуди після купелі в ріці з проявами важкого кашлю.

Розказували мені пізніше його монастирські браття, що в цілому монастирі він один не втратив ні на хвилину ясної погоди ума й на скільки міг говорити, він ще других потішав кажучи, що рання смерть – це ласка, за яку тільки треба дякувати Господеві.

Бідний батько просив і обіцяно йому, що як тільки лікар дозволить Романові вставати, він приїде до Прилбич і там зможе залишитися до повного видужання. Звичайно бувало, що навіть у найтяжчих хвилинах життя, які Бог зсилав на нас, я не боялася, а вірила в щасливий вислід кожної – навіть найприкрішої, – пригоди; так було й цим разом.

Мій чоловік вернувся до дому, не згадуючи ще нічого про хворобу й тільки сказав, що Роман має приїхати до нас; я не повірила в цю вістку й перечила чоловікові, бо ж Роман писав, що зачинає духовні вправи. Я повторювала свої заперечення навіть серед сміху аж до тої хвили, коли почула туркіт повозки в селі.

Щойно тоді переляк опанував моє серце, що щось злого сталося, що Роман захворів, а коли він висідав із повозки, зі своєю звичайною, дорогою, ясною усмішкою, я аж скрикнула – як? чому? – сама не знаю: «Ти хворий? Була може кровотеча?» – «Трохи, мамо, трошки, – будьте спокійні, – це ніщо!»

Того вечора я сказала до нього: «Якто Ромуньку? Ти хочеш іти перед мамою...?» «Ні мамо, ні й маю надію, що переживу маму й завжди надіюся, що діждуся такої смерти, що буду навіть радий, що тоді мами вже не буде тут на землі...»

Ніколи ні в нього, ані в жодного з моїх дітей не було клопотів із легеннями, тому я не зовсім ясно здавала собі справу з можливих небезпечних наслідків його недуги. Отже коли ми спровадили з Кракова д-ра Глюзінського, він говорив заспокійливо (бо приїхав того дня, коли й я сама захворіла на жовч), а я повірила йому, що це незагрозлива справа й я навіть раділа з приїзду до нас тієї чимраз дорожчої дитини.

Проте Господь Бог зіслав мені в сні видимий знак, який віщував велику небезпеку. Слідуючої днини, після приїзду лікаря, вже над ранком, без звичайних перебільшень і привидів, які звичайно виступають у снах, я відчула й усвідомила собі, що мене засуджено на розп'яття, схоже на Розп'яття Ісуса Христа. Довкруги мене зібралися й товпилися учасники моїх страждань, свідомі того, що мене чекає й вони готовилися wraz зі мною до того трагічного акту.

В моїй душі поставали настирливі питання і переляк: «Як я це зможу перенести, оці жахливі страждання, щоби вірно витривати? Як я витримаю? І тоді я усвідомила собі, що Ісус Христос перебув те все й мені допоможе, а відтак раз по разу відживала надія: «може в останній хвилині наступить помилювання?» І мені здавалося, що на обличчях усіх осіб, які згуртувалися біля мене й мовчки стояли, проявлялася та сама надія і повторювалися ті самі слова.

Я відкрила очі й сказала: «Який же це страшний сон, ні, ні – це не сон, то ще страшніше за сон!»

Наді мною стояв Казимир і дивився на мене... в лихорадці я розказала йому все, що бачила. «Справді, це був дивний сон» – він сумно відповів.

Продовж трьох тижнів у стані здоров'я Романа не зайшла ніяка загрозна зміна; та згодом несподівано виступила висока температура яка тривала декілька днів і д-р Паренський сказав, що вершки легенів є вже zagrożені. «Щоправда» – він заявив, – «ця справа є хвилює мініатюрна», – але перестеріг, що найменше занедбання її може спричинити нещастя.

Хто розкаже, хто з'ясує собі, хто зрозуміє ці страждання, якщо він сам не був при хворій, улюбленій особі, страждання, які тоді щохвилини в щораз іншому виді – розпинають душу, а що ж тут казати, коли ці терпіння сплітаються з новозачатим чернечим життям, а враз із тим із тугою, яка вросла в серце Романа, з його побоюваннями, щоби перебування в батьківському домі не спричинило згіршення серед чернечої братії? Він сам побоювався душевних спокус, щоби не розпещуватися дома, а ми зі своєї сторони поважно боялися, що на таку місію й на таку майбутність, яка його чекає, раз заатаковані легені вже не вистарчать. Всі лікарі дораджували, щоби він виїхав на зиму до Давос у Швейцарії, але він ані чути про те не хотів, щоби мав їхати зі мною в чернечій рясі; його зверхник погоджувався з ним під тим оглядом і ми остаточно постановили, що він зніме рясу й поїде одягнений у світське убрання.

Може я й непотрібно згадую про ці труднощі, які бачені з відстані часу, маліють зовсім, але покищо – коли ми розважували оце питання, чи він одягне наново свою рясу, Господь Бог глибоко встромлював меч проби в його душу. Цілою силою волі він сприймав наше рішення спокійно й – як навіть здавалося, – радісно, намагався усвідомлювати собі, яка це полегша для нас, що маємо його дома під час його недуги, але наскільки «він сам при тому терпів, я знала лише дещо.

Я просила лікарів, щоби вони дозволили мені сказати йому всю правду, як щодо стану його здоров'я, так щодо часу тривання його реконвалесценції, та вони не погоджувалися на це; міжтим йому здавалося, що все це потриває лише два, або тільки дещо довше ніж два місяці й тому він хотів їхати чимскоріше, щоби теж чимшвидше вернутися з-за кордону.

11 вересня мій чоловік вернувся з похорону пані Поп'єлевої, якій ніхто не смів сказати про хворобу Романа.

Д-р Паренський дораджував, щоб поки погода сприятлива, ми не виїздили з дому. Цю пораду Роман правильно зрозумів, що тут ідеться про цілу зиму й відчув це неспокійно, в нервовий спосіб.

Встав змарнілий і пішов із часословом до саду, а я стривожена – під гнітучим враженням його недуги, з обважнілим серцем, стала писати листи до всіх монастирів, які тільки знала, щоби скрізь молилися про здоров'я для Романа.

Та в годину пізніше зачалася в нього гарячка, яка тривала від п'ятниці в полудне до неділі ранку, а вслід за нею виступила висока температура, що досягала 40° Цельсія.

Ми були дома самі – батько й я і Господь Бог дивним способом продовжував нашу самоту, бо в цих найстрашніших хвилинах недуги, стан якої погіршувався, ми взивали телеграмами лікарів, але депеші не заставали їх на місцях, навіть Олеся не застала телеграма дома, а Казимир, що залишався єдиним опікуном Леося в Кракові, теж не міг приїхати до Прилбич. Ото ж коли занадто лячно ставало дома, ми обоє з чоловіком виходили до городу, трималися за руки й ходили довкруги квітника та голосно відмовляли молитву «Под Твою милость», а мій чоловік лучший і сильніший казав часто: «Але ж ми вже віддали його Богу, він... Божий, він не наш... нехай Бог робить із ним, що хоче...» Все таки – пам'ятаю, коли одного разу ми переходили попід вікна кімнати, де він лежав і в якій згідно з наказом лікарів – ще перед теперішньою його недугою, – довкруги його ліжка стояли завжди свіжі сосонки... ми поглянули і побачили поміж зеленню гілок – світло запалених свічок, ми обоє вже з викликом болю відвернули наші голови, неначе це інша була зелень і інші світла поміж нею горіли...

Коли врешті поприїздили лікарі: д-р Паренський з Кракова, Зємбіцький і Ляхович зі Львова, пам'ятаю, що коли вони віталися зі мною, всі три були бліді мов стіна, а через годину пізніше, коли оглянули пацієнта й прийшли до кімнати, де був разом з нами й о. Маріян Моравський, вони заявили нам, що в Романа вив'язався сильний тиф, це була хвиля, про яку о. Маріян висловився «схожа тільки на відчитання присуду смерті», – з якою він вперше зустрінувся в своєму житті.

А проте, це не був присуд смерті, але проголошення діагнозу, що наскільки Роман перетримає тиф, то саме цей тиф стане найактивнішим засобом у поборенню недуги легенів.

Майже одночасно з о. Моравським приїхав теж до Прилбич єпископ Пузина (Ян Пузина, нар. у Гвіздці (на галицькому Покутті) 1842, князь на Ковельську. Абсольвент прав, 1886 р. іменований єпископом-помічником у Львові, від 1895 р. єпископ ординарій Кракова, від 1901 р. кардинал. Під час конкляве після смерті папи Лева XIII Путина оголосив іменем австрійського правління протест проти вибору на папу кард. Рамполлі, а в 1909 р. спротивився бажанню польського громадянства спровадити тіло Словацького до королівських гробів на Вавелі. Був племінником родини Шептицьких. Помер 1911 р. в Кракові) на вістку про хворобу Романа, якого я сама мусіла ще потішати. Ніколи не забуду його вигляду, коли говорив: «За вас страждаю, але й за себе, за нього теж, за всю справу, – все болить»...

Отець Щепковський (о. Каспар Щепковський, нар. 1 січня 1823 р. в Томашівцях б. Калуша, студіював у Бучачі, в Тернополі (в оо. Ісусівців) й врешті в м. Іяваль у Франції, де й висвятився 1851 р. В рр. 1882 – 1897 працював над реформою Чина оо. Василіян, на якому то становищі «Єднав собі велике призначення і прив'язання. Помер 1899 р. в Кракові), а пізніше о. Скроховський – Василіяни, напереміну мінялися: брат доглядач недужих, проводив цілі ночі біля ліжка хворого, то стоячи, то навколішки у безперервній молитві... більше ніж досі людська любов окружувала наш хрест, який був схожий на хрест нас усіх. Отець Генрих Сксинський приїхав також і замешкав у нас, як це вчинила би й Дуня; пам'ятаю, як скріпили мене його слова: «Йдеться про те, щоби ти поставила собі одне питання, чи твоя віра є настільки сильна, щоби ти могла перенести навіть смерть Романа?»

В ту смерть уже ніхто, крім отця Яцковського не сумнівався, але він зачав під ту пору цілу низку реколекцій у Познащині й міг верну повідомляти

нічого і і в про с

«Я молився в дорозі й далі благаю Бога, щоби зволив Вас потішити, а хлопця зберіг для справи, до якої його покликав. Бо я все ще не вірю, щоби Ромтух одержав цю ласку лише для власного освячення, але сподіюся, що Господь Бог хоче через нього спасти багато інших. Перший, якого я тут зустрінув, це давній товариш Романа ще з вроцлавських часів, який дуже гарно згадує його й як тільки він привітався зі мною, зачав розпитувати про Ромтуха, кажучи, що хоче написати до нього.

Кого тільки можу, запрягаю до молитви, щоби Господь Бог потішив Вас і зберіг хлопця на Свою хвалу. Обійміть від мене Ромтуха, нехай покориться Божій волі, але нехай не піддається смерті та складає обіт своєму Небесному Заступникові св. Андрієві. Я вже вчинив зі свого боку такий обіт».

Це були – здається мені, – єдині слова надії, які я почула тоді; нераз бо, коли вичікувала таких слів розради від других осіб і була би їх прийняла з великою вдячністю, навіть коли вони звучали би занадто оптимістично, то й таких я не чула, а зустрічалася найчастіше тільки з мовчанкою. Проте мені здавалося, що це була вже надто загальна справа, занадто свята й так би мовити – важлива, щоби збувати мене лише нещирим словом, якимись натяками, чи простою фразою. Ці посторонні особи воліли мовчати в глибокому пієтизмі, аніж висловлювати банальні слова потіхи. Та – на щастя, – Бог допомагав інакше, на інший лад учив гартувати сили й додавав надії.

Тому я безперервно молилася, щораз повторювала слова, якими я вже неодне чудо виблагала в Бога: «Тому, ким Ти є, Господи Боже мій, в Тобі вся надія моя!» – й відчувала потребу без упину повторювати їх, вони були потрібні мені, як повітря, я не могла обійтися без них ні на хвилину: "я повторяла їх доглядаючи Романа, повторювала їх заєдно – коли говорила з лікарями, коли ходила, їла, а навіть засипляла.

Одного разу, коли я переходила через свою кімнату, де над ліжком висів гарний і дорогий для мене образ Серця Христового й – як завжди, – так і тоді, дивлячися на лице Спасителя, я вимовляла ці слова надії, а висловлюючи їх, я постановила, що буду далі відмовляти їх навіть тоді,

коли би вже тепер мав померти мій улюблений син, проте я долучила їх до промінчика надії, яку, лише Божа воля могла би в тій хвилині зіслати.

Бо в декілька хвилин пізніше, як я верталася знову від Ромця й проходила попри цю ікону та вже хотіла повторити ще раз ті самі слова й в тому самому дусі, але ще сильніше, в тій хвилині я відчула неначе голос матері, що поправляє слова дитини й ото ж, – коли я сказала: «Тому, ким Ти є, Господи й Боже мій, в Тобі вся надія моя», я почула виразно закінчення моєї мольби: «виздоровлення моєї дитини».

І до кінця теж – оці слова, – так як Господь Бог подиктував їх мені в потребі цієї трагічної хвилини, дарма що з Божого допущення вони стали майже запереченням віри й надії, а навіть запереченням тверезої думки, то все таки вони залишилися й надалі життям моєї душі й цілою її силою.

Я бачила ясно, що більше – ніж молитви й пожертвування, Бог жадав від нас надії, проти всяких сподівань і що це є саме оця вимога, яку Боже милосердя жадає від мене. Іноді мені ввижалося, що я пливу крізь розшаліле море й несучи високо понад головою в перетомлених руках – скарб, – а тим скарбом є життя Романа й це життя, ця надія, яку Господь бажає, щоби я перенесла недоторкнену через усі страждання отсих днів.

Це мусіло бути правдою, бо якщо сам Бог її відкрив, щоби цей промінь надії, послаблений не тільки грізною недугою, та ще більше низкою сумнівів, які рідко коли в житті виступають, а на які ми найчастіше не звертаємо жодної уваги, тому треба було викресати зі себе багато зусиль, щоби власне серце втримувати в дусі тих благословених слів. І треба було сподіватися проти надії: коли Ромцьо влівав, коли лікарі попереджували, що леда хвиля може виступити кровотеча, коли я знала й чула, як Роман говорив з отцем Маріаном про смерть, але бували й такі жахливі моменти, що поки я здобулася на акт надії на Божу поміч, студений піт обливав моє чоло та – ніч по ночі – сова скигвила під вікном Ромця. І серце завмирало в грудях тоді, коли добряга священник під час Служби Божої настільки переймався власним і нашим горем, що плутався в словах і замість «со миром ізидем», говорив голосно «со духи праведних» – біля того ліжка, на якому оце дороге життя схилялося дійсно на вічний спочинок.

Одного разу, під час одної з тих Служб Божих, про які Ромцьо завжди просив – дарма що сам не був у силі ніякої з них в цілості вислухати, несподівано – без жодної причини, – полум'я одної зі свічок нагло впало й погасло.

Як я тривала навколішках, так ще нижче схилила свою голову, майже до самої землі й прошептала: «Тому, ким Ти є Боже мій, в Тобі вся надія видужання моєї дитини, але якщо Ти бажаєш його смерті – добре, коли така Твоя свята воля, – добре...»

І Господь Бог поміг, проти малих і великих потрясень, поміг зберегти мій скарб, поміг зберегти всю надію крізь грізну повільність, бо надійшла врешті хвилина милосердя...

4 жовтня, в день св. Франціска Серафіка лікарі заявили (нехай Господь заплатить їм Своїми ласками за оцю велику радість, яку нам зготовили), що недуга уступила, а легені врятовані нею і настільки підлічені, що пацієнт повинен би ще поїхати на зиму до Закопаного, де видужає зовсім, а відтак буде міг повернутися до свого монастиря.

Не пишу тут своїх власних спогадів і я може не повинна затримуватися при тому, що було моїм особистим стражданням, а що моїм власним щастям. У цій останній пробі Ромцева частина була найбільша, але й наша до такої міри сплетена з його особистою і з'єднана з нею, що неможливо було би їх від себе відділити.

З реконвалесценцією – хто не знає, а хто таки знає, які ясні хвилини настали для нас, коли після святого Причастя я приносила снідання до ліжка Ромця і бачила його зосереджений погляд лиця і ціле воно тривало в молитовній екстазі, його голова підносилася до мене така ясна, така гарна, немов би янгол воскресення доторкнув її своїм крилом. Я вже не боялася, що всі наші зусилля даремні, що можуть спричинити погіршення; він був безсилений як мала дитина й як дитину можна було його плекати, бавити, а навіть потрохи розпещувати. Отець Генрих говорив: «Завжди той самий Ромтук, але цілий надхнений!»

Ми виїхали 17 жовтня через Краків до Закопаного. В Кракові трапилося нове нещастя: Роман занедужав на інфлюенцу, в Закопаному повторилося це вдруге, але врешті після обох простуд, після їзди й переїзду, при першому снігу, в тій дикій і чужій для нас гірській закутині, наше життя розцвілося у Божій ласці, серед чудес природи, людської любови й доброти.

І знову цілий шмат часу Господь Бог осяяв сонцем, тим сонцем, яке в моїх спогадах озолочує ціле Закопане від верхів Гевонту аж до наших кімнат.

Ми мали малу домашню капличку із римською мощехранильніцею, що стояла над престолом і лямпадкою, яка горіла перед ним, а правити Службу Божу приїздив до нас знайомий, дорогий парох-верховинець о. Столярчук, та пізніше, коли чимраз більше поправлялося здоров'я Ромця і прибували сили, тоді ми їздили санчатами до костела й схід сонця над Татрами видався нам ще величавіший, ніж над сафіровим морем Абації. Роман почав учитися різби й золотарства, бо «це може пригодиться колись монастиреві», студіював єврейську мову, ми читали голосно Рорбахера (Рене Франсуа Рорбахер нар. 1789 р., помер 1856 р. французький учений, його головний твір: "Історія католицької Церкви".) Шекспіра, Кальдерона, а вечером після спільної молитви з домашніми, Роман заохочував мене до науки гри в шахи, та коли ж моя стара голова не зовсім задовільно сприймала правила гри, він сказав: «але краще поговорім трохи мамо! Ми взагалі замало говоримо зі собою, більше говорім мамо».

Після кількох тижнів «брат Андрей» здобув собі серця всіх у Закопаному. Старий гураль (Етнографічна назва польських верховинців, мешканців гірського ланцюга Татр) напояв мене: «А щоб теж Ви Пані дякували Ісусові Христові за ту Вашу дитину, бо то як янгол, коли до чоловіка заговорить». Недовірки йшли до нього, а також верховинці-гуралі, як і мистці, а один із них сказав мені пізніше: «Не говорив я з братом Андреєм на релігійні теми, бо – здається мені, – що їхній зміст уже завмер у мене, проте вірте мені Пані, щоби бодай дивитися на таких людей, як він і знати, що такі існують, це вже багато добра творить».

Саме до Закопаного дійшов до нас останній привіт від п. Павла Поп'єля. В переїзді через Краків наспіли останні слова, які впали з його уст, вони відносилися власне до Романа й до його недуги: «Дарма! Кому Бог дав такого сина, той мусить за це платити... Але за що я плачу... але за що я?» – гейби гнівно, – та водночас у погідному тоні, – «за що я плачу, того не знаю! Звідки це спадає на мене, щоби він мучив мене своєю хворобою, цього аж ніяк не можу зрозуміти!» Ще в листопаді, коли він міг ледви триматися на ногах, хотів їхати з отцем Яцковським до нас, до Закопаного й лише з трудом зрезигнував із того наміру, а о. Яцковський мусів мало що не втекти перед ним, щоби не наразити його на небезпеку їзди й життя. Згодом п. Павло написав до мене ще одного листа, зачинаючи його від слів: «Імовірно це вже останній лист, який пишу до Вас...» і був це справді останній... Ще перед смертю п. Поп'єль виявив своє посліднє бажання: «Хотів би я ще раз побачитися з панею Шептицькою». Так писав цей старий приятель, що навчав теж і нас обов'язків приязни. Та заки дійшли до мене його слова, наспіла телеграма від мого чоловіка: «вже запізно, щоби Ти його й себе потішила».

Осінь, зима й весна проминули – як короткі хвилини; нікого не відстрашували ні важка дорога, ні сніги – оцих «мудрих і вірних друзів», яких Бог дав і так – наче до родини з'їздилися до нас по черзі: отці Яцковський, Скроховський, Стефанський, Василяни; цілими годинами просиджували в хатці під лісом, до них прилучилися теж: брат Альберт (Адам Хмельовський, нар. 20 серпня 1846 р. Зразу постановив студіювати малярство, записуючися до школи мистецтв у Варшаві, Кракові, а згодом 1869 р. до Академії у Минтаєві, та відтак вступив до новіціату оо. Ісусівців у Старому Селі, змінюючи своє хресне ім'я на Альберт і врешті заснував у Кракові 1388 р. Чин Альбертинів з метою допомагати голодуючим і найбільшим. Помер у Кракові 1916 р. Внедовзі після його смерті архівник Кракова Адам Сапіга започаткував його беатифікаційний процес, який досі тривав. Крім композицій на релігійні теми він намалював ікону "Серце Ісуса Христа", яка була власністю Кир Андрея, а яку Митрополит передав до каплиці оо. Студитів у Львові при вул. Скарги), засновник третього Чина св. Франціска в Польщі, якого ім'я напевно заблеще колись у ряді святих, Володислав Замойський, маляр і публіцист Станіслав Віткевич (Станіслав Віткевич, нар. 1851 р. помер 1915 р., видатний маляр і критик, був автором цінних монографій про Юлія Коссака, Геримського і Яна Матейка, в якій то праці обговорюючи його композицію "Люблинська Унія" здобувся на безпощадну критику імперіялістичних затій поляків до під'ярмлення України й Литви, називаючи сміливо того роду політичну концепцію "злочином і глупотою". ("Ян Матейко", Львів 1912. ст. 110)), – як мухи до меду, так липли людські серця до того брата Андрея...

Хоча Роман виздоровів уже зовсім, то все таки багато священників, а навіть чернеча братія дораджували нам, щоби він ще довше залишився в горах, ніж до травня. Його зверхники цілком погоджувалися під тим оглядом зі становищем лікарів і моїм.

17 травня ми виїхали зі Закопаного, прощання було прикре; бо за тих декілька місяців ми об'єдналися в Бозі ще сильніше, ніж за давніх літ, але все, що мало якусь особисту нотку, мусіло зійти з дороги, коли д-р Паренський заявив мені, що «брат Андрей вже такий здоровий, що досліджуючи його, я не міг би навіть здогадуватися, що він коли-небудь нездужав на легені, ото ж нехай вертається до свого монастиря».

В тій самій годині я вийняла з ушей брилянти, дар мого батька – єдиний клейнод, – яким я дорожила, щоби скласти його як жертву до рани в іконі Серця Христового в Брухналі (Цю ікону намалювала сама гр. Софія Шептицька, як про це довідуємося зі статті, що її написав у передмові до її "Писань" проф. Станислав Тарновський).

І від тієї години я вже більше не поцілувала мого Ами, ані не поцілую, хіба що в хвили моєї смерти він буде зі мною і я зможу це вчинити.

Не зважаючи на таку довгу перерву в студіях, того ж самого 1892 р., дня 11 серпня він склав у Кристинополі торжественні монаші обіти, а 3 вересня висвятив його на священника єпископ Юліян Пелеш у Перемишлі й врешті день 11 вересня був визначений на його першу Службу Божу, яку мав відправити в Прилбичах (На превеликий жаль – ні в тому рукописі, ані в інших своїх писаннях авторка не описала акту єрейських свячень Андрея, ані навіть не згадала, чи вона зі своїм чоловіком була приявна на тому важливому торжестві. Але можна майже з цілою певністю здогадуватися, що радше так, дарма що не присвятила тій події окремої уваги).

Щойно пізніше ми обчислили, що саме перед роком Роман захворів на тиф, яким Ісус Христос врятував його від ще страшнішої недуги.

V.

Ото-ж остання частина мого оповідання спадає мені в руки, як доспілий овоч із дерева й вже тільки ясних і то дуже ясних кольорів треба, щоби змалювати цю величну подію. І не трудно за ті барви, бо вони б'ють звідусіль – із неба, зі землі, – в тому прегарному, урочистому дні першої Служби Божої отця Андрея в гнізді, де він народився і де Боже око й Божий голос віднайшли його.

Дня 8 вересня 1892 р. вечером мала зачатися Місія оо. Василян у Прилбичах, перша в тому селі й околиці від непам'ятних часів. Може в іншому часі вона була би спричинила деяку опозицію, але зв'язана з першою Службою Божою Отця Андрея – нікого не здивувала.

Як перша Місія – мала бути недовга, але так, як сприймав її народ, виявилася аж занадто коротка.

Наші місіонарі приїхали перед полуднем, а водночас із їх приїздом небо вкрилося сірою, олов'яною поволокою, західній вітер, що віщував завжди слоту, почав хвилями зриватися; здавалося, що неминучою буде однотижнева слота; місійні проповіді мали відбуватися на здавна опустілому цвинтарі біля маленької Прилбицької церкви. Наспів теж дозвіл, щоби на тому самому місці під шатром була відправлена перша Служба Божа.

Біля третьої години о. Козловський, Василянин, провідник Місії сказав до мене: «Буде щонайменше триденна слота, тоді Місія не може відбутися, Пані, моліться!»

Я клякнула перед мощехранильніцею й гаряче благаючи Бога про погоду, постановила, що коли Господь вислухає мою молитву, зложу прилюдну подяку в місячнику Апостольства Христового Серця.

Не проминула й одна година, коли напрям вітру змінився, а хмари проріджуватися, малий дощик покropив землю й ось в 6-й год. вечером відбулася перша проповідь-наука при тихій, холодній погоді, яка тривала безперервно продовж дальших шістьох днів.

Романові – з приводу недавньої недуги не дозволено співдіяти в місійних працях, він мав приїхати щойно в навечер'я першої Служби Божої. Міжтим чотири науки щоденно, одні від других кращі, мудріші, простіші; катехізація дітей – притягали чимраз більше людей. В тій околиці, у всіх селах, продовж тих трьох днів по хатах нічого не варили, у полі вся праця припинилася, народ жив лише хлібом і водою, а ті, що не встигли висповідатися, після Місії йшли пішки дев'ять миль до Крехова за Василяними.

Після 7-ої год. ранком народ приходив із процесіями зі сусідніх сіл, першої днини було їх 300, а останнього дня біля 2.000.

На великому майдані, битком набитому людськими головами, під час проповідей, ніодин шелест не піднімався; здавалося, що наче спрагнений води, той бідний народ так жагуче п'є Слово

Боже. Одна жінка сказала мені пізніше: «перший раз ми розуміли все, що чули». Раз-у-раз приходили парубки та господарі просити, чи немає ще якогось священика, щоби висповідав їх. Приходили перепрошувати за давні шкоди, на «панському» вчинені.

Роман приїхав полудневою порою в суботу 10 вересня, а з ним – як у повісті, – якщо так можна сказати, зійшлися тоді в краю і в Прилбичах – бо так Бог дозволив, – всі, що до справи його покликання, мали якенебудь відношення, які радою, молитвою, своєю приязню допомагали, поспішали, з нами терпіли, з нами раділи.

Був о. Яцковський і о. Щепковський, о. Маріян Моравський, о. Скроховський, о. Франціск Старов'ейський з Риму, о. Юрій Шембек зі Саратівської семінарії, о. Адам Сапіга (Адам Сапіга – нар. 1867 р. Після смерті кард. Пузини став єпископом у Кракові. Під час першої світової війни оснував Єпископський Комітет для допомоги жертвам війни, фундатор католицького Дому в Кракові, на зразок німецьких аналогічних домів о. Кольлінга. В 1918 р. іменований архієпископом-митрополитом Кракова, а в 1944 р. кардиналом. В 1937 р. виступив із різким протестом проти зложення тіла п. Пілсудського в крипті королівських гробів у краківській катедрі, що спричинило гостру кампанію проти нього ж боку проурядових чинників. Помер 1951 р.) і о. Витовт Вишневський з Інсбруцького семінара, Стефанський і молоді Василяни – шкільні товариші, поверх шістдесят осіб, поміж котрими дуже бракувало єпископа Пузини, що тоді відбував візитацію на галицькому Поділлі й о. Генриха Сксинського, що занедужав.

В неділю о 5-ій год. ранком – усе заметушилося. Відправляювано Служби Божі в церкві й в нашій родинній каплиці; всі, хто де тільки міг – сповідався й причащався під час Служб Божих; для нас спеціально, себто для батьків Романа й його чотирьох братів – наспів дозвіл із Риму, щоби о. Андрей дав нам латинське св. Причастя (під ту пору обов'язував припис, що слід причащатися лише в тому обряді, до якого приймаючий св. Причастя належить. В новіших часах цей припис змінено й чимало латинників приступало (й приступав) до св. Причастя в наших церквах, як також українці-католики причащаються в римо-католицьких святинях). Вереснева мряка опадала росою й ясне сонце піднімалося чимраз вище й вище.

Біля 10-ої години вранці дорогою з церкви до двірського городу, що була обсаджена молодими ялиночками, вийшла процесія – священики й народ, по молодого священика.

Біля городових воріт процесія затрималася й тільки священики увійшли до дому, де на галерії ми всі зібралися. Тоді Роман клякнув перед нами, як пан молодий перед вінчанням, прохаючи благословення; відтак одягнено його в ту величаву василіанську мантию, а він спустив на очі каптур, що сповіщав смерть цьому світові. Два молоді Василяни, так само одягнені, станули по обох сторонах, за ними духовенство й ми.

Стежкою, по якій, будиши ще дитиною, вганяв, по якій під час недуги, візком його возили, – тепер, коли сонце своїми проміннями неначе хотіло його вітати й благословити, а пташки радісний гімн співали, – ми підходили до воріт, а там при звуках дзвонів і пошумі хоругв – чекала на нас процесія та запровадила до намету, спеціально на це свято побудованого.

Виструнчився він високий, білий, за церквою посеред старезних лип, над могилою прабабків. Престіл піднімався кількома ступенями вгору, був прикрашений квітцям, горів світлом свічок, над ним була приміщена римська мощехранильниця, а ще вище ікона Богоматері, перед якою вже неодне покоління молилося. Приміціантові мали діяконувати – колишній парох із Брухналя, холмський уніят о. Станислав Лонцький, який любив Романа наче рідного сина, та теперішній його наслідник о. Яремкевич.

Нашим гарячим бажанням було, щоби наша дитина, вимолена стільки слізьми, заки приступить до Господнього престола, мала на цю першу жертву ризи, як «шлюбний стрій царівни». Стихар моєї роботи, давно чекав на нього. Східній фелон і дальматика були виготовлені з важкого білого брокату й підшиті багряним шовком – красками Ісуса Христа а підбиті по краях таким самим оксамитом та золотими мережками; в середині фелону золотим гаптом сіяв у променях грецький монограм Спасителя. Ризи доповнював довгий – за обрядовими правилами, – епитрахиль, а на ньому виринала внизу родова пам'ятка жертводавців: герби Фредрів і Шептицьких.

Ще перед початком Служби Божої дав нам св. Причастя і тоді в світлах і відблисках білого шатра, білого фелона, які – неначе вогники блимали довкруги цієї голови, такої молоді, такої поважної й прегарної в безмежній любові й в своїй покорі, а в Божій силі, яку вона зображувала. Тоді, коли підніс високо Божого Агнца й задивлений в нього виголошував слова: «Господи, я

недостойний...» я побачила на його обличчі такий вираз, що зовсім пригадував Христа, він сіяв, як у небі сятимуть страждання землі; той самий вираз, який то лице мало вже одного разу – тоді, коли він думав, що не перенесе вже своєї власної жертви.

Може мені лише так здавалося, але я знаю, що в сльозах щастя, які напливали тоді до його очей, пригадалися мені відразу тамті сльози терпіння, які я бачила перед чотирма роками.

Не передати словами, яка була ця Служба Божа, яке його благоговіння, молитовний настрій усіх, ті соняшні лучі, що проблискували крізь полотно й так дивно літали у повітрі, оця мовчанка людей, а при співі пташенят – його голос дужий, звучний, спокійний, що передавав Всевишньому молитву зі жертвою, бо вона: «ТВОЯ ОТ ТВОЇХ, ТЕБІ ПРИНОСИМ О ВСІХ І ЗА ВСЯ».

Не можна описати враження, яке робили ті старенькі священики, що діяконували з похиленими головами молодому монахові й ті безконечні два ряди полотнянок, поміж які він проходив, схиляючися і роздаючи Тіло й Кров Христові.

При кінці Служби Божої ми переходили навколішки перед престолом, а він благословив, кладучи руки на наші голови й ті руки, освячені Господньою Жертвою, ми цілували. Благословив спершу матір, батька, братів, благословив пароха, який охрестив його; благословив отця Яцковського, який провадив його від шкільної лавки до монастирських воріт і навчав його душу правд життя. Благословив отця Щепковського, який виховав його в Христі на слугу престолів, благословив тих, що йому й тим, яким він добро чинив: благословив рідних, приятелів, товаришів, старих службовців і господарів, які пам'ятали його від дитинства, благословив слуг і нарід і маленьких дітей у білих сорочинках, які йому матері передавали... а далі й далі з білого фелона й білого шатра, як ясні душечки літали воздушні світельця, щезали й знову верталися до благословенної голови нашої дитини – Христового священика.

Того дня 11 вересня 1892 р., вечером, біля Прилбицької церковці ми закопали місійний хрест, щоби повсякчасно пам'ятав народ, скільки на тому місці Бог роздачував ласк, скільки провин відпустив, що дав, що обіцяв...

Я цей хрест селу, як і родині – як пам'ятник залишаю, їй на пожиток, а мому Господеві на славу.

Амінь.

СОФІЯ ШЕПТИЦЬКА

Після прочитання спогадів графині Софії Шептицької про її сина Романа-Андрея, спогадів – які належать мабуть до найкращих у світовій мемуаристичній літературі, а які є для нас українців особливо близькі й цінні, – кожний читач хотів би довідатися щось основнішого й про саму авторку.

До її життєпису існують лише два друковані джерельні есеї, а саме ВПреосвященнішого Митрополита Йосипа Сліпого в ювілейній книзі «Чверть століття на Митрополичому престолі» п. з. «Про молодечий вік нашого Митрополита» («Богословія», Львів 1926) і проф. Станислава Тарновського, як передмова (польською мовою) до збірного видання «Писань» Софії з Фредрів Шептицької – Краків 1906. Крім цих двох статей існував ще обширний рукопис у польській мові, якого автором був бл. пам. о. ігумен Климентій Шептицький п. з. «29 років життя Софії з Фредрів Шептицької 1856 – 1884». Та цей рукопис мусів бути імовірно в родинному архіві гр. Шептицьких у Прилбичах і можна поважно побоюватися про його долю. Чи його автор подбав про можливе забезпечення свого твору так, як він зберіг рукопис своєї матері «Молодість і покликання Отця Романа Андрея», віддавши свою копію на переховання до архіву Ватиканської бібліотеки, про це нічого не знаємо.

Ото ж для доповнення незвичайно цінних споминів пок. Софії Шептицької про її сина Романа-Андрея, передруковуємо на цьому місці обі вище згадані статті: 1) ВПреосв. Митрополита Й. Сліпого повністю й 2) проф. С. Тарновського – в скороченні.

«Мати Софія, донька відомого польського письменника Александра гр. Фредро (нар. 1837 р. померла 14 квітня 1904 р.) була високоосвіченою жінкою (знала крім польської – німецьку, французьку й англійську мови), ніжних почувань і високої культури ума й ще більших серця. Проф. Станислав Тарновський в передмові до її «Писань» так між іншими характеризує її: «Була одною з істот найвищих і найшляхетніших у своєму поколінню... (ст. 3). Моральна звершеність так

висока, як рідко: інтелігенція знаменита й дуже освічена: в товариських взаєминах «мудра повага – злучена з добротою, але й веселістю» (ст. 6). Дома навчалася вона бути ввічливою в поведенні зі всіма, прихильними собі, чи неприхильними. Її батько Александер, як вона пише сама про себе, «не терпів жодної скритої насмішки, шептів, легковажних поглядів. Впрочім перед такими він не потребував мене остерігати, бо занадто простою, але й високою (що вжину такого слова) була атмосфера нашого дому, щоби мені приходили такі забаганки. Поки я знала ще, що належиться Богові, а що людям, відчувала я інстинктивно, що шляхетне, а що малодушне й того я уникала без надуми». Не корилася можним і не легковажила бідних. Все, що тхнуло ложжю, брудом, пересадю, було далеким від неї. Її ідейна, благородна душа в своїй молодості нагадує подекуди своєю ніжністю Ріту, героїню німецької письменниці Гандель Мацеті в «Ріта'с Бріфе». При своїй свіжості ума, оригінальності гадки й веселій вдачі, в якій бреніла більше, або менше помітно й мелянхолійна струна, вона була глибоко віруючою особою й тверезо побожною жінчиною. З її листів до великої і любної приятельки Ванди гр. Островської видно, з яким горінням вона відправляла св. сповіді й приймала св. Причастя. В цілому її житті слідно відданість Божій волі й не чути ніде ні найменшої скарги на Бога із-за родинних клопотів і недуг, в яких завжди вміла заховати геройську рівновагу духа й знайти слова подяки для Бога. Глибока віра пробивалася в усіх її ділах і гадках і пронизувала ціле її єство. Ще за молода панна жадно читала твір «Наслідкування Христа» і кріпилася вчитаними гадками в найтяжчих хвилинах життя. Поетичний настрій пробивається в її гарних образах, які у вільних хвилинах залюбки і з талантом малювала. Заміж вийшла 1 жовтня 1861 р. і від тоді перенеслася зі Львова до Прилбич. У подружньому житті супроводжував благородну ніжність великий практичний змісл у провадженні дому й вихованні дітей, яким старалася всіма силами заціпити в серце шляхетність і побожність. В їхнє виховання вона вложила цілу свою душу, даючи гарний зразок ідеальної християнської матері. «Як левця боронила Ти, – пише у вступі до листів о. Климентій, – своїх синів перед кожним моральним злом, боронила в їх житті прав Ісуса Христа, – хоч би це мало бути злучене з утратою їхньої любови. Боронила Ти перед злом, повторюючи кожному з нас заєдно, що воліла б Ти бачити нас неживими, ніж знати, що ми вбили наші душі тяжким гріхом».

Коли раз спитали її, що вона робила, щоби випровадити своїх п'ятьох синів у люди, відповіла: «Що я робила, не знаю, ніщо не робила, я не мала ніякої системи, не притримувалася ніяких педагогічних правил. Я любила їх і старалася пізнати, яким кожний із них є. Моя єдина система виховання – це Богородице Діво. Ніщо інше, – лише Богородице Діво. Хлопець добрий, чемний, вчиться, слухає, є здоровий – Богородице Діво. І навпаки – хлопець зле робить лекції, є непослушний, доказує, наражується на небезпечний випадок – знова Богородице Діво».

Попри всі свої зайняття вона вміла знайти час, щоби відвідати хворих у селі й обслужити їх, наслідком чого й сама заразилася сухотами й на цю недугу померла.

Всі, що гостювали в домі пп. Шептицьких, висловлюються з великим признанням про її гостинність, ввічливість і вроджену погоду духа, получену з милим дотепом».

Більш докладну характеристику Софії Шептицької знаходимо в довшій статті проф. Станіслава Тарновського. Він писав:

«Софія з Фредрів Шептицька – це перш усього скристалізована моральна досконалість, світла інтелігенція, вроджена й дуже розвинена, в товариських взаєминах – мудра повага, злучена з добротою. Бистрота, оригінальність думки, несподівані й власні гадки, звороти та вислови, сповнені гумору, а одідичені по батькові – ось її реторичні засоби. Глибоке релігійне виховання, цілковита відданість Божій волі, але й завжди чутлива до голосу чоловіка та розуміюча якнайкраще свої родинні обов'язки. Вона ясно здавала собі справу з того, що життя – це заслуга, це хвала для жінки, перш усього в її родинному колі й ці принципи вщепила їй її рідна мати, від неї теж вона перебрала цю притаманну собі повагу, в злучі з добротою.

Коли Софія мала одинадцятий рік життя, настали для її родини важкі часи. Її брат Александер, на десять літ старший від неї, пішов на малярську війну; з весною 1848 р. він поступив до національної гвардії у Львові. Але влітку, коли батьки проживали в Бенковій Вишні, він відбував військову службу в Самборі й там дався втягнути до угорського польського легіону – без згоди батька. Мати дрижала про долю свого одинака. Війна скінчилася, а він не міг вернутися до краю, тому родичі переїхали в 1849 р. до Парижа, сподіючися зустрінути там свого сина. Щойно в січневу ніч він вернувся до них. Перебування Фредрів у Франції протягнулося довше, ніж вони сподівалися, бо аж до весни 1852 року. Та вони використали цю нагоду для студій мистецтва

молодої Софії. А саме за порадою визначного польського маляра, Генриха Родаковського (Генрих Родаковський, нар. 9. VII. 1823 р. у Львові, помер 28. XII. 1894 р. Зразу студіював право, пізніше присвятився виключно малярству, свою мистецьку освіту здобував у Парижі, Відні й Італії. Найкращі успіхи він мав у ділянці портрету, але мріяв про лаври в царині історичних композицій, де вже не міг витримати конкуренцій з величчю Матейка. Після смерті Матейка був найповажнішим кандидатом на становище директора краківської школи мистецтв, але й він сам помер перед перебранням цього становища), батьки постановили дати їй мистецьку освіту. Сам Родаковський не вчив її чомусь малярства, зате підшукав якогось доброго французького мистця для навчання і під його проводом вона зразу копіювала образи в Люврі, а пізніше вглиблювалася в ділянку портрету. Батько – не старався дати своїй улюбленій одиначці загальну вищу освіту, зате дуже дбав про плекання її талантів. Коли в 1860 р. пп. Фредри виїздили до Карльсбаду й затрималися по дорозі в Кракові, щасливий батько розказував зі справжнім зворушенням про щойно скінчений образ п. Софії. «Вона не почувалася ще на силах – як він казав, – намалювати Пречисту Діву з власної фантазії, тому сперлася на зразках Мадонн із доби ренесансу. Затє цей святий, якому Богородиця являється, це вже її власний твір, наскрізь власний і він має такий надхненний вираз та виявляє стільки захоплення, що ніякий інший святий не міг би бути кращий». Її малярські праці – це поруч родинних портретів – окремі ікони: св. Йосифа для костела в Жовкві, св. Ігнатія, св. Франціска в монастирі СС. Феліціанок у Кракові та Серця Ісуса Христа в Брухналі. Ніхто не оглядав тих творів на виставах образів, бо п. Софія присвячувала їх так, як і свої писання тільки своїм рідним. Вийняток творив лише портрет її брата Александра, який був приміщений в 1855 р. в паризькому «Сальоні».

Коли Софія дійшла до двадцятого року життя, прийшла пора показати її в ширшому світі. Тоді зачали про неї говорити й інтересуватися нею. Під ту пору ще не було в краю залізниці й переїзди для товариських зустрічей були поважною проблемою. Ті, що не мешкали тоді – як пп. Фредри, – у Львові, розпитувалися про п. Софію тих, що вже її знали. Найчастіше виринали питання: «яка вона є, чи гарна?» На ці питання чулося найчастіше одну відповідь: «так», проте не в її красі вміщаються її особисті прикмети, бо є гарні панни й може навіть кращі за неї, лише вона є цілком інша від других паннів. «То взагалі надзвичайна панна». Що вона відзначалася незвичайними прикметами, про це свідчило ціле її життя. Та в чому саме лежав чар її особовості, що приковувало до неї увагу молодих людей, які зустрічали її на балах і вечерниках? Її головною принадою був мабуть її своєрідний спосіб вислову, дуже щирий, при повній відсутності якоїсь думки про себе. Розмова з нею була завжди погідна, принадна й найчастіше весела, сповнена жартами, дотепами й сміхом. Проте ніколи не було в її розмові нічого злобного, якихось посмішок, намагання розважувати когось коштом других. І ніколи не було в неї бездушної веселості, сміху для сміху, ні намагання пописуватися своїм дотепом. Кожне її слово, кожна думка були щирі, невимушені й відразу можна було пізнати, що її думки й слова впливали з її інтелігенції, дуже живої й дуже оригінальної. Попри це вона зовсім не думала й ніколи не дбала про ефект, яке враження може викликати її поведінка у других людей, чи щось з її слів може комусь подобатися, або ні. Вона не хотіла бути об'єктом для глядачів, для галерії й ніколи не застановлялася, що ця галерія подумає й говоритиме про неї. Здається, що саме ці прикмети відрізнявали її від других паннів та навіть викликували враження чогось незвичайного. Не підлягає сумнівові, що всі ці її особисті прикмети були вицвітом її виховання, благословенним спадщиною даром батьків. Який насправді був цей вплив, та бажання родичів – саме які прикмети хотіли вони виплекати в душі улюбленої доньки, це висловив її батько у віршованій формі, коли вона мала вже увійти в широкий товариський світ. Він написав поему про старого араба, що передаючи свій доростаючий дочці серпанок, який мав закривати її лице, пояснив їй значення цього платка. А саме, це була пересторога, що її жіночий чар, краса, почуття й розмови повинні залишатися до половини закриті перед очима поспільства. Тому жодний низький порив, жодні мужеські затії не сміють спровокувати складок її серпанка, а її тиха, дівоча святість повинна озолочувати ціле довкілля. В іншому вірші батько перейшов від алегоричної форми до більш реальної на ту саму тему:

«Бог обсипував Тебе щедро дарами:
Дав Тобі серце – чисте як криниця,
Чаром розуму вкрасив Твої лица,
Дав віру й любов, що походять з неба
І цвітом рожі зацвила Ти люба».

Аж врешті прийшла пора, коли треба було показати в повному вицвіті всі її дарування, якими Господь поблагословив її й присвятити її родинному особистому життю. І так Софія Фредрівна звінчалася 1 жовтня 1861 р. з гр. Іваном Шептицьким.

Осідком нового родинного життя стало село Прилбичі, яворівського повіту, а неначе його філією був Львів. До Львова виїздила часто п. Софія, як довго жили її батьки й брат і там вона втримувала товариські зв'язки з вищими колами столиці. В офіційних виступах вона звертала на себе загальну увагу своєю вишуканою поведінкою. Проте вона поводитися завжди згідно з законами Божих угодників, що дораджували притримуватися загально прийнятих товариських форм і звичаїв, та не прив'язуватися до них і не впрягатися в ярмо конвенціоналізму, а стати вище тих форм.

Її улюбленим спортом була їзда верхом, у якій вона дійшла до границь досконалости. Згодом навчила тієї штуки й свого малого сина Романа та разом із ним виїздила на прогулянки.

Дужа дбала про родинний дім, завжди старалася втримати його зовнішній і внутрішній вигляд на високому рівні, беручи до уваги всі вимоги, як щодо естетичних прийомів, так і щодо безоглядної чистоти та вигляди.

Її головною ціллю став із того часу чоловік і діти. Пані Софія докладала всіх зусиль, щоби її родинний дім був огнищем щастя і любови, любови, яка все й всіх єднає, оживлює, підготовляє до важких завдань і обов'язків, але одночас розважає після трудів, спонукує до погідної розмови, яка напорогає, ставить певні вимоги, та вміє також пестити. Вона вміла бистро проглянути душу кожної своєї дитини, пізнати, що в ній є доброго, а що менше вартного, вміла своєю добротою і тактом виплекати в дитині всі найвищі вартості й з дитини зробити людину, Божого слугу, вибранця неба.

Система вдалася: п'ятьох синів вийшло в люди, а дивлячися на них, кожний мусів сказати, що їх мати-виховниця була справді мудрою і щасливою жінкою.

Коли в 1876 р. Старов'єйска (Була це імовірно сестра о. Франціска Старов'єйського) пішла до монастиря, п. Шептицька написала до її матері: «Чим дальше йду в життя, а йду окружена, наділена великими ласками й благословеннями, тим більше не в егзальтації молодости, не в горечі перевтоми, але у вірі, любові й вдячності для Бога говорю: «Блаженні між блаженними ті, яких Він вибирає».

П. Шептицька залюбки виконувала діла милосердя, зокрема багато зусиль і часу вона присвячувала плеканню хворих, яких доглядала ще в заранні своєї молодости. Щоденно відвідувала їх у селі й від одної жінки, яку пильно доглядала, заразилася туберкульозом.

Після небезпечної недуги Романа у 1891 р., вона сама стала занепадати на здоров'ю, до частих невральгічних болів голови, які відчувала здавна, долучилася недуга легенів, а далі й серця. Довелося виїздити на зиму до південних країн і міст – до Гориції, Гріс й до Аббації, та це помагало тільки частково, але не цілковито. До фізичних терпінь прибули й моральні страждання, із яких найтяжчими була смерть Ванди Островської, сина Юрія, а врешті її брата Олександра, людини, яка з'єднувала собі загальну любов і пошану. З його смертю в 1891 р. прорвалася остання нитка, яка в'язала її особисто з родинним домом

А все таки доля не щадила п. Софії й радісних хвилин, до них належало одруження її сина Олександра з п. Ізою Собанською, що став землевласником у Лашові на Грубешівщині, та ще більше висвячення найстаршого сина Романа.

З'єднання матері й сина в любові до Бога тривало безперервно далі, але після його висвячення дійшло до завершення материнської любови й це висвячення стало неначе пульсом життя п. Шептицької. В їх почуваннях – матері й сина, – постало взаємне ошасливлення, повне ідеального зрозуміння. Діти повинні віддати честь своїм батькам, а не батьки дітям; та коли син стає священиком, тоді батько й мати мусять признати йому вищу гідність, а навіть подив. Пані Шептицька відплачувалася за звеличування її самої зі сторони сина такою високою шанобою, що це почування ставало для неї повнотою щастя, а навіть розкішшю.